

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta
Katedra občanské výchovy a filosofie

DIPLOMOVÁ PRÁCE

**Starověké základy utopiky a filosofický utopismus ve
vybraných spisech**

**Ancient basics of utopia and philosophical utopism in
selected writings**

(„Bez utopie nelze žít. Utopie je horizontem.“ – Adam Borzič)

Vedoucí práce: PhDr. Andrea Hlaváčková Fleischerová, Ph.D.
Autor práce: Bc. Lubomír Dolák
Studijní program: Učitelství pro střední školy
Studijní obor: Učitelství všeobecně vzdělávacích předmětů pro základní školy a střední školy dějepis – základy společenských věd

Praha
2019

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma: „Starověké základy utopiky a filosofický utopismus ve vybraných spisech“ vypracoval pod vedením vedoucího diplomové práce, samostatně a za použití v práci uvedených pramenů, literatury a internetových zdrojů. Dále prohlašuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu, a že odevzdaná elektronická verze práce je identická s její tištěnou podobou.

V Praze dne 14. 04. 2019

Podpis

Poděkování

Chtěl bych poděkovat vedoucí mé diplomové práce PhDr. Andree Hlaváčkové Fleischerové, Ph.D. za odborné vedení, podnětné rady a pomoc při jejím zpracování.

Dále mé poděkování patří též JUDr. Rie Dolákové, která mi poskytovala pomoc a podporu během studia.

Jméno a příjmení autora:	Bc. Lubomír Dolák
Vedoucí bakalářské práce:	PhDr. Andrea Hlaváčková Fleischerová, Ph.D.
Název bakalářské práce:	Starověké základy utopiky a filosofický utopismus ve vybraných spisech
Název v angličtině:	Ancient basics of utopia and philosophical utopism in selected writings
Studijní program:	Učitelství pro střední školy
Studijní obor:	Učitelství všeobecně vzdělávacích předmětů pro základní školy a střední školy dějepis – základy společenských věd
Typ studia:	Prezenční
Rok odevzdání práce:	2019

Anotace

Přehledné zpracování základů utopiky, filosofický rozbor a reflexe vybraných utopických spisů.

Annotation

Organized processing of fundamentals of utopia, philosophical analysis and reflection of selected utopian writings.

Abstrakt

Rozbor a reflexe vybraných utopických spisů s cílem představit utopii jako naději pro společnost o možnosti existence lepších světů, i jako cenný historický pramen z období, ve kterých žili jejich autoři.

Představení utopie jako fiktivního, umělého místa s ideálním společenským zřízením, přisouzeným mu jejich autory, a zaměření se, s použitím sondy osobního výběru, zejména na společenské uspořádání, majetek a náboženství v těchto „ideálních“ státech.

Podání uceleného a přehledného zpracování celé tematiky od její obecné charakteristiky, přes rozbor vybraných spisů až po závěrečnou reflexi.

Stručná charakteristika obsahu práce: „Fantastická plavba korábem emocí a rozumu pod kormidlem dávných filosofů po rozlehlých oceánech kritiky společenských poměrů do nitra ideálních států.“

Klíčová slova:

- Utopismus.
- Idea.
- Společnost.
- Ideální vládce.

Abstract

Analysis and reflection of selected utopian writings with the aim of presenting utopia as a hope for society about the possibility of the existence of better worlds, as well as a valuable historical source from the times when their authors lives.

Introducing utopia as a fictious, artificial place with ideal social structure, attributed to its their authors, and focusing, with use the probe of personal choice, especially regarding the social order, property and religion in these “ideal” states.

Submitting a comprehensive and well-arranged elaboration of the whole topic from its general characteristics, through the analysis of selected writings to the final reflection.

Brief characteristics of the work content: “Fantastic voyage of the barque of emotions and reason under the rudder of ancient philosophers on the vast oceans criticizing the social conditions inside the soul of the ideal states.”

Key words:

- Utopism.
- Idea.
- Society.
- The ideal ruler.

Obsah

1	Úvod	8
1.1	Obecný úvod	8
1.2	Pojetí práce a její cíl	9
1.3	Materiály a metodika zpracování diplomové práce	9
2	Počátky utopismu	10
2.1	Pojem utopie.....	10
2.2	Pluralita utopií.....	12
2.3	První díla s prvky utopismu	13
2.4	Výchovný utopismus.....	15
3	Rozbory vybraných spisů a jejich reflexe	17
3.1	Platón – Ústava (Res publica, nebo též řecky „Politeiá“).....	18
3.2	Thomas More (Morus). Utopie. De otimo reipublicae statu deque nova insula Utopia	27
3.3	Francis Bacon. Nová Atlantis. The New Atlantis, rok vydání 1627.....	39
3.4	Johann Valentin Andreae. Christianopolis (Popis obce Christianopolis). Republicae Christianopolitanae descripto.....	47
3.5	Jan Amos Komenský. Labyrint světa a ráj srdce	61
4	Závěr.....	76
5	Seznam použité literatury	79

1 Úvod

1.1 Obecný úvod

Téma, které jsem si pro svoji práci vybral, je jistě hodně frekventované, nicméně je stále velmi zajímavé. Na první pohled se totiž může zdát, že jde o pouhé fantazírování o dokonalém místě, či dokonalé společnosti, které je v současnosti již přežitkem, ale tak tomu zdaleka není. Utopie je vždy jakousi nadějí, která ukazuje, že lepší světy mohou existovat, a v tom je jistě její nesporný význam pro společnost. I v dějinách posouvaly svět dopředu právě utopie jako odvážné představy těch, kteří dokázali vidět dál.¹ Toto téma patří jak do filosofie a jejích dějin, tak i do historického vývoje sociální politiky, která je součástí každé společnosti.²

Že je téma utopie živé, dokazuje například citát, který jsem použil jako jakési motto k celé své práci, ale i velmi známý citát Oskara Wilda (1854–1900): „*Pokrok je realizace utopií.*“

Protože jsem studentem pedagogické fakulty, dovolím si ve svém úvodu vybrané téma ještě popsat poněkud odlehčeně: od nepaměti se lidé snaží utíkat od často kruté a tíživé reality do světa fantazie. Nejoblíbenějším tématem těchto fantazií jsou proto vize společnosti, ve které je dobře všem lidem bez rozdílu, a kde se všichni spravedlivě a podle svých nejlepších schopností a možností podílejí na pracích nutných pro vzkvétání této společnosti. Neexistují zde hlad, jakýkoliv nedostatek, nespravedlnost, boj o moc, války a všechno je zalito sluncem. Už malé dítě, které je nadáno fantazií, mívá svůj vysněný svět, ve kterém mu je dobře a do kterého se často „schovává.“ Z této úvahy je zřejmé, že utopie zabírají v lidském myšlení poměrně velký prostor a že nejsou vytvářeny pouze filosofy, ale jsou i produktem lidového myšlení. Pro příklad si dovolím jmenovat německou lidovou utopii Schlaraffenland, která pochází ze středověku a opěvuje jakousi pohádkovou zemi – nezemi.³

¹ TRNKA, 2017, online [cit. 17. 12. 2018], dostupná z WWW: <<http://denikreferendum.cz/clanek/24757-chybi-nam-utopie>>.

² KRAUSOVÁ, WALOSZEK, 2015, s. 29.

³ NĚMEČKOVÁ, s. 737, online [cit. 17. 12. 2018], dostupná z WWW: <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=11&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwim_-DBiOvfAhUGJVAKHR1fDIUQFjAKegQICBAC&url=http%3A%2F%2Fpages.pdf.cuni.cz%2Fpedagogika%2F%3Fattachment_id%3D9967%26edmc%3D9967&usg=AOvVaw22mlFEyVJYfs9FA79Amby->>.

1.2 Pojetí práce a její cíl

Jako cíl své práce jsem si stanovil celé toto téma zpracovat do jakési přehledné studie, která bude dávat základní ucelený obraz zvolené problematiky, a kterou budu moci používat jako podklad při své budoucí výuce.

Ve své práci se nejprve budu věnovat všeobecné problematice a základním pojmům tématu. Poté provedu rozbor vybraných významných utopických spisů 16. a 17. stol., přičemž se zaměřím na metodu sondy osobním výběrem zaměřenou na společenské uspořádání, majetek a náboženství. Na konci se pak budu snažit provést reflexi s důrazem na jejich význam. Půjde o tato díla: Platón – Ústava, Thomas More – Utopie, Francis Bacon – Nová Atlantis, Johann Valentin Andreae – Popis obce Christianopolis a Jan Amos Komenský – Labyrint světa a ráj srdce.

Závěrem se pokusím na základě reflexe těchto vybraných spisů shrnout význam utopismu pro současnost, včetně myšlenky, zda může existovat svět, dokonalý pro všechny.

1.3 Materiály a metodika zpracování diplomové práce

Metodikou pro zpracování všeobecné části méj diplomové práce je studium odborných zdrojů, jejich syntéza, komparace a dedukce získaných poznatků.

Metodikou druhé části je studium vybraných utopických spisů, jejich syntéza a komparace, a to konkrétně tato vydání:

1. PLATÓN. *Ústava*. Páté opravené vydání. Praha: OIKOYMENH, 2014. ISBN 978-80-7298-504-3.
2. MORE, Thomas. *Utopie*. Praha: Mladá fronta, 1978. 156 s. ISBN 23-074-78.
3. BACON, Francis. *Nová Atlantis*. První vydání. Praha: Rovnost, 1952. 53 s.
4. ANDREÄ, Johann Valentin. *Popis obce Christianopolis*. Praha: Trigon, 2017. ISBN 978-80-87908-25-9.
5. KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce*. Třetí vydání. Praha: Odeon, 1984. 195 s. ISBN 01-038-84.

2 Počátky utopismu

2.1 Pojem utopie

Pokud zadáme do jakéhokoliv internetového vyhledávače pojem utopie, zjistíme, že význam slova můžeme nalézt poměrně snadno a to např. ve Wikipedii, v sociologické encyklopedii, v slovnících cizích slov, v různých dalších slovnících a encyklopediích a pochopitelně i ve slovnících filosofických.⁴ Pojem utopie se tedy v tomto smyslu vztahuje k nějaké zemi, jejíž místo není určeno.

Utopie je slovo umělé, vytvořené anglickým humanistou a státníkem Thomasem Morem v jeho práci, vydané v roce 1516, jejíž úplný název zněl: Knížka vpravdě zlatá a stejně užitečná jako zábavná o nejlepšímu stavu státu a o novém ostrově Utopii.⁵ Zavedením termínu utopie dal More název představě o určité ideální organizaci společnosti, o jejím uspořádání, normách, hodnotách a zákonech, o společnosti, která je v dané době sama neuskutečnitelná a je spíše jakýmsi projektem do blízké či vzdálené budoucnosti.⁶ Utopie jsou vždy úzce spjaty se svými autory, respektive s jejich filosofickými a společenskými postoji. Pojem utopie je tedy nominální kategorie. Je to pojem, který označuje určité fiktivní společenské zřízení jako ideální, ovšem z pohledu konkrétního autora, a proto nemůže být univerzálním ideálem pro všechny.⁷ Právě proto jsou utopická díla vždy vymezena sociálními, etickými, ekonomickými a třídními podmínkami doby, ve které vznikly, a reagují na společenské vztahy, rozpory a konflikty panující ve společnosti v době jejich vzniku.⁸ Z tohoto faktu lze vyvodit další rozměr významu utopických děl, a sice ten, že tato díla jsou de facto i historickým pramenem, protože vycházejí a reagují právě na společenské uspořádání své doby. Právě proto utopie, které vznikly ve stejné době, i když jsou rozdílné, mají vždy určité společné znaky.⁹

⁴ Tak například ve Velkém sociologickém slovníku pod pojmem utopie najdeme: „*Utopie - (z řeckého Topos = místo, U = ne, výraz negace, neexistující místo) – vize a popisy života v ideálním státu, v ideální společnosti.*“

⁵ Opravdu není divné, že toto dílo zná většina pouze pod názvem Utopie.

⁶ Edice prameny, Mladá fronta Praha 1978 ediční rada, s. 1, online, [cit. 17. 12. 2018], dostupná z WWW: <<https://docplayer.cz/895472-Utopie-thomas-more-abc-marxismu-leninismu-edice-prameny-mlada-fronta-praha-1978-edicni-rada.html>>.

⁷ NAXERA, STULÍK, 2012, s. 12.

⁸ Edice prameny, Mladá fronta Praha 1978 ediční rada, s. 1, online, [cit. 17. 12. 2018], dostupná z WWW: <<https://docplayer.cz/895472-Utopie-thomas-more-abc-marxismu-leninismu-edice-prameny-mlada-fronta-praha-1978-edicni-rada.html>>.

⁹ SZACKI, 1971, s. 25.

Slovo utopie však časem jaksi zdomácnělo a dnes se používá i v jiných významech, např. jako označení pro něco neskutečného, pro výmysl či chiméru, pro nereálný plán. Tak můžeme často zaslechnout, že např. razantní zvýšení platu je pro někoho čirá utopie a z „utopičnosti“ se vzájemně obviňují různé politické strany. Slovo utopie se však používá i v různých odborných statích, například v politologickém pojednání o hrozbě rozpadu Evropské unie lze spatřit použití prvku, typického pro utopii, a sice to, že co se v minulosti jevilo jako absurdní a nemožné, v budoucnosti může skutečně nastat. Cituji: *„Vzhledem k tomu, že je v sázce tak mnoho, jsou dnes náhle na pořadu dne možnosti volby, které byly ještě nedávno považovány za zcestné a které hájili pouze outsideři: „daň z finančních transakcí“, „eurofondy“, „bankovní unie“, „bankovní licence“ – za všemi těmito umělými slovy, jimž někteří přikyvují a jiní nad nimi potřásají hlavou, se skrývají malé revoluce. Tak u „bankovní unie“ máme co dělat s technokratickou utopií.“*¹⁰

Já osobně za velmi zajímavé považuji, že slovo utopie se vrátilo v čase zpět do děl, která byla napsána dávno před jeho vznikem, ale která vykazují podobné znaky, např. Platónova Ústava. Ostatně Morova Utopie je starými antickými vzory, zejména právě Platónem, inspirována¹¹, a inspirace Platónem podle mne vedla Mora k tomu, že pojem Utopie vytvořil z řečtiny. Ostatně první vydání Utopie bylo v latině a název zněl: *„De optimo reipublicae statu deque nova insula utopia“* a More ve svých soukromých dopisech, jejichž autorství mu je přisuzováno¹², pro toto dílo používal i latinský název Nusquama, tedy země nikde neležící. Souběžná geneze těchto dvou pojmů může ukazovat na tu okolnost, že More si dobře uvědomoval význam soudobých matematických metod popisu zemského povrchu včetně možnosti jejich praktických aplikací. Byl tedy nejen lingvisticky orientovaný a zbožný humanista, ale i myslitel mnohem větší šíře teoretických zájmů.¹³

¹⁰ BECK, 2015, s. 40.

¹¹ NEŠPOR, online [cit. 04. 01. 2019], dostupná z WWW: <<https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Utopie>>.

¹² Např. dopis Erasmovi.

¹³ SAVICKÝ, 2003, online [cit. 05. 01. 2019], dostupná z WWW: <<https://vesmir.cz/cz/casopis/archiv-casopisu/2003/cislo-6/kde-lezi-utopie.html>>.

2.2 Pluralita utopií

Utopií je velké množství, vznikají v každé historické epoše. Bibliografické soupisy utopické literatury jsou velmi obsáhlé a zahrnují nespočet autorů, kteří napsali „(...) *cosi o něčem, co neexistuje, ať už jde o opuštěný ostrov, neznámou planetu, komunismus, nebo zamilované roboty*.“¹⁴ Jejich systematizace je proto velmi obtížná. Například slovenský filosof a literární kritik Milan Šimečka (1930–1990) razil hypotézu, že základním zdrojem vzniku utopií je pocit krize přirozených hodnot ve společnosti. Podle tohoto hlediska rozděluje utopie podle jejich vzniku na 3 vlny, přičemž první vlna vznikala současně s krizí antické společnosti, druhá měla souvislost se zdoluhavou krizí feudalismu, potažmo s krizí středověkého myšlení a třetí vlna byla spjata s dobou sociálních převratů a revolucí 17., 18. a 19. století.¹⁵ Prozatím nejpropracovanější, nejvýstižnější a především nejprehlednější se dle mého názoru jeví dělení utopií podle Jerzy Ryszarda Szackeho, polského sociologa a historika sociologického myšlení (1929 – 2016), který rozlišuje utopie eskapistické a heroické.¹⁶ Vzhledem k účelu své práce ale považuji za nutné pro její ucelenost zmínit i tu skutečnost, že v Čechách autorů, kteří se věnují utopickému myšlení, moc není. Jednu z takových publikací, která byla vydána poměrně nedávno, v roce 2010, napsal Patrik Ouředník a nese název: „Utopus to byl, kdo učinil mne ostrovem“ s podtitulem: „Pokus o vymezení jednoho žánru.“¹⁷ Kniha má bohužel dost špatné hodnocení, nejvýstižnější se jeví recenze Evy Klíčové¹⁸, která knize vytýká, že v důsledku velkého množství příkladů působí učebnicově, přičemž ale klíčové otázky autor ani neřeší, a pro jistotu ani nepokládá. I když je kniha pojata velmi výpravně a začíná dobovými vyobrazeními k tématu a starými mapami, nezbyvá než s celkem negativními recenzemi souhlasit. „*Autorův záměr dospět k ilustraci dějin západního myšlení, k vnímání utopie jako jedno z konstitutivních prvků židovsko – křesťanské tradice a k náčrtu rámcové typologie utopií se nezdařil*.“¹⁹ I přes negativní recenze se mi některé myšlenky zdají

¹⁴ OUŘEDNÍK, 2010, s. 9.

¹⁵ NĚMEČKOVÁ, s. 737, 738, online [cit. 17. 12. 2018], dostupná z WWW: <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=11&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwim_DBiOvfAhUGJVAKHR1fDIUQFjAKegQICBAC&url=http%3A%2F%2Fpages.pedf.cuni.cz%2Fpedagogika%2F%3Fattachment_id%3D9967%26edmc%3D9967&usg=AOvVaw22m1FEyVJYfs9FA79Amby->>

¹⁶ SZACKI, 1971, s. 28.

¹⁷ OUŘEDNÍK, 2010, titulní strana.

¹⁸ KLÍČKOVÁ, 2011, online [cit. 05. 01.2019], dostupná z WWW: <<https://casopis.hostbrno.cz/archiv/2011/2-2011/utopiana-se-nekona>>.

¹⁹ WARTOVÁ, 2011, s. 19.

zajímavé, a proto jsem je ve své práci, sice minimalisticky, použil, a to i vzhledem k tomu, že jde o českého autora.

I. Eskapistické utopie – jsou utopie o lepším světě. Jsou jakousi intelektuální hrou, která nenabádá, jakým způsobem toho lepšího světa dosáhnout. Definuje sice zlo, ale opět neurčuje, jak ho nahradit dobrem. Dále se dělí na „*tři různé odrůdy úniku ze skutečnosti*“²⁰:

1. Utopie místa, které jsou nejtypičtější formou utopií (ukazují země, kde lidé žijí šťastně, ale tyto země se nikde nedají najít, nebo jsou idealizací zemí málo známých. Toto zázračné místo lidé hledali jak mimo naši planetu, „*(...) i v jejích vzdálených končinách, v představách i ve skutečnosti, v neurčitém „kdesi“ i v určitém „tam.*““²¹ Utopisté tak spolu s čtenáři cestují do nějakého lepšího světa, který neustále mění polohu.
2. Utopie času (ostrovy v čase, který neznáme vůbec, nebo pouze nedostatečně). Jde vlastně o mýtus jakéhosi „zlatého věku“ a lidé jej vytvářejí spontánně.²²
3. Utopie věčného řádu (mimo sféru pozemské existence člověka).²³

II. Heroické utopie – jsou všechny utopie, které obsahují nějaký program a příkaz činnosti a v zásadě je můžeme rozdělit na dvě skupiny:

1. ty, jejichž cílem je vytvořit rezervace dobra uvnitř odsuzované společnosti, tedy nějakým způsobem chtějí měnit pouze část společnosti, a
2. utopie, které se snaží nahradit celou špatnou společnost společností novou, lepší. Těm jde o změnu celku.

2.3 První díla s prvky utopismu

Již antičtí autoři, kteří se věnovali filosofickým a teoretickým úvahám o politice a společnosti, vytvořili různá díla, která představují společnost, dle těchto autorů naprosto ideální a dokonalou a v každém případě lepší než společnost, která v jejich době reálně existovala.²⁴

²⁰ SZACKI, 1971, s. 29.

²¹ SZACKI, 1971, s. 45.

²² SZACKI, 1971, s. 50.

²³ SZACKI, 1971, s. 29, 30.

²⁴ NAXERA, STULÍK, 2012, s. 5.

Letmo se zde zmíním o Euhémerově Posvátném zápisu ze 4. až 3. stol. př. n. l., který popisuje poměry na smyšleném ostrově, Homérovu Odysseu, která ve svém Čtvrtém zpěvu popisuje Blažené ostrovy někde na konci světa, či Vergiliovu idylickou Arkádii Pastýrských zpěvů, ve které autor předpovídá brzký návrat prvotního času, kdy budou lidé žít v míru a pracovat bez námahy. (První křesťané později budou právě Čtvrtou eklogu interpretovat jako kryptickou předzvěst o příchodu Krista.)²⁵

Za první a nejznámější projev utopického žánru v Evropě je však mnohými považována až Platónova Atlantida.²⁶ To, že v Atlantidě žili lidé pravdivě a ušlechtilé, bylo výlučně způsobeno božím zásahem. Historie se v ní nezdokonaluje časem, ale regeneruje se návratem k původním zákonitostem. Právě původní zákonitosti jsou v tomto díle synonymem dokonalosti.²⁷

Téměř všechny starověké řecké utopie se v souladu s historickým uspořádáním omezují na městský stát, až krize a úpadek této formy přináší rozšíření horizontů. Na přelomu tisíciletí a v prvním století se z ukřižování Ježíše rodí nové náboženství – křesťanství. Evropský středověk je tak ve znamení hlavně křesťanských utopií.²⁸

Základem většiny křesťanských utopií je Genesis, první kniha Mojžíšova, která popisuje stvoření země a člověka. Země, jak ji Bůh stvořil, byla pro člověka rájem, ve kterém neměl žádné starosti a kde mohl věčně žít v blaženosti. Bylo to místo věčné pohody, rozkoše a dobra. Genesis 1:26, cituji: „*I řekl Bůh: „Učiňme člověka, aby byl naším obrazem podle naší podoby. Ať lidé panují nad mořskými rybami a nad nebeským ptactvem, nad zvířaty a nad celou zemí i nad každým plazem, plazícím se po zemi.*“²⁹ Biblický ráj je označován i výrazem Eden³⁰, opět podle knihy Genesis verše 2:8, cituji: „*A Hospodin Bůh vysadil zahradu v Edenu na východě a postavil tam člověka, kterého vytvořil.*“³¹ V češtině je používán často i výraz Rajská zahrada. Právě biblický ráj převzala utopická literatura pro označení ideálního světa.³² Podle biblické pověsti však byl člověk z tohoto ráje vyhnán, protože porušil boží zákaz a jedl ze stromu poznání, který rostl

²⁵ OUŘEDNÍK, 2010, s. 17.

²⁶ V Platónově dialogu Kritias (Critias).

²⁷ OUŘEDNÍK, 2010, s. 20.

²⁸ HAVLÍČEK, 2006, online [cit. 07. 01.2019], dostupná z WWW: <https://www.reflexe.cz/Reflexe_30/Je_Moruv_spis_Utopie_utopicky.html>.

²⁹ Bible, 1998, s. 22, Gn 1:26.

³⁰ Z hebrejštiny = rozkoš, případně ze sumerštiny = úrodná země.

³¹ Bible, 1998, s. 23, Gn 2:8.

³² OUŘEDNÍK, 2010, s. 39.

uprostřed Edenu. Vyhnán byl pro svoji lehkomyšlnost, o čemž mnozí soudili, že není tak velkým prohřeškem, aby se tam opět nemohli vrátit, a proto tento ráj stále hledají a věří, že se do něho opravdu vrátit mohou. Právě biblické pojetí Edenu tvoří jeden z archetypů utopického myšlení.³³

V této souvislosti je nutno ještě zmínit, že určitou verzi mýtu ztraceného ráje mají téměř všechna náboženství.³⁴

Představa ideální společnosti lidí, kteří žijí v určitém státním uspořádání v klidu a míru, ale není to obec Boží, jejíž idea bude naplněna až druhým příchodem Krista na zemi, s koncem světa, se ve středověku objeví i v díle sv. Augustina (354–430): *De Civitas Dei* (O obci Boží). Dílo je vlastně první významnější reflexí o vztazích mezi světskou a duchovní mocí. Proti pozemské obci staví sv. Augustin obec Boží, která je ztělesněna v Kristově církvi.³⁵ Jeho obec Boží není totožná s křesťanstvím nebo s církví, obec pozemská není totožná s žádným existujícím státním útvarem. Dějiny žádného světského státu nejsou zásadní pro dějiny spásy. Ve svém díle znázorňuje tedy zápas mezi pohanstvím a křesťanstvím, ve kterém jde právě a jediné o lidské duše. Dějiny pojímá lineárně od prvotního hříchu k poslednímu soudu, který znamená absolutní konec dějin.

V jeho díle našla vzestupující křesťanská kultura vlastně vůbec poprvé svůj nejvyšší filosofický výraz.³⁶

2.4 Výchovný utopismus

Protože jsme na Pedagogické fakultě a účelem mé práce je vytvořit opravdu přehlednou studii o počátcích utopismu, považuji za nutné se alespoň letmo zmínit i o utopismu ve výchově.³⁷

Pro výchovný utopismus je charakteristické přeceňování možností výchovy ve vývoji člověka. Za klasického představitele je považován John Locke (1632–1704), anglický filosof. Ten odmítá ve své době panující názor, že dítě je malý dospělý. Naopak je přesvědčen, že se každý narodí s čistou myslí, kterou přirovnává k nepopsané tabuli –

³³ NEŠPOR, online [cit. 04. 01. 2019], dostupná z WWW: <<https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Utopie>>.

³⁴ SZACKI, 1971, s. 49.

³⁵ HAVLÍČEK, 2006, online [cit. 07. 01. 2019], dostupná z WWW: <https://www.reflexe.cz/Reflexe_30/Je_Moruv_spis_Utopie_utopicky.html>.

³⁶ STÖRING, 2007, s. 172–176.

³⁷ Označován též jako krajní optimismus.

tabula rasa. Na tuto „tabuli“ teprve život a vliv prostředí vyrývají různé dráhy a zanechávají stopy. Každý člověk je utvářen až získanou zkušeností a především výchovou. Pro odlehčení si dovolím úvahu, že současná společnost by vypovídala o skutečně velmi špatných vychovatelích!

Výchovný utopismus přeceňuje vliv výchovy a význam ostatních, hlavně biologických faktorů (např. dědičnost) nechává nedoceněný. Jeho základem je přesvědčení, že jsou všichni lidé v podstatě stejní a mají i stejné schopnosti. Rozdíly mezi lidmi jsou výsledkem vnějších vlivů, zejména pak vlivu výchovy.³⁸

³⁸ BENDL, 2014, s. 29.

3 Rozbory vybraných spisů a jejich reflexe

Jak jsem psal v kapitole 2. 1, jsou utopie vždy úzce spjaty se svými autory a s jejich filosofickými a společenskými postoji a reagují na společenské poměry panující v jejich době a na dobové rozpory a konflikty. U každého spisu proto vždy nejprve představím autora a dobu, ve které žil, potom provedu rozbor spisu, přičemž se budu věnovat zejména společenskému uspořádání, majetku a náboženství. Nakonec připojím závěrečnou reflexi.

Vybrané spisy představím v následujícím pořadí:

1. Platón – Ústava,
2. Thomas More – Utopie,
3. Francis Bacon – Nová Atlantis,
4. Johann Valentin Andreae – Popis obce Christianopolis,
5. Jan Amos Komenský – Labyrint světa a ráj srdce.

3.1 Platón – Ústava (Res publica, nebo též řecky „Politeiá“)

Jak jsem již předeslal, dříve než se budu věnovat rozboru samotného spisu, zmíním krátce autorův životopis a společenské poměry panující v době, kdy autor žil.

Platón (428/7–348 př. n. l.) se narodil v rodině athénské aristokracie. Dle rodiny se měl stát politikem, ale pro tuto dráhu se nerozhodl. Byl znechucen panujícími poměry, zejména politickým převratem a nástupem oligarchické „vlády třiceti“, jak vysvětloval v „Listech“, jejichž autorství mu je přisuzováno, a podle nichž byla sestavena jeho částečná autobiografie.³⁹ Zpočátku se sice domníval, že vzhledem k přátelským i příbuzenským vztahům i k programu této vlády, se začne politicky angažovat, ale z vlády se postupně stávala hrůzovláda, kterou nemohl akceptovat. Po pádu i této vlády a po obnovení demokracie Platón opět s nadějí uvažoval o politické kariéře, ale právě obrozená demokracie utvrdila svými činy Platóna v tom, že takový veřejný život není schopen zachovávat a hájit spravedlnost.⁴⁰ Zejména jím silně otrásl dle něho nespravedlivé a neetické odsouzení k smrti jeho učitele a přítele Sokrata a cituji: *„Reflexe ústav tehdejšího světa, o kterých Platón usoudil, že ani jedna z nich není dobrá, tedy že všechny obce jsou spravovány špatně (...) a že náprava ve smyslu reformulace jejich zákonů není jen tak možná.“*⁴¹

Platón se tedy přiklonil k filosofii, protože vzhledem k bolesti a rozčarování nad nespravedlností athénskému politickému životu a nad panujícími náznaky dobové politické nejistoty, chtěl najít cestu, která by vedla ke štěstí člověka i obce.⁴² Podle Platóna je tedy možné vidět spravedlnost pouze díky filosofii. K vládě se proto musí dostat filosofové! Lze říci, že právě Platón jako první vtělil do své teorie všechnu složitost občanského života od stavu, kdy ještě obec neexistuje, až do doby, kdy zaniká pozemský život občana, který se vlévá do tzv. myslitelské věčnosti. Poslední, desátá kniha Ústavy tak rozpracovává úvahy o posmrtném životě, všeobecném vědomí, o odměně za spravedlivý pozemský život, ale i o trestech za spáchané nepravosti. Za velmi zajímavé v této desáté knize považuji Sokratovo vyprávění o vojákově jménem Éra, který zahynul v boji. Dvanáctý den se však probral na pohřební hranici a vyprávěl, co viděl na „onom světě.“ Vzpomínal, jak z něho

³⁹ NAXERA, STULÍK, 2012, s. 24.

⁴⁰ PLATON, 2014, předmluva - s. 7.

⁴¹ NAXERA, STULÍK, 2012, s. 25.

⁴² PLATON, 2014, předmluva - s. 9.

vyšla duše a cestovala na podivné místo, kde byly duše souzeny.⁴³ Líčení toho, co se děje po smrti sice částečně do pojmu utopie zapadá, ve své práci jsem se této problematice ale dovolil okrajově dotknout pro její zajímavost. Někteří současní vědci se totiž tzv. životem po životě zabývají a jeden z nejznámějších - MUDr. Raymond Moody (*1944) ve své knize *Život po životě*, která se zabývá výzkumem prožitků blízké smrti, dovozuje, že již z doby, ve které žil Platón, máme, právě díky Ústavě „potvrzeno“, že po smrti zřejmě pro duši existuje jiný, další život.

Platón všechno ve svém díle podřizuje jedině kategorii, a tou je spravedlnost, kterou chápe i jako sociální cnost.⁴⁴

Vzhledem k již uvedenému se domnívám, že Platón byl přesvědčený, že jeho dílo by se mohlo stát realitou, sám však zřejmě nepomýšlel, že by takovou obec skutečně založil⁴⁵, což lze vyčíst např. přímo z textu Ústavy: *„I když jsme hledali co je sama spravedlnost a jaký by byl dokonale spravedlivý muž - kdyby se vyskytl, (...) ale nešlo nám o to, abychom ukázali, že je ta věc možná.“*⁴⁶ V tomto se však názory moderních teoretiků rozcházejí, ostatně Platón se skutečně neúspěšně několikrát pokusil o realizaci své ideální představy, protože byl přesvědčen, že ví, jak jí dosáhnout. V sicilských Syrakusách chtěl přivést k filosofii tamního samovládce, tyrana Dionýsia. Pokus se však nezdařil a Dionýsius stále zůstával více tyranem nežli filosofem.⁴⁷ I přes uvedené Ústava není pouze fiktivním popisem obce, ale je vlastně politickým a právním pojednáním, které je reakcí na historické události, zejména na porážku Athén v peloponéské válce. Právě v tom lze spatřit prvky utopismu – tedy 1. reakce autora na dobu a dobové zákony, a 2. snaha nalézt lepší řešení státu a společnosti, jako protipólu jeho současnosti.⁴⁸ Toto jeho dílo ostatně patří mezi nejvýznamnější díla politické teorie. Když nemohl spoluobčany vést k spravedlivému životu jako politik, pokusil se pro ně najít cestu jako filosof.

Zajímavé je, že Platón, podobně jako Sokrates, viděl těžiště své působnosti v ústním výkladu, dokonce tvrdil, že pravé jádro své nauky by žádnému spisu nesvěřil, aby zabránil tomu, že by nemuselo být pochopeno. Bohudík se přes to nějaké jeho spisy

⁴³ PLATON, 2014, kniha X. - s. 392.

⁴⁴ PLATON, 2014, předmluva - s. 9.

⁴⁵ NAXERA, STULÍK, 2012, s. 30.

⁴⁶ PLATON, 2014, kniha V. - s. 221, 222.

⁴⁷ PETRŽELA, 2012, [online], 2012, [cit. 18. 01. 2019], dostupná z WWW: <https://is.muni.cz/do/rect/el/estud/ff/ps12/platon/web/tema3_B.html>.

⁴⁸ OUŘEDNÍK, 2010, s. 30.

dochovaly. Právě tyto spisy jsou pro nás neocenitelné, abychom mohli obdivovat a snad i pochopit hloubku jeho filosofických názorů.⁴⁹

Dílem, které vykazuje prvky utopismu a kterým se ve své práci budu hlouběji zabývat, je tedy Ústava („Politeiá“), která je označována jako nejobsáhlejší a obsahově nejbohatší Platónovo dílo.⁵⁰ Spis je členěn do deseti knih, v nichž Platón na základě svých zkušeností, znalostí a představ předkládá svoji definici ideálního státu a formuluje jeho politiku.⁵¹ Je to jeho vize ideální společnosti, oproti ostatním utopickým dílům je však statická – chybí zde obraz této společnosti v chodu, chybí popis jejího každodenního života.⁵² Zde bych pro ucelenost a přehlednost pohledu rád zmínil, že ve smyslu „idea“ Platón vychází z řeckého slova příbuzného z „eidos“, což znamená podoba, nebo obraz. Můžeme též překládat ve smyslu „pravzor“ či „ideální bytí.“⁵³

Spis je psán formou dialogu, ve kterém jako hlavní postava vystupuje Sokrates a dalšími účastníky rozhovoru jsou postupně například ještě tyto osoby: Glaukón, Polemarchos a jeho otec Kefalos (Platónovi přátelé), Ademaintos (Platónův bratr), Trasymachos. Všichni jsou představeni a je uvedeno, čí je kdo syn, nebo bratr.⁵⁴ Povahy osob, které se dialogu účastní, však nejsou rozebírány, protože vše je soustředěno pouze na samotné řešení pokládaných otázek. Forma dialogu je v díle velmi živá a názorná – prostřednictvím osoby Sokrata nám Platón představuje svoje myšlenky.⁵⁵ Právě forma dialogu umožňuje Platónovi, že nemusí rozpoutaný dialogový spor dovést vždy k rozuzlení a zaujmout definitivní stanovisko. To, že Platón využil této možnosti, nám vlastně ukazuje hloubku jeho filosofie, protože se domníval, že lidské myšlení je vždy rozpolcené a musí zůstat v zajetí protikladů.⁵⁶

Nyní již započnu s rozborem samotného spisu s tím, že ho nebudu rozebírat celý, ale budu se snažit podle svého osobního výběru představit v základních obrysech hlavně společenské uspořádání, poměr k soukromému majetku a otázku náboženství.

⁴⁹ STÖRING, 2007, s. 118.

⁵⁰ V citaci jsem se rozhodl nepoužívat paginaci, protože pro ucelenost mojí práce považuji za vhodnější, aby citace byly u všech rozborů stejné.

⁵¹ Politický problém, jímž myslel správné uspořádání státu, řešil Platón prakticky po celý svůj život.

⁵² OUŘEDNÍK, 2010, s. 34.

⁵³ STÖRING, 2007, s. 130.

⁵⁴ Toto představení osob se v minulosti užívalo pro větší autenticitu a velmi podstatně je používáno například v bibli ve Starém zákoně.

⁵⁵ Je možné, že některé z myšlenek jsou opravdu Sokratovi, protože Platón byl jeho žákem.

⁵⁶ STÖRING, 2007, s. 125.

Spis začíná dialogem o spravedlnosti, kdy jsou správné jednání, ctnost, mravnost a spravedlnost nejdříve sledovány u jednotlivce a později ve zvětšeném měřítku v obci (státě), protože pouze v ní může být zejména spravedlnost správně pochopena a dojit svého naplnění.

Sokrates hovoří s Kefalem a ujišťuje jej o tom, že si váží lidí, kteří již ušli na světě nějakou cestu a jsou cituji: „*na sklonku stáří*“⁵⁷, a ptá se, jak samotný Kefalos na stáří pohlíží. Kefalos odpovídá, že mnozí jeho vrstevníci na stáří hřeší, jsou nespokojeni a rádi by se navrátili do dob mládí, on sám však je spokojen. Ve stáří nastává klid a osvobození od vášní, a pokud jsou staří nespokojeni s poměry v rodině, není příčinou nespokojenosti jejich věk, ale povaha lidí, se kterými přicházejí do styku. „*Ale jak tyto věci, tak i onen poměr k rodině má jinou příčinu, nikoli stáří, milý Sókrate, nýbrž povahu lidí. Neboť jsou-li mírní a dobromyslní, i stáří jest jim jen jistou měrou obtížné, pakli ne, takovému člověku, Sókrate, bývá těžké jak stáří, tak mládí.*“⁵⁸ Je patrné, že Platón upřednostňuje spravedlnost egalitární, tedy ve smyslu rovného přístupu podle jednotlivých kast (tříd), protože mezi lidmi panuje přirozená nerovnost. Je třeba si uvědomit, že jím chápaná spravedlnost není sociální spravedlností v dnešním slova smyslu, ale spravedlností v rámci nerovného rozložení moci a privilegií.⁵⁹ Takové elitářské pojetí spravedlnosti považuje Platón za přízpusobivé a spravedlnost je jím postavena jako možnost, ne jako skutečnost. V diskuzi je pak pojem spravedlnosti neustále probírán na různých příkladech, a první kniha je zakončena de facto Sokratovi přisuzovaným a všeobecně známým výrokiem: „Vím, že nic nevím!“ Cituji: „*Neboť jako labužníci chtivě ochutnávají z toho, co jest právě přinášeno na stůl, dříve než byli pořádně požili jídla předešlého, tak i já, zdá se mi, dříve než jsem našel, po čemž jsem zprvu pátral, totiž co jest spravedlnost, opustil jsem to a dal jsem se do uvažování, zdali jest spravedlnost špatnost a nevědomost, či moudrost a cnost, a když zase později byl pronesen výrok, že nespravedlnost jest užitečnější než spravedlnost, neudržel jsem se, abych od své otázky nepřesel k této. A tak nyní jest výsledek celé rozpravy pro mne ten, že nevím nic, neboť když nevím, co jest spravedlnost, stěží poznám, zdali jest to nějaká dokonalost, čili nic, a zdali ten, kdo ji v sobě má, jest šťasten, či nešťasten.*“⁶⁰

⁵⁷ PLATON, 2014, kniha I. - s. 42.

⁵⁸ PLATON, 2014, kniha I. - s. 43.

⁵⁹ NAXERA, STULÍK, 2012, s. 26, poznámka pod čarou č. 13.

⁶⁰ PLATON, 2014, kniha I. - s. 78.

Spravedlnost jedince je později posunuta ke spravedlnosti obce, protože žádný jedinec sám o sobě není soběstačný, tvůrcem obcí je tedy lidská potřeba.⁶¹ Postupně se tak dostáváme k dokonalé obci. Citát: „*Nuže tedy, děl jsem, tvořme v myšlenkách obec od začátku, pravým jejím tvůrcem bude, jak viděti, naše potřeba.*“⁶² Dokonalá obec musí být moudrá, statečná, uměřená a spravedlivá. Platón strukturu své ideální obce staví na struktuře lidské duše, která je dle něho trojčlenná⁶³, čímž chce zdůvodnit nutnost jejího dělení na třídy – kasty. (Určitě vyvstává otázka k zamyšlení, že Bůh křesťanů je rovněž trojjediný, tedy Bůh otec, Bůh syn a Bůh duch svatý.) Vychází z lidské přirozenosti, tedy z toho, že každý jedinec se rodí s různou povahou a je tak disponován k určité činnosti, kterou bude vykonávat nejlépe pro blaho společnosti. Společnost, resp. její vládnoucí třída pak musí umět poznat, kdo jakou přirozenost má a vytvořit správnou pracovní příležitost pro každého z občanů.⁶⁴ Důležité podle Platóna je rovněž to, aby každý občan vykonával pouze jednu práci, a proto je velmi důležité, aby vykonával právě takovou, ke které má přirozené předpoklady.⁶⁵ Dále následuje výčet profesí, které bude dokonalá obec potřebovat, aby byla soběstačná, ovšem s tím, že jakákoliv výroba musí být uměřená. Zmínil bych zde určitý paradox: ideální obec má být dle Platóna soběstačná, ale v dialogu Platón, samozřejmě ústy Sokrata, připouští i profese, které jsou nutné pro zahraniční obchod („obchodníci a jiní lidé znají námořního díla“). S tak jednoduchým nárysem obce ale nejsou diskutující spokojeni, zejména Glaukón poukazuje na chybějící předměty a atributy, na které je jako aristokrat zvyklý. Sokrates naznává, že je na místě nejen pozorovat, jak obec vzniká, ale i jak se zvětšuje. Cituji: „*Nuže, tu musíme obec zase zvětšiti, neboť ta zdravá⁶⁶ již nestačí a je třeba ji hned naplniti hromadou a množstvím toho, co jest v obcích již ne z potřeby, jako jsou například všelící lovci, dále napodobitelé⁶⁷, zabývající se ve velkém počtu jednak tvary a barvami, jednak hudbou, pak básníci a jejich pomocníci, jako rapsódi, herci, tanečníci, ředitelé, dále hotovitelé všelijakého nářadí, zvláště pro ženské strojení a zdobení (...).*“⁶⁸ Zde tedy končí třída výrobců, kteří sice jako jediní vlastní soukromý majetek, ale nepodílejí se na řízení obce. Soukromý majetek je zčásti přímo definován: „*(...) mají polnosti, stavějí si krásné a veliké*

⁶¹ PLATON, 2014, kniha II. - s. 92.

⁶² PLATON, 2014, kniha II. - s. 93.

⁶³ Trichotomie duše.

⁶⁴ NAXERA, STULÍK, 2012, s. 30, 31.

⁶⁵ PLATON, 2014, kniha II. - s. 94.

⁶⁶ Tím je myšlena první ideální obec.

⁶⁷ V antice označení pro malíře.

⁶⁸ PLATON, 2014, kniha II. - s. 98.

*domy a pro ty si opatřují příslušné zařízení, obětují bohům svým nákladem zvláštní oběti, přijímají hosty a zvláště také – o čem jsi právě mluvil – mají zlato a stříbro i všechno, cokoli platí za podmínku šťastného života.*⁶⁹ V Platónově Ústavě, na rozdíl od většiny ostatních utopických států, tedy soukromé vlastnictví existuje, i když pouze de facto, protože je skryto v „propůjčení“ pozemků rodinám.⁷⁰

Dialog pokračuje tím, že se obec bude muset rozšířit i na úkor sousedících zemí, a proto je důležitá další třída, a to je třída strážců, bojovníků. Tím Platón dle mého mínění „elegantně“ zdůvodňuje, proč mírumilovná společnost takovou třídu potřebuje. Vzhledem k tomu, že strážci jsou svoji přirozenou povahou vznětlivé a statečné duše, je Glaukónem vznesena obava, jak takové jedince umírnit, aby nebyli vznětliví i na ostatní občany obce, či na sebe navzájem. Zde Platón používá přirovnání ke psům, protože ušlechtilý pes je ke známým a domácím co nejmírnější, ale k neznámým naopak. Na tomto místě si dovoluji úvahu, že podle současné morálky by byl takový přírůstek velmi neetický a společensky nepřijatelný, a přinejmenším křesťané by velmi protestovali, protože srovnávat nesmrtelnou lidskou duši se zvířetem odporuje samotné bibli.

Platón ústy Sokrata pak pokračuje a naznává, že strážci potřebují správnou a správně dávkovanou výchovu, a proto je v rozšířené obci nezbytná další, třetí třída, a to jsou správci, jejichž hlavní úlohou bude právě výchova strážců.⁷¹ Správci se stávají nejlepší ze strážců, ale při tom padne dotaz, jakým způsobem bude možné právě ty nejlepší vybrat. Citují: *„Jak tedy vybrati ze všech ostatních strážců takové muže, u kterých by se našemu pozorování jevílo, že nejvíce a s veškerou horlivostí dělají po celý život to, cokoli uznají obci za prospěšné, kdežto ničeho opačného by se žádným způsobem nedopustili.*“⁷² Diskutující se pak shodnou na tom, že je strážce nutno pozorovat od mládí a správně je vychovávat.⁷³

Abychom pochopili Platónovu vizi spravedlnosti, a naopak nespravedlnosti v této druhé ideální obci, musíme si připomenout právě její hierarchické členění na již shora uvedené 3 třídy: 1. třídu vládnoucích správců, 2. třídu ozbrojených strážců, bojovníků a 3. třídu výrobců v širším slova smyslu, která jako jediná vlastní soukromý majetek. Třída vládnoucích správců je početně nejmenší a nevlastní soukromý majetek, druhé dvě třídy

⁶⁹ PLATON, 2014, kniha IV. - s. 154.

⁷⁰ NAXERA, STULÍK, 2012, s. 130.

⁷¹ PLATON, 2014, kniha III. - s. 146, 147.

⁷² PLATON, 2014, kniha III. - s. 147, 148.

⁷³ PLATON, 2014, kniha III. - s. 149.

však musejí beze zbytku respektovat její vládnoucí postavení. Právě proto, že do tříd jsou občané zařazováni (a Platón předpokládal, že správným výběrem) na základě své přirozenosti, spočívá spravedlnost pro obci v tom, že se každý věnuje pouze své profesi.⁷⁴ Za nespravedlnost Platón označuje takový moment, když by se někdo ze třídy strážců chtěl stát správcem, nebo někdo ze třídy výrobců strážcem a nerespektoval tak svoji přirozenost.⁷⁵ Ihned mne zaujalo, jak je Platón hluboce vtažen do hierarchicky uspořádané třídní společnosti, že nejen že považuje za nespravedlnost, tedy největší zločin proti své obci, když by někdo proti své přirozenosti chtěl přestoupit do jiné třídy, ale že si vůbec neumí představit, že by se někdo z nejnižší třídy výrobců chtěl stát členem vládnoucí třídy správců, později filosofů.

Platón však ani se svojí druhou, rozvinutou ideální obcí není spokojen, a tak použije některé postavy dialogu, aby své úvahy mohl dále rozvinout⁷⁶, čímž se dostáváme de facto k ústřední části díla. Nespokojenými postavami jsou zejména Polemarch a Adeimant, posléze se připojují Glaukón a Thrasymachos, aby nakonec jistou nespokojenost s uspořádáním obce vyjádřili všichni. Rozpoutá se diskuze o ženách, jako členkách třídy strážců a později i třídy správců, a tedy o mužské a ženské přirozenosti, ve které je uznáno, že ženy jsou sice slabší než muži, ale i ony mají přirozené schopnosti k hlídání.⁷⁷ Citují: „*Také správkyně, Glaukóne, neboť věz, že co jsem řekl neplatí o nic více o mužích než o ženách, pokud by tam které z nich byly k tomu schopny svým přirozeným nadáním.*“⁷⁸ Společenství strážců, strážkyň a jejich dětí utužuje jednotnost ideální obce. Aby však mohla tato obec fungovat, musí se vlády ujmout filosofové a politická moc se musí sjednotit s filosofií. Citují: „*Nestanou-li se, „děl jsem“ v obcích filosofové králi, nebo neoddají-li se nynější takzvaní králové a panovníci upřímně a náležitě filosofii a nepadne-li toto obojí v jedno, politická moc a filosofie, a těm čestným duchům, kteří se nyní různě ubírají za jedním nebo druhým cílem, násilím v tom nebude zabráněno, není pro obce, „milý Glaukóne,“ konec béd (...).*“⁷⁹ Filosofové, kteří se stýkají se spořádaným a božským se sami stávají spořádanými a božskými a proto jediní filosofové, jako milovníci dobra a pravdy a jako ti, kdo touží po skutečném poznání, dokáží poznat ideu pravdy a tedy podstatu spravedlnosti. Právě proto jsou předurčeni, aby vládli ideální

⁷⁴ PLATON, 2014, kniha IV. - s. 172, 173.

⁷⁵ PLATON, 2014, kniha IV. - s. 173.

⁷⁶ PLATON, 2014, kniha V. – VI.

⁷⁷ V Ústavě je této problematice věnována hlavně 5. kniha.

⁷⁸ PLATON, 2014, kniha VII. - s. 302.

⁷⁹ PLATON, 2014, kniha V. - s. 222.

společnosti.⁸⁰ Vládnoucí filosofové budou „vyšlechtěni“ ze stávající třídy správců. Cituji: „(...) *nejdokonalejší strážcové, které ustanovujeme, musí být filosofové.*“⁸¹

Náboženství není v Ústavě příliš rozebíráno, ale v druhé a třetí knize, které pojednávají hlavně o výchově strážců, se Platón těchto otázek dotýká. Vychází z řeckého božstva ale „zapírá“ některé bohy pro jejich špatné vlastnosti s tím, že dětem je nutné podat obraz boha tak, aby v nich probouzel statečnost. Bůh má být moudrý, bystrý, rozhodný a spravedlivý a nemá být „lačný“ majetku. Bohové chybuji lidskými vlastnostmi, například Zeus, by byli dětem špatným příkladem. Znamená to tedy zavržení a „zapření“ například některých Homérových básní. Cituji: „*Když by kdo takto mluvil o bozích, pohoršení jej odmítneme a nevyprávíme jeho hry, ani nepřipustíme, aby ho užívali učitelé při vychovávání mládeže, mají-li se naši strážcové státi bohobojnými a bohu blízkými, jak nejvíce člověku možno.*“⁸² Platón tedy na jedné straně shrnuje dosavadní řeckou duchovní filosofii, ale na druhé straně se s ní rozchází a s některými jejími prvky se dostává do konfliktu.⁸³ Toto utajování a přizpůsobování božských vlastností se mi zdá velmi špatné a pro bezchybné fungování ideální (i jakékoliv jiné) obce nepřijatelné a nebezpečné. Pokud je totiž něco uměle a násilně utajováno, je to vždy špatné a je pouze otázkou času, kdy to vyjde najevo. To, co bylo v minulosti vytvořeno, se nikdy nedá definitivně vymazat a vždy hrozí reálné nebezpečí, že se ono „usilovně a násilně“ zapřené opět objeví a dostane se do povědomí lidí, kteří pak své vládě přestanou věřit. Právě Platón, který se ve své Ústavě tolik věnuje spravedlnosti a pravdě od nich vlastně v tomto bodě uhýbá a nic na tom nemění, že připouští myšlenku, že v rámci prospěchu obce mohou vládnoucí filosofové svým občanům lhát.⁸⁴

„*Platón je a pro všechny časy zůstane zakladatelem idealistické filosofie, bojovníkem za vládu ducha v životě, zvěstovatelem nepodmíněných mravních norem lidského jednání a tudíž jedním z největších vychovatelů lidstva.*“⁸⁵ V Ústavě popisuje dle svého přesvědčení ideální stát - obec, který je sice jednotný, ale třídně rozdělený. Soukromé vlastnictví považuje za zdroj veškerých rozporů v obci, a proto se ho snaží potlačit.⁸⁶ Jeho filosofických názorů si velmi vážím, obdivuji jeho perfektní slohovou

⁸⁰ PLATON, 2014, kniha VI. - s. 255, 259–261.

⁸¹ PLATON, 2014, kniha VI. - s. 257.

⁸² PLATON, 2014, s. 112.

⁸³ STÖRING, 2007, s. 129.

⁸⁴ PLATON, 2014, kniha II. a III.

⁸⁵ STÖRING, 2007, s. 129.

⁸⁶ HALADA, J. Předmluva. In: MORE, T. Utopie, s. 8.

skladbu a „lehkost pera“, přes to bych v jeho ideální obci žít nechtěl. I když předpokládám, že vsem třídám se žilo dobře, přes to je jasné, že nejnižší třída musela dost usilovně pracovat bez naděje, že by někdo z této třídy mohl na základě vzdělání či většího majetku získat místo ve vyšších třídách. A lze opravdu věřit, že by nějaká, byť sebevzdělanější a sebespravedlivější osoba vždy přesně věděla, co je naturelem konkrétní lidské bytosti? A kdyby to tento vzdělanec-filosof opravdu věděl, kde je psáno, že by to věděla i ta konkrétní bytost? Lidé jsou soupeřiví a často se pokoušejí o to, pro co nemají dispozice. A proto lidská svoboda nemůže být vždy stoprocentně podřízena zájmu společnosti, ale svobodný, samozřejmě v rámci právního řádu, má právo být každý jedinec.

1. Závěrem ještě shrnu většinu nejznámějších kritických ohlasů na tento Platónův spis. Samozřejmě je považován za utopii, jejíž znaky ale opravdu vykazuje a ostatně proto jsem si ho do své práce vybral.
2. Podceňuje vlastnický pud muže jak po stránce materiální, tak i co se týká žen. Navíc fakt, že by neexistovala rodina, by nutně časem přivedilo rozklad společnosti.
3. Nebere v úvahu neoddělitelnou souvislost politické a hospodářské moci. Dějiny samy dokládají, že společenská moc se v dlouhodobějším měřítku vždy poměřuje podle posunů v hospodářských poměrech.
4. Nejnovější námitka proti Platónově Ústavě, byla formulována až v minulém století v díle *Otevřená společnost a její nepřátelé* od Karla Poppera⁸⁷, který celý první svazek věnoval kritice Platónova spisu. Vzhledem k době, ve které žil a vzhledem k jeho židovskému původu se není co divit, že jeho námitky byly skutečně podložené a podstatné. Tato kritika tedy viní Platóna, že ze strachu před zneužitím demokracie a duchovní svobody požadoval jako ideální všemocný stát, po vzoru staré Sparty. V tomto státě měl mít každý svoje pevné místo, které bylo určeno již jeho narozením. „Náboženští“ kacíři měli být pronásledováni a vyhlazováni, umění, hudba a vzdělání podléhaly cenzuře. Vrcholem je, že pro svůj ideální stát zavrhl jako prostředky vzdělávání nejkrásnější a nejvelkolepější výtvořky řeckého lidu, např. Homérovy básně. Popper Platóna označuje jako praotce všech totalitních systémů.⁸⁸

⁸⁷ Sir Karl Popper (1902–1994), rakousko-britský filosof.

⁸⁸ STÖRING, 2007, s. 131.

3.2 Thomas More (Morus). Utopie. De otimo reipublicae statu deque nova insula Utopia

Dílo, které budu níže rozebírat, napsal Thomas More, anglický humanista, právník a státník. Nejdříve však považuji za nutné se stručně zmínit o jeho životě a o poměrech doby, ve které žil.

Thomas More se narodil roku 1478⁸⁹ v Londýně v rodině zámožného soudce. Vzdělávat se začal již v raném věku a ve 14 letech začal studovat na univerzitě v Oxfordu. Zde se setkal i s některými humanisty své doby.⁹⁰ Na příkaz otce se po dvou letech vrátil do Londýna, kde studoval práva a po ukončení studií se stal advokátem. Seznámil se se známým humanistou Erasmem Rotterdamským, jehož názory jej velmi ovlivnily. V době svých studií získal silné sociální cítění (sám měl mnohdy hlad, protože jej otec po dobu studií nedostatečně finančně zajistil). Aktivně se zajímal i o teologii a kritizoval církev, která se odchýlila od svých ideálních poslání a upřednostňovala budování a posilování své politicko-mocenské pozice. Odmítal ale vznik nových církví, což byl jeden z následků reformace. Několik let prožil rozjímáním v klášteře řádu kartuziánských mnichů, poté však vstoupil do politiky a v roce 1504 se stal zástupcem londýnských kupců v parlamentu, aby hájil jejich zájmy před králem Jindřichem VII. Z toho důvodu musel dokonce na nějakou dobu uprchnout na venkov.

Po smrti Jindřicha VII. se vrátil do Londýna a stal se uznávaným advokátem. Zájmy londýnských obchodníků nepřestal hájit a z toho důvodu pobýval jeden čas ve Flandrech. Při svém pobytu mimo Londýn se údajně setkal s námořníkem Rafaelem Hytholdaiem, jednou z ústředních postav spisu Utopie, jejíž první část zde napsal. V roce 1521 získal od krále Jindřicha VIII. šlechtický titul a některé důležité státní funkce, na které však později rezignoval, protože nechtěl být účasten narušování církevní jednoty a dělení jednotné církve⁹¹, což se přičilo jeho přesvědčení, jak jsem zmínil již shora. Toto chování však pro něho mělo tragické důsledky, protože když odmítl složit povinný hold králi jako hlavě nové anglikánské církve, byl zatčen za velezradu, vězněn v Toweru a v roce 1536 popraven stětím.⁹²

⁸⁹ Nověji se historici přiklánějí k datu 1477.

⁹⁰ NAXERA, STULÍK, 2012, s. 48.

⁹¹ Akt svrchovanosti, akt o nástupnictví.

⁹² NAXERA, STULÍK, 2012, s. 48, 49.

Katolickou církví byl později blahořečen a svatořečen a dnes je uctíván jako mučedník. Jeho život byl plný rozporů, poznal život chudého studenta, prožil dobrovolnou askezi v klášteře, ale poznal i úspěch a peníze jako přední londýnský advokát a politik. Právě tak, jako byl rozpolcený jeho život, je rozpolcené i jeho dílo *Utopie*.⁹³ Z pohledu historie je jeho dílo opravdu velmi významné, protože popisuje formování buržoasní třídy, i naděje utlačovaných mas.⁹⁴

Doba, kdy More žil, byla charakteristická přechodem středověku do novověku. Nastupuje éra humanismu, který opět „objevuje“ antickou filosofii a čerpá z ní. Ideálem vzdělání se stává vzor lidský – humánní, a ne přísně teologický, jako tomu bylo dosud. Nastupující renesanční myšlení se snaží o očistu křesťanské církve s požadavkem návratu k dřívější nezkažené společnosti – křesťanský humanismus.⁹⁵ Prudce se mění ekonomika a vznikají nové kapitalistické vztahy, orientované především na rychlý zisk. Rychle se rozvíjejí i přírodní vědy.⁹⁶ Nejdůležitějšími událostmi tohoto období jsou:

1. rozšíření využití kompasu, který umožnil rozvoj plaveb po světových oceánech, masovější využívání střelného prachu, který oslabil pozici dosud vládnoucího rytířstva a inicioval změny v sociální struktuře společnosti, vynález knihtisku a rozšíření levného papíru,
2. rozvoj přírodních věd – zpracování nového astronomického systému, vznik a rozvoj kvantitativní, matematické a mechanické přírodovědy.⁹⁷

Velmi rychle, zejména v Anglii přechází feudální naturální hospodářství do kapitalistického zemědělství, které se zaměřuje výhradně na tržní produkci.⁹⁸ Proces přechodu byl velmi prudký a přinesl mnoho bídy a utrpení právě proto, že vznikal nejprve v oblasti zemědělství a obchodu a kapitalistický průmysl, který by masu zemědělců mohl využít a zaměstnat, ještě neexistoval.⁹⁹ Rolníci byli vyháněni z půdy, na které hospodařili, a jejich pozemky se měnily na pastviny pro ovce, protože právě ovčí rouno bylo žádaným zbožím. Většina rolníků ztratila obživu a začali se potulovat, což s sebou pochopitelně neslo zvýšenou zločinnost, hlavně krádeže a loupeže. Místo aby vládnoucí vrstva situaci

⁹³ HAVLÍČEK, 2006, online [cit. 07. 01.2019], dostupná z WWW: <https://www.reflexe.cz/Reflexe_30/Je_Moruv_spis_Utopie_utopicky.html>.

⁹⁴ MORE, 1978, s. 121.

⁹⁵ STÖRING, 2007, s. 217, 218.

⁹⁶ MORE, 1978, s. 10.

⁹⁷ STÖRING, 2007, s. 214-217.

⁹⁸ MORE, 1978, s. 10.

⁹⁹ MORE, 1978, s. 126, 127.

účinně řešila, přijala celou řadu protituláckých, „krvavých“ zákonů a bohužel nejčastějším trestem za krádeže se stal trest smrti oběšením. More, který měl silné sociální cítění, tak jako příčinu této lidské bídy začíná vidět soukromé vlastnictví.¹⁰⁰

Knihy Utopie, která dala název všem podobným spisům, shrnuje několikaleté Morovy názory a dílčí myšlenky, které autor zachytil ve svých eseích. Na podzim roku 1515 sepsal v Antverpách II. knihu Utopie pod dojmem údajného setkání s portugalským námořníkem Rafaelem Hythlodiatem, který vyprávěl o svých zážitcích na podivuhodném ostrově. Inspirací mu byly dobové cestopisy, zejména „Quattuor navigationes Ameriga Vespucio“, ve kterém popisuje prostý život indiánských kmenů.¹⁰¹ Právě popis ostrova, který je synonymem nějakého šťastného „kdesi“¹⁰², řadí toto dílo mezi utopie místa. Vyličení šťastného ostrova a života na něm bylo tak mistrné, že jeho první čtenáři byli přesvědčeni, že skutečně existuje a někteří dokonce uvažovali o nutnosti obrátit jeho obyvatele na křesťanskou víru. „(...) *jednak jsou u nás jeden nebo dva lidé, ale nejvíce jeden, muž zbožný a povoláním bohoslovec, který plane podivuhodnou touhou navštívit Utopii, ne snad z liché zvědavé choutky po zhlédnutí něčeho neznámého, nýbrž aby chránil a šířil naše náboženství, které tam šťastně vzniklo.*“¹⁰³ O rok později More přidal I. knihu, která byla ostrou kritikou soudobého života v Anglii včetně kritiky metod královské politiky.¹⁰⁴

Samotná kniha se skládá z autorovy předmluvy, která je stylizovaná do formy osobního dopisu Petru Aegidioviovi¹⁰⁵ a dvou knih – částí. První, rozsahem kratší kniha, podává dialogickou formou ostrou kritiku Morovy doby, zejména kritiku metod královské politiky v Anglii, druhá, jak jsem zmínil již v předchozím odstavci, popisuje život na šťastném ostrově. Právě kontrast obou částí kritický pohled na Morovu současnost umocňuje.¹⁰⁶

Knihu uvádí sám autor předmluvou, pro dílo velmi významnou. Představuje hlavní postavy, kterými jsou sám autor (na rozdíl od Platónovy Ústavy, kde se Platón stylizuje do osoby Sokrata), jeho přítel Petr Giles¹⁰⁷ a fiktivní postava, námořník Rafael

¹⁰⁰ NAXERA, STULÍK, 2012, s. 50.

¹⁰¹ NAXERA, STULÍK, 2012, s. 50, 51.

¹⁰² SZACKI, 1971, s. 33.

¹⁰³ MORE, 1978, s. 25.

¹⁰⁴ MORE, 1978, s. 124.

¹⁰⁵ Holandský humanista Petr Gilles (1486-1533), vydavatel prvního vydání Utopie r. 1516 v Lovani.

¹⁰⁶ NAXERA, STULÍK, 2012, s. 49, 50.

¹⁰⁷ Aegidius.

Hythlodaios. V předmluvě se autor omlouvá, že rukopis zasílá opožděně a dokonce uvažuje, má-li knihu opravdu vydat. Podporuje věrohodnost a existenci svého smyšleného hrdiny tím, že odkazuje na setkání s ním, při kterém byl i adresát dopisu, přítel Giles. Toho navíc žádá, aby se snažil Hythlodaiia zkontaktovat a rukopis mu předat ke korekci.¹⁰⁸ Zároveň se však od textu knihy předem de facto distancuje proklamací, že nic z toho, co je v knize uvedeno, není jeho dílo, ale že jeho úkolem je pouze „(...) opakovat to, co jsem zároveň s Tebou slyšel vyprávovat u Rafaela.“¹⁰⁹ Pro vzdělance své doby tedy předkládá humorný až ironický ráz předmluvy, a to nejen jménem vypravěče¹¹⁰, ale například i samotným názvem popisovaného „rajského ostrova“.

Knih první (Řeč znamenitého Rafaela Hythlodaiia o nejlepším stavu státu, jak ji zapsal slovutný Thomas More, měšťan a podsudí slavného britského města Londýna) začíná popisem setkání autora, jeho přítele Petra Aegidia a jednou z hlavních postav – portugalského námořníka Rafaela Hythlodaiose. Věrohodnosti této postavě dodává i její dost podrobný popis: „(...) rozmlouval s jakýmsi cizincem, věku chýlícího se ke stáří, opálené tváře, dlouhých vousů, s pláštěm nedbale splývajícím z ramene, kterého jsem podle vzezření i ústroje pokládal za lodníka.“¹¹¹ Jméno lodníka – Rafael Hythlodaios – zní velmi nezvykle a pro vzdělance Morovy doby, kteří znali latinu i řečtinu, znamená jasný autorův vzkaz, že jde o osobu fiktivní. Křestní jméno Rafael, znamená anděl, posel boží.¹¹² Příjmení pochází z řečtiny a skládá se z výrazů hythlos = tlach, žvást a daios = zkušený, znalý. Volně lze tedy příjmení do češtiny přeložit jako Tlachal, Kecal, nebo Prášil.¹¹³ (Používání jmen a názvů, která mají cosi vyjadřovat či charakterizovat, často velmi ironicky, zaznívá jak v samotné Utopii, tak v rozboru i dalších spisů méj práce.)

Přítele Petra a námořníka Rafaela pozve More do svého domu, kde námořník vypráví o poznacích ze svých cest, především o společnosti, která žije na ostrově Utopie. Popis ostrova a života na něm je však odsunut na později. Nyní se ale rozproudí rozhovor, ve kterém Hythlodaios prezentuje svůj názor na politiku i to, že on sám netouží po hromadění majetku, nechce sloužit žádnému králi a ani neusiluje o přátelství

¹⁰⁸ MORE, 1978, s. 23-26.

¹⁰⁹ MORE, 1978, s. 23.

¹¹⁰ Význam jména rozvedu v následujícím odstavci.

¹¹¹ MORE, 1978, s. 29.

¹¹² OUŘEDNÍK, 2010, s. 51.

¹¹³ HAVLÍČEK, 2006, online [cit. 07. 01. 2019], dostupná z WWW: <https://www.reflexe.cz/Reflexe_30/Je_Moruv_spis_Utopie_utopicky.html>.

„mocných“.¹¹⁴ S tímto postojem ale nesouhlasí jak More, tak Petr, protože se domnívají, že zkušenosti, které při svých cestách Rafael nabyt, by pomohly některému vladaři „(...) *k počinům práva a počestnosti.*“¹¹⁵ Je patrné, že More s tímto názorem nesouhlasí, protože stejně jako Petr právě ve spolupráci politika a filosofa věří a domnívá se, že právě touto spoluprací by byl naplněn smysl filosofie.¹¹⁶ Tímto úvodním rozhovorem je nastolena klíčová otázka, zda je u vladařů místo pro filosofii. Hythlodaios ve svém dlouhém monologu, ve kterém sděluje svým spoludiskutujícím, že rovněž strávil několik měsíců v Anglii v době povstání cornwallských horalů proti Jindřichu VII., popisuje situaci hromadných ohrazování pudy a tresty smrti za krádeže. Nesouhlasí s tím. „*Tu ti lidé různě hladovějí, nedají-li se různě na loupežení. Vždyť co jim zbývá?*“¹¹⁷ V té době byl spolu s dalšími hosty na návštěvě u kardinála Johna Mortona, který jej vyzval, aby obhájil svůj názor proti trestu smrti za krádež. Hythlodaios zde mimo jiné cituje i bibli – Starý zákon Mojžíšův: „(...) *ačkoliv byl nelaskavý a drsný – vždyť byl vyhlášen otrokům, nadto ještě zatvrzelým -, přece pokutoval krádež jen penězi, nikoli smrtí.*“¹¹⁸ Jako protiklad k anglickým trestům staví zřízení, které poznal v Persii u Polyléritů¹¹⁹, kde tresty, pokud jsou potřebné, především vychovávají a napravují. Přítomní, až na kardinála, který nad názory Rafaela alespoň uvažoval, však s ničím z řečeného nesouhlasili a Rafaela jejich reakce utvrdila v tom, že jako filosof nemá cenu panovníkům radit, protože by jeho názory neocenili.¹²⁰ More s tím nesouhlasí a těžiště otázky posouvá. „*V Morově koncepci ale realizace blaženého státu nestojí na myšlence filosofa – vládce, nýbrž na schopnosti toho, kdo mu radí, totiž filosofa – rádce. Ten musí zvolit odpovídající přístup, aby panovník vyslyšel jeho „zdravá opatření.*“¹²¹

Pokud se zamyslím nad lidskou morálkou zejména u osob, které mají moc, jakou byli v historii nadáni právě panovníci, nedivím se, že Rafael za žádnou cenu nechtěl být jejich rádcem. I osvícený panovník přijímá rady pouze, jsou-li mu ku prospěchu, nebo alespoň pokud hrubě neodporují jeho názoru. Takový rádce je mnohdy vystaven

¹¹⁴ MORE, 1978, s. 31, 32.

¹¹⁵ MORE, 1978, s. 32.

¹¹⁶ HAVLÍČEK, 2006, online [cit. 07. 01. 2019], dostupná z WWW: <https://www.reflexe.cz/Reflexe_30/Je_Moruv_spis_Utopie_utopicky.html>.

¹¹⁷ MORE, 1978, s. 35.

¹¹⁸ MORE, 1978, s. 40.

¹¹⁹ Samozřejmě jde o fiktivní společnost.

¹²⁰ MORE, 1978, s. 41-45.

¹²¹ HAVLÍČEK, 2006, online [cit. 07. 01. 2019], dostupná z WWW: <https://www.reflexe.cz/Reflexe_30/Je_Moruv_spis_Utopie_utopicky.html>.

nebezpečí, že za svoje dobře míněné rady může pozbyť majetku, svobody i života. Viděli jsme to u Platóna, který chtěl být rádcem diktátora a výsledek byl tristní, tak svým způsobem i u samotného Mora, kterého pevnost jeho názorů, hrubě se lišících od názorů krále Jindřicha VIII. v konečném důsledku stála život. I moderní politici častokrát dobré rady ve prospěch celku nevidí, jsou ovlivněni svým vlastním dílčím názorem, programem své politické strany a mnohdy bohužel i vlastním prospěchem. Rozhodně by se nepodřídili názoru sebevzdělanějšího filosofa, který by své rady orientoval na celý stát, tedy na celek.

Poté jsou v první knize nastolena a rozebírána další témata, jejichž diskutování ústí v ostrou kritiku společnosti Morovy současnosti. Jde například o podstatu státu a člověka, kdy More na základě toho, že každý člověk je dobrý, ale i zlý, předpokládá, že i jakékoliv lidské společenství musí být jak dobré, tak i zlé. Jedinou výjimkou, kdy by člověk byl pouze dobrým a konal pouze dobro, je, že by se stal andělem. To je ale zatím nemožné, a tak to vlastně není výjimka. Dalším ústředním bodem diskuze, který předchází bod rozvíjí, je odlišnost filosofických východisek. More obviní Rafaela, že tíhne ke scholastickému filosofování, že zjednodušuje konkrétní situaci, aniž by připouštěl její problematičnost, která však v životě různé situace provází.¹²² Posledním ústředním bodem diskuse je otázka spravedlnosti v poměru k soukromému vlastnictví. Rafael zastává názor, že v takové společnosti, kde se všechno poměřuje penězi, není možné, aby existovalo spravedlivé státní zřízení, přičemž jako příklad uvádí státní zřízení Utopijských a výslovně připomíná i Platónovu Ústavu, kde není soukromé vlastnictví jednotlivců, ale všechno je společné a všichni mají všeho dostatek.¹²³ More rovněž vidí zlo v soukromém majetku, ale nesouhlasí s tím, že by měl být majetek společný, protože tvrdí, že v takové společnosti, „(...) kde je vše společné (...).“¹²⁴, by u většiny lidí postupně zanikla motivace. Lidé by si přestali vážit úřadů i druhých lidí, protože by byli všichni stejní. Dobro ve společnosti je důležité, ale nesmí to být dobro vševládající a všudypřítomné v podobě společného majetku, rovného rozdělování hmotných statků a dozorem nad všemi občany, protože tím se z života lidí postupně odstraní motivace a zájem, touha po poznání a tím i chuť filosofovat. Dobro má být snahou každého člověka o dosažení menšího zla ve světě.¹²⁵ Rafael však podotýká, že kdyby More znal zřízení Utopijských, určitě by přiznal,

¹²² MORE, 1978, s. 45-51.

¹²³ MORE, 1978, s. 53-54.

¹²⁴ MORE, 1978, s. 55.

¹²⁵ HAVLÍČEK, 2006, online [cit. 07. 01. 2019], dostupná z WWW: <https://www.reflexe.cz/Reflexe_30/Je_Moruv_spis_Utopie_utopicky.html>.

že zřízení jejich státu je jediné správné, a proto je vyzván, aby obsírně a důkladně popsal ostrov Utopii a život jejích obyvatel.

Následuje kniha druhá (O ostrově Utopii obecně), kterou lze charakterizovat jako autorův pokus o dedukci ideálního státu, ve kterém neexistuje soukromé vlastnictví, vykořisťování člověka člověkem, a kde jsou vzájemné vztahy lidí postaveny na jiném základě než na hromadění majetku a poměřování všeho pouze penězi.¹²⁶

Kniha je členěna na úvod, osm kapitol s názvy, které proklamují, o co v které kapitole půjde a na závěr. V úvodu nám Rafael velice přesně představuje tvar ostrova Utopie a zdůrazňuje, že není možné, aby se nějaký cizinec sám, bez pomoci Utopijských na tento ostrov dostal. Na ostrově je 54 měst, což je zajímavé, protože v Morově době bylo v Anglii 54 hrabství.¹²⁷ Všechna města jsou od sebe vzdálena pouze tolik, aby se mezi nimi mohl člověk pohodlně pohybovat pěšky. Všechna města si jsou podobná, ale strategicky uprostřed se nachází hlavní město Amaurotum. Zastavím se u jeho názvu, který pochází z řečtiny, a lze ho přeložit jako Tmáň¹²⁸, což je pro město, ve kterém má být ideální život, dost podivné. Už jako v samotném názvu ostrova (a celé knihy) Utopie, je jasně vidět, že „hrou“ se jmény autor sleduje určitý záměr. V hlavním městě se každoročně scházejí měšťané k poradě, vždy z každého města tři zkušeni starci. Opět je zdůrazněno důkladné opevnění města, vč. odvedení vody, „(...) aby při nějakém vpádu nepřátel nemohla být voda zachycena, odvedena nebo otrávena.“¹²⁹ Následuje popis polností, rodin, které je obhospodařují s přesným počtem členů venkovských rodin a stručným popisem jejich uspořádání a fungování. Důležité je, že již v úvodu zaznívá, že venkovské rodiny nepěstují a nevyrobí nadbytečné množství produktů, a co potřebují navíc, získávají od měst bez peněz, ale výměnou. Zde bych se rád zastavil, abych podal konkrétní důkaz o tom, co jsem zmiňoval v úvodních kapitolách své práce, a sice to, že autoři utopií předběhli svoji dobu a popsali něco, co v jejich době bylo nemyslitelné, ale časem bylo mnohdy realizováno a stalo se samozřejmostí, což ostatně proklamuje i citát, který jsem si vybral jako motto pro svoji práci. „*Kuřat chovají nesmírné množství, a to podivuhodným umělým způsobem. Nenechávají totiž slepice sedět na vejcích, nýbrž velký počet vajec uměle zahřívají*

¹²⁶ MORE, 1978, s. 10.

¹²⁷ NAXERA, STULÍK, 2012, s. 51.

¹²⁸ MORE, 1978, s. 146.

¹²⁹ MORE, 1978, s. 61.

rovnoměrnou teplotou, probouzejí v nich život a vychovávají kuřátka.“¹³⁰ Ano, jde o téměř dokonalý popis dnešních umělých líhní.

Základem státního uspořádání v Utopii je rodina. Tato rodina však není autonomní, protože je do značné míry ovlivněna politickou mocí.¹³¹ Vždy 30 rodin si ze svého středu každý rok zvolí úředníka, syfrogranta – fylarchu. V čele každých deseti syfrograntů je tranibor – prótofylarch. Syfrograntů je celkem 200 a vybírají tajným hlasováním jednoho ze čtyř, navržených lidem, který je pak zvolen vladařem. Vladařský úřad je trvalý a končí až smrtí tohoto zvoleného občana. Pokud však upadne v podezření, že usiluje o samovládu, může být své funkce zbaven. I traniboři, kteří jsou voleni každoročně, mohou být voleni opakovaně, pokud není důvod k jejich výměně. Traniboři se s vladařem scházejí vždy jedenkrát za tři dny, aby diskutovali o státních záležitostech. Při této příležitosti též rozhodují spory, pokud se vyskytnou. Radit se o státních záležitostech mimo senát a veřejné schůze syfrograntů se považuje za hrdelní zločin. Toto uspořádání má vyloučit možnost spiknutí vladaře s tranibory o nastolení samovlády.¹³² Nejzávažnější témata musejí být projednána i radou celého ostrova. Jasně tedy vidíme, že zřízení v Utopii je demokratické a lze ho označit jako volební monarchii. Je tedy pravým opakem zřízení, které panuje v Morově současnosti. Kritika společenských poměrů autorovy doby není pouze v první knize, ale i v knize druhé, kde je skrytá.

Za nejdůležitější zaměstnání na ostrově je považováno rolnictví. Právě v něm se všichni od dětství vzdělávají, nikdo není zproštěn. Každý z utopijských musí proto část svého života strávit mimo město a vykonávat zemědělské práce. Mimo zemědělství se ještě každý občan musí naučit jedno jiné řemeslo podle svých schopností. (Podobně jako v Ústavě.) Pracovní doba je šestihodinová.¹³³ Prací se nikdo nesmí příliš namáhat, ale nesmí ani zahálet, na což dohlížejí syfrogranti. A opět tu máme kritiku poměrů v Anglii, kde mnoho lidí, rozuměno vladař a šlechta, zahálejí a ostatní na ně musí pracovat, a žít často v bídě, zatímco utopijští pracují všichni, a proto mají všeho dostatek k pohodlnému životu pro všechny.¹³⁴ Navíc jsou střidní, co se týká jídla i oblečení. *„Vůbec jejich úřady netrápí občany zbytečnou prací proti jejich vůli, protože jejich státní*

¹³⁰ MORE, 1978, s. 59-60.

¹³¹ NAXERA, STULÍK, 2012, s. 65.

¹³² MORE, 1978, s. 63.

¹³³ U nás je stále uzákoněna pracovní doba osmihodinová, i když se o jejím možném zkrácení vedou debaty, rozhodně ke zkrácení na 6 hodin denně při zachování plného platu u nás určitě hned tak nedojde.

¹³⁴ MORE, 1978, s. 65.

zřízení především sleduje ten jediný cíl, aby se stlačením fyzické služebnosti, pokud to připouští veřejný zájem, všem občanům dostávalo co nejvíce času pro svobodné vzdělávání ducha. Neboť v něm spočívá podle jejich přesvědčení, životní štěstí.“¹³⁵

Ani tento stát není úplně mírumilovný. Pokud počet obyvatel na ostrově přesáhne povolenou stanovenou mez, je část obyvatel odeslána na jiný ostrov, kde zabere půdu domorodcům a zřídí osadu podle utopijských zásad. Původní obyvatelstvo se buď podřídí, nebo je vyhnáno – velmi jednoduchý, nedemokratický přístup! Pokud se osadníci brání, jsou porobeni. Utopijští toto své jednání považují za spravedlivé, protože když „(...) některý národ takové půdy sice sám neužívá a vlastní ji jako prázdnou a neobdělanou, avšak nechce dopřát jí užívat a ji vlastnit jiným (...).“¹³⁶ Jen pro odlehčení mne napadá, jaká by s takovou zásadou na světě vypukla anarchie a dále, že například squateři se touto zásadou prakticky řídí: „dům je opuštěný, majitel ho evidentně nepotřebuje, tedy si ho přivlastníme a budeme v něm žít.“

Z této pasáže tak lze dovodit, že ani pokrokový More nepovažuje všechny lidi za sobě rovné a že si umí zdůvodnit i násilné zabírání půdy a podrobování jiných národů, které mají odlišné názory. Názory a společenské uspořádání Utopijských tedy považuje za tak správné, že opravňují i k jejich násilnému šíření. Navíc není zcela zřejmé, jaká část obyvatel je na ostrovy vyslána a zda tam utopijští jdou dobrovolně. Rovněž fakt, že když na ostrově klesne počet obyvatel, je doplněn návratem občanů z osad, je problematický, protože opět postrádám upřesnění, zda bylo na vůli těch občanů vrátit se zpět. Ostatně i kapitola s názvem O otrocích ukazuje, že autor na všechny lidi nepohlížel stejně a nic na tom nemění ani fakt, že otrokem byl občan, odsouzený za zločin v Utopii, nebo někdo, kdo se zločinu dopustil u cizího národu a utopijskými byl levně koupen, nebo jej dostali zdarma.¹³⁷ Jakékoliv zotročování člověka člověkem k ničemu dobrému nevede a v ideálním státě bych nic takového nepředpokládal.

Ve státě Utopii nejsou peníze, ale vše funguje na bázi směnného obchodu. (Jediné peníze jsou centrálně uschovány, např. pokud je nutné najmout žoldnéře, nebo peníze půjčit nějaké cizí zemi, která je nutně potřebuje.) Uprostřed měst jsou tržiště, kam rodiny dovážejí produkty své práce. „Odtud požaduje každý hospodář rodiny, co pro sebe nebo pro své lidi potřebuje, a o cokoli požádá, dostává bez peněz a vůbec zcela bez jakékoliv

¹³⁵ MORE, 1978, s. 68.

¹³⁶ MORE, 1978, s. 69.

¹³⁷ MORE, 1978, s. 90-97.

náhrady. Proč by totiž mělo být cokoli odepřeno, když jednak všeho je více než dost, jednak není naprosto obavy, že by někdo chtěl žádat více, než potřebuje? ¹³⁸ Zdůraznění špatnosti peněz pro blažený život je věnován i závěr druhé knihy. Rafael zde rekapituluje své vyprávění a vyzdvihuje státní zřízení na ostrově Utopie jako jediné a nejlepší. Lidé zde, podle něho, žijí bez jakýchkoliv existenčních starostí, protože vědí, že jim nic nebude chybět, a že se stát o ně postará i v případě jejich nemoci, nebo stáří. O nemocné a přestárlé se totiž pečlivě starají ve veřejných špitálech, kterých je dostatek, aby mohly pojmout všechny potřebné. *„Tyto špitály jsou tak zřízeny a vybaveny vším, co může přispět ke zdraví, dále tak laskavým a pečlivým ošetřováním a tak ustavičnou přítomností nejzkušenějších lékařů, že ačkoli tam není nikdo poslán proti své vůli, přece není v celém městě téměř nikoho, aby si v nemoci nepřál raději ležet tam než ve svém domě.* ¹³⁹ Zdravotní a sociální péče byla autorem tak propracovaná, že se stala inspirací k založení chudinské péče v anglických obcích a k založení prvního chudobince v Londýně v roce 1534. ¹⁴⁰ Utopijští proto žijí klidně a radostně, protože všechno patří všem a nikomu nechybí nic soukromého. To, že všichni pracují, a proto mají všeho dostatek, je opět stavěno do protikladu s Moreovou současností, kdy nespravedlivý stát šlechticům, klenotníkům, lichvářům a ostatním, kteří nepracují a zahálají, nebo dělají takové práce, které nejsou přínosem pro společnost *„(...) hýřivě rozdává tak veliké dary (...).* ¹⁴¹

Celá jedna kapitola knihy je věnována náboženství. Na ostrově jsou náboženství různá, mohou se lišit i v jednotlivých městech. *„Někde uctívají jako boha slunce, jinde měsíc, jinde zase jinou oběžnici. Někteří ctí jakéhosi člověka, který kdysi vynikl buď cností, nebo slávou, a vzhlížejí k němu nejen jako k bohu, nýbrž jako k nejvyššímu bohu.* ¹⁴² Většina obyvatel ale věří v jediné, nepoznané božstvo celého vesmíru, kterého nazývají Otcem. Ale i ostatní věří v jedinou nejvyšší bytost. *„Neshodují se však v tom, že za téhož pokládají různí lidé něco jiného.* ¹⁴³ Z toho vyplývá, že na ostrově panuje náboženská tolerance, která je dokonce potvrzena jedním z nejstarších zákonů. I můj názor je ten, že jakékoliv vnucování vlastní víry ostatním je velmi špatné. Důležité je to, že lidé věří v nějakou vyšší moc a ve své víře se chovají k ostatním slušně a je pak jedno, jak tuto bytost nazývají. More připomíná i křesťanského Ježíše Krista – Rafael o něm při svém

¹³⁸ MORE, 1978, s. 69.

¹³⁹ MORE, 1978, s. 70.

¹⁴⁰ KRAUSOVÁ, WALOZSEK, 2015, s. 29.

¹⁴¹ MORE, 1978, s. 116.

¹⁴² MORE, 1978, s. 105.

¹⁴³ MORE, 1978, s. 10.

pobytu ostrovanům řekl, a oni se k němu ochotně přiklonili. „*Snad jim to v nejskrytějším úradku vnukl bůh, snad se tak stalo i proto, že se křesťanství zdálo zcela blízkým oné víře, která u nich převládá.*“¹⁴⁴ More je determinován svoji dobou a je věřící, proto ani na ostrově Utopii nemůže jinak než alespoň tímto způsobem křesťanskou víru připomenout.

Nyní se ještě musím vrátit k závěrečné kapitole druhé knihy, kdy po vychválení utopijské společnosti, fungující bez peněz, tedy bezstarostně a radostně, bez rozdílů mezi jejími občany, More opět, jako v první knize, uvádí své námitky. Z těch lze vyčíst, že nepovažuje za možné, že by společnost, jaká je vyličená na ostrově Utopie, mohla skutečně ve všech bodech existovat, i když by byl rád, aby se něco z jejího života opravdu uskutečnilo. „*Zatím, jako z jedné strany nemohu souhlasit se vším, co tu pověděl muž jinak beze sporu velice vzdělaný a zároveň v lidských bězích velice zkušený, tak z druhé strany rád přiznávám, že je ve státě Utopijských mnoho věcí, které bych si po pravdě pro naše obce spíše přál nežli doufal v jejich uskutečnění.*“¹⁴⁵

Moreova Utopie nejen že dala název všem podobným dílům v minulosti i v budoucnosti, ale jde vlastně o první sociální utopii v dějinách a první společenskou kritiku kapitalismu.¹⁴⁶ Společenské zřízení, které panuje na ostrově Utopie vykazuje všechny charakteristické znaky utopie a jde o utopii strukturně-celistvou.¹⁴⁷ Na rozdíl od dřívějších středověkých utopií odmítá More ve svém díle převahu náboženské roviny i její výrazný eschatologický prvek, ať už jde o navazování na příchod Spasitele, vytvoření království božího, či jiné chiliastické vize a v tom spočívá její modernost.¹⁴⁸

Ani ostrov Utopie není státem pro všechny lidi. Dá se říci, že jde pouze o skupinu přátel, která přísně dodržuje nastolená pravidla a je si vědoma, že i když každý žije v dostatku, i když ne v přebytku, pokud poruší některé zákony obce (např. zcizoloží), bude ostře potrestán. Opět zde vidíme skupinu lidí, kteří jsou spokojeni s bezstarostným životem a jeho uspořádáním, ale nemají žádnou snahu nad ostatní vyniknout, soupeřit s nimi, a podobně, což je fakticky lidská přirozenost.

¹⁴⁴ MORE, 1978, s. 106.

¹⁴⁵ MORE, 1978, s. 119.

¹⁴⁶ MORE, 1978, s. 10.

¹⁴⁷ NAXERA, STULÍK, 2012, s. 66.

¹⁴⁸ OUŘEDNÍK, 2010, s. 58., MORE, 1978, s. 10.

More podal ve svém díle Utopie „(...) sice formou básnický nezávazného vyprávění, co se věci týče, nepochybně s vážností a revolučním postojem-obraz ideálního socialistického společenství, které ostře postavil proti uspořádání státu a společnosti ve své době. Žádal konec vykořisťování nižších tříd, společnou výrobu, na niž by se podíleli všichni, společné vlastnictví, zaopatření ve stáří, volný přístup všech obyvatel ke vzdělání a duchovním statkům.“¹⁴⁹

¹⁴⁹ STÖRING, 2007, s. 236.

3.3 Francis Bacon. Nová Atlantis. The New Atlantis

Dalším, velmi známým utopickým dílem je Nová Atlantis, kterou napsal Francis Bacon. Jako v každém utopickém díle je zde podávána kritika autorovy současnosti, proto než přistoupím k rozboru tohoto díla samého, se opět budu věnovat životu autora a době, ve které svůj život prožil.

Francis Bacon se narodil roku 1561 ve šlechtické rodině lorda – strážce pečeti. Byl velmi nadaný a studium v Cambridgi dokončil již ve svých čtrnácti letech. Nějakou dobu pobýval ve Francii. Stejnou měrou tíhl k filosofii i k politické činnosti. Za své poslání však považoval službu veřejnosti, a proto se vrátil do Anglie a nastoupil politickou kariéru. Dostal se do parlamentu a stal se nejvyšším prokurátorem, právním zástupcem koruny a lordem kancléřem. Králem byl povýšen na barona z Verulamu. Mimo politiku se však stále velmi zajímal i o vědu a spisovatelskou činnost. Vědě se však mohl věnovat pouze občas v období přestávek v politické kariéře.¹⁵⁰ Právě jeho politická kariéra však začala postupně upadat, až byl v roce 1621 dokonce obviněn a usvědčen z braní úplatků a darů. Byl mu uložen výkon trestu na svobodě a peněžní pokuta, obojího však byl omilostněním zproštěn.

Poté se Bacon z veřejného života nastálo uchyluje na venkov, kde se naplno a intenzivně zabývá pouze vědeckým bádáním a psaním svých spisů. Usiluje o rozsáhlou obnovu vědy jako takové v celku, i každého jejího dílčího oboru (Velké obnovení věd), i o vybudování vědecké organizace, která by měla koordinovat teoretické poznatky většiny vědců, aby jich mohlo být prakticky využito (Nové organon), ale tento svůj megalomanský plán nedokončil. Jeho přínos vědě byl však podstatný, a je to právě jeho vědecká a spisovatelská činnost, která mu přinesla větší slávu než celé jeho působení v politice. Bacon umírá v roce 1626.¹⁵¹

Bacon žil v době, kdy vrcholil obchod Anglie s Amerikou, v době počínajícího období britské námořní a koloniální nadvlády, v době, kdy Anglie pod vládou královny Alžběty I. a jejího následovníka Jakuba I.¹⁵² prožívala poměrně dlouhé období politické stability a kulturního rozkvětu. Za zmínku určitě stojí i fakt, že byl současníkem významných vědců raného novověku, například fyzika a astronoma Galileiho Galilei

¹⁵⁰ STÖRING, 2007, s. 231.

¹⁵¹ NAXERA, STULÍK, 2012, s. 47.

¹⁵² Tudorovská absolutní monarchie.

a Giordana Bruna.¹⁵³ Ve společnosti té doby vzniká potřeba vědeckého bádání, zejména na poli přírodních věd. V této době dochází ke změně společenských poměrů, a ke změně politické situace. Nová šlechta spolu s anglickou buržoasií již dost zbohatly, a tak se snažily královskou moc postupně omezovat a podříditi ji parlamentu.¹⁵⁴ Tento historický vývoj anglické společnosti neumožňuje Baconovo striktní zařazení buď ještě k renesanci, nebo už k moderní filosofii 17. století.¹⁵⁵ Jeho dílo se však již v mnohém k moderní filosofii přiklání, proto lze říci, že Francis Bacon patří k duchovním otcům nové doby.¹⁵⁶

Dílo *Nová Atlantis* (rok vydání 1627) vyšlo v Anglii o sto let později než *Utopie* Thomase Mora. „*V téže době, kdy v Itálii, Francii a Německu velcí renesanční myslitelé a přírodovědci kladli základní kámen novověké vědy a filosofie, podnikl v Anglii Francis Bacon v podstatě nezávisle na nich, ba bez znalosti a posouzení základních objevů, neméně významný pokus postavit veškeré lidské vědění na nové a dokonalejší základy.*“¹⁵⁷ *Nová Atlantis* je dílem okrajovým a nedokončeným, protože Bacon se v době jeho vzniku zaměstnával hlavně studiem přírodních věd. Popisuje život v další ideální společnosti, která leží na odlehlém, většině lidí neznámém ostrově. Podle J. Szackeho lze tedy toto dílo rovněž přiřadit k utopii místa.¹⁵⁸ I přes svoji nedokončenost je *Nová Atlantis* všeobecně nejznámější utopií humanismu spolu s Moreovou Utopií a Campanellovým Slunečním státem.¹⁵⁹

Útlé dílko *Nová Atlantis* začíná autorovou předmluvou a poté pokračuje několikastránkový text, který není členěn na žádné kapitoly, ani neobsahuje vysvětlující marginálie. Tato forma se od všech mnou zařazených děl odlišuje, jak bude patrné níže. Končí na straně 53. větou: „*Zde rukopis končí.*“¹⁶⁰

Předmluva je významná, protože autor čtenářům proklamuje, že za nejdůležitější pasáž své knihy považuje představení Domu Šalamounova, nebo též Koleje díla šesti dnů¹⁶¹, aby „*(...) se v ní pro blaho lidí zkoumala příroda a vytvářela velká a pozoruhodná díla. Vylíčený vzor je sice rozsáhlejší a vyšší, než aby jej bylo možno ve všem napodobit,*

¹⁵³ BACON, 1952, s. 5.

¹⁵⁴ BACON, 1952, s. 6.

¹⁵⁵ NAXERA, STULÍK, 2012, s. 47.

¹⁵⁶ STÖRING, 2007, s. 235.

¹⁵⁷ STÖRING, 2007, s. 231.

¹⁵⁸ SZACKI, 1971, s. 33.

¹⁵⁹ OUŘEDNÍK, 2010, s. 77.

¹⁶⁰ BACON, 1952, s. 53.

¹⁶¹ Křesťanský příměr stvoření světa v šesti dnech dle Starého zákona.

ale přesto jsou v něm mnohé věci, které jsou v lidské moci.“¹⁶² Z této předmluvy lze usuzovat, že autor směřoval svoje dílo materialisticky, i když s náboženskou tolerancí.

Spis začíná opět jako vyprávění v „ich“ formě. Obchodní loď zbloudí pro nepřízeň počasí v moři, a to v době, kdy na lodi již docházejí zásoby. Před bouří se nacházela v Jižním moři a plula do Číny a Japonska.¹⁶³ Opět zde vidíme rys, typický pro utopii místa – téměř přesný popis toho, kde loď ztroskotala, a tedy de facto upřesnění polohy utopického ostrova, kde se bude náš příběh odehrávat. Opět povzbuzení čtenáře, že stačí pouze malé upřesnění a tento „ráj“ bude nalezen. Lodníci se ocitají v zoufalé situaci. „Když jsme viděli, že jsme se ocitli bez zásob uprostřed největší vodní pustiny světa, myslili jsme, že jsme úplně ztraceni a připravovali jsme se na smrt. Přesto však jsme pozdvihli srdce i hlavy k Bohu, jenž koná divy v hlubinách, a prosili jsme ho, aby – tak jako na počátku světa poručil vodám, aby se shromáždily na jedno místo, a odkryl suchou zemi – také nám ve svém milosrdenství ukázal zemi, abychom ne zahynuli.“¹⁶⁴ Lodníci se tedy modlitbou obracejí k Bohu, ve svých modlitbách citují i z bible a jsou vyslyšeni. Křesťanský Bůh způsobí zázrak a nasměruje loď k pevnině. Loď dopluje k přístavu a lodníci na ostrově uvidí „nevelké, ale výstavné město.“¹⁶⁵ Z pevniny však z počátku nepřichází pozvání, a zdá se, že domorodci nechtějí, aby loď vůbec přistála. Na loď však poté dorazí z pevniny delegace. Ta nabízí pomoc v podobě doplnění zásob, léků a podobně, ale požaduje, aby cizinci odpluli. Na lodi je ale mnoho nemocných a zástupci ostrovanů při tom zjistí, že posádku tvoří křesťané, a proto jim povolí vstup na své území. „Jste křesťané? Odpověděli jsme, že ano a báli jsme se již méně, protože jsme si vzpomněli, že jsme na jejich listině viděli znamení kříže.“¹⁶⁶ Obdobně jako u Mora, a i v ostatních rozborech utopických spisů je jasné, že si ostrované svůj ideální stát chrání před vnějšími vlivy, a že je do něj vpuštěn pouze ten, kdo je zárukou, že jim jejich „ideální“ zřízení nijak nenaruší. Před pohybem po jejich území, který probíhá vždy s doprovodem, „Musím vám však také říci, že bez zvláštního povolení nesmí nikdo z vás jít za městské zdi dále než karan. (To je u nich půl druhé míle.)“¹⁶⁷ jsou cizinci vesměs podrobeni buď nějakému druhu pozorování, nebo zkoušek, a pak teprve jim je nabídnuta prohlídka uvnitř území. Na druhou stranu je pro všechny utopické spisy v mojí práci shodné, že nikomu, kdo

¹⁶² BACON, 1952, s. 16.

¹⁶³ BACON, 1952, s. 17.

¹⁶⁴ BACON, 1952, s. 17.

¹⁶⁵ BACON, 1952, s. 18.

¹⁶⁶ BACON, 1952, s. 19.

¹⁶⁷ BACON, 1952, s. 24.

je v nesnázích pomoc neodmítají, a tak, pokud „ztroskotanci“ neprojdou zkouškami, jsou na zpáteční cestu vybaveni mapami, penězi i potravinami. Důkaz toho, že v ideálních státech žijí lidé, kteří jsou mírumilovní a vždy ochotni každému pomoci. To, že Bacon jasně upřednostňuje křesťanství, je odrazem sociální situace, která v jeho době panovala, a kdy bylo silně zakořeněno, že správný křesťan má každému člověku v nouzi pomoci, to na jedné straně, a že každý křesťan by měl být zárukou, že se bude chovat v duchu křesťanského učení dle bible a nebude nikoho ohrožovat, to na straně druhé.

Na ztroskotanou loď z pevniny připluje muž, který se chová a vypadá jako notář. Omlouvá svého pána, že na loď nevstoupí, protože se obává možné nákazy. Námořníci se zpočátku obávají, že jejich vstup na pevninu byl zatím odmítán právě z tohoto důvodu, což ale není tak úplně pravda, protože ostrované historicky věří, že aby si zachovali vysokou úroveň svého života, nejsou styky s okolním světem bezpečné. Velmi zajímavá je i pasáž, ve které námořníci nabízí ostrovanovi peníze, ten je však odmítá s tím, že je svým státem dobře placen a nechce být tím, kdo je placen dvakrát.¹⁶⁸ Zde zaznívá ostrá kritika státních úředníků, kteří berou úplatky. Smutné je, že se tací našli hustě v době Mora a přetrvávají i do dnešní doby. Protože ostrované uvěřili prohlášení námořníků, že jsou křesťané, byli přijati na pevninu-ostrov, který se nazýval Bensalem. Byli vedeni výpravnými ulicemi do luxusně zařízeného Domu cizinců, ve kterém měli po tři dny zůstat. „*Dům cizinců je krásná a prostorná budova, vystavěná z cihel, jež jsou tmavší než naše.*“¹⁶⁹ Správcem tohoto domu byl křesťanský kněz.¹⁷⁰ Kněz námořníky uklidnil, aby se nebáli, že jsou snad vězněni a ujistil je, že budou mít veškeré pohodlí, protože „*(...) je bohatý a má v přítomné době značné peněžní prostředky, neboť se jeho příjmy ukládaly po sedmatřicet let. Tak dlouho totiž nepřistál žádný cizinec v naší zemi.*“¹⁷¹ Námořníkům samozřejmě na mysli tanuly obavy, zda snad nebudou pozorováni a souzeni pro své chování. „*(...) vyhněme se nepříjemnostem, které by nás jistě čekaly, kdybychom neovládli své slabosti a nevyvarovali se špatného chování. Jde však ještě o více. Prikázali nám, třebaže zdvořile, abychom zůstali po tři dny v těchto zdech. Kdo ví, zdali tak neučinili, aby nás vyzkoušeli. Uvidí-li, že se špatně chováme, jistě nás ihned vypoví a naopak, budeme-li se chovat řádně, snad nám popřejí delšího pobytu.*“¹⁷² „*Chovejme se tedy pro lásku boží,*

¹⁶⁸ BACON, 1952, s. 19, 20.

¹⁶⁹ BACON, 1952, s. 21.

¹⁷⁰ BACON, 1952, s. 23.

¹⁷¹ BACON, 1952, s. 23.

¹⁷² BACON, 1952, s. 22.

*pro blaho našich duší i těl tak, abychom žili v míru s Bohem a našli milost v očích tohoto lidu.*¹⁷³ Jak lze soudit, z citátů vyplývá, že námořníci přijali řád ostrovanů, i když s jistými pochybami. S Boží pomocí se usnesli, že se budou snažit o takové chování, o němž se domnívali, že se domorodcům bude líbit. A opět se dostáváme ke křesťanské víře, protože její znalost nastoluje základní pravidla lidského chování, a právě proto naši námořníci v podstatě dobře věděli, jak se mají na ostrově chovat.

Po třech dnech přichází správce Domu cizinců, aby jim vysvětlil vše podstatné o ostrově Bensalem, o jeho historii i současnosti. Zde autor používá co nejpřesnější údaje, aby obdobně jako More, ostrov co nejvíce verifikoval. Námořníci se dozvídají, že ostrov vznikl díky katastrofě, která zasáhla i Platónovu Atlantidu, a izolace ostrova od okolního světa je způsobena i velkým poklesem mořeplavectví.¹⁷⁴ Bensalem leží kdesi v Tichém oceánu „(...) mimo Starý i Nový svět.“¹⁷⁵ Svoji existenci ostrované tají, protože žijí v naprosto vyhovujících podmínkách, které by se však zásahem z vnějšího světa mohly změnit. Takovou politiku nastolil v minulosti král Solamona¹⁷⁶, který je dodnes pokládán za zákonodárce. Byl velmi dobrý a moudrý a svůj lid učinil šťastným. Usoudil, že ostrov je dostatečně bohatý, aby si vystačil sám a cizího vlivu se obával. Zároveň však uznával, že je nutné znát úroveň vědy v okolním světě, a proto od té doby vždy každých 12 let vyplouvají do okolního světa dvě lodě, které přinášejí důležité poznatky. Cestovatelé, plující na těchto lodích jsou vázáni mlčenlivostí.¹⁷⁷ Na ostrov je vpouštěno pouze minimum cizinců. Většinou ze ztroskotaných, nebo zbloudilých lodí, které k Bensalemu připlují.¹⁷⁸ Cizinci, kteří se podrobí karanténě, se pak mohou rozhodnout, jestli požádají o bensalemskou státní příslušnost a pak se stanou členy této společnosti a nebudou se moci vrátit domů, nebo odplují zpět.¹⁷⁹ O atraktivnosti ostrova a jeho státního zřízení jistě vypovídá i ten fakt, že v celé jeho historii se chtělo vrátit pouze 13 cizinců.¹⁸⁰

Svým zřízením jde o monarchii a základní společenskou jednotkou je rodina, která je řízena patriarchálně a podle „moudrých“ ustanovení a zákonů.¹⁸¹ Lidé jsou mravní, vzdělaní, nic jim nechybí a žijí v blahobytu. Lidé zde žijí cudně, polygamie, nevěra,

¹⁷³ BACON, 1952, s. 23.

¹⁷⁴ BACON, 1952, s. 30, 31.

¹⁷⁵ OUŘEDNÍK, 2010, s. 77.

¹⁷⁶ Šalamoun.

¹⁷⁷ BACON, 1952, s. 33.

¹⁷⁸ BACON, 1952, s. 24, 25.

¹⁷⁹ BACON, 1952, s. 32, 33.

¹⁸⁰ BACON, 1952, s. 35.

¹⁸¹ BACON, 1952, s. 41.

prostituce a homosexualita jsou ostrovanům naprosto neznámé. „Zdejší přísloví praví: *Kdo není cudný, nemůže si vážit sám sebe, sebeúcta je vedle náboženství hlavní úzdou všem neřestem.*“¹⁸² Opět považuji za nutné, přidat svoji úvahu. Mezi neřesti, které bují v Baconově době, protože právě ostrované a jejich život jsou protikladem poměrů jeho současnosti, je zařazena i homosexualita. Právě ta byla dlouho považována za hřích a ve středověku byla dokonce trestána smrtí. I v současnosti, v níž pokročilá medicína odhalila, že lidé s takovou orientací se již rodí a nejde tedy o prostopášnost, či neřest, je otázka homosexuality neustále diskutována, zejména ustanovení širší práv homosexuálních párů.

Pokud se týká náboženství, jasně převažuje křesťanství, které je ale tolerantní, zejména k Judaismu. Ale platí to i naopak – židé, žijící na Bensalemu jsou velmi tolerantní a jistou úctou chovají i k Ježíši Kristu, uznávají jeho božské vlastnosti i to, že byl více než pouhý člověk.¹⁸³ Stejně jako u Mora jasně vidíme, že pro oba autory jsou náboženské spory, náboženská netolerance a problémy církve vlastně jedním z klíčových problémů, proč podle nich nemůže vzniknout ideální společnost. Oba by se jistě velmi divili, že mnoho z těchto problémů přetrvává i ve dvacátém prvním století.

Dostáváme se ke stěžejní části díla, kterou takto označil sám autor, tedy k popisu dění v Šalamounově Domě. Popis podává Otec Domu, který kvůli cizincům přišel do města po dvanácti letech, a který stojí v čele Domu. Otec vede rozmluvu s vybraným zástupcem z řad cizinců. Autor popisuje krásu a čistotu přijímací místnosti, pak následuje monolog Otce, ve kterém vysvětluje účel Domu a seznamuje vybraného cizince s jeho historií i současností. Tím se cizinci dozvídají o zákonech a hierarchii bensalemské společnosti, o bezchybné komunikaci jednotlivých složek mezi sebou, i o vzájemné úctě a podpoře. Právě Šalamounovu Domu, který je pokrokovou vědeckou institucí, vděčí obyvatelé ostrova za svoji vysokou životní úroveň. „*Naše společnost má prozkoumat příčiny a skryté pohyby věcí a co nejvíce rozšířit hranice lidského panství (...).*“¹⁸⁴ Dům shromažďuje poznatky ze všech vědních oborů, a to nejen ty, které jsou vyzkoumány bensalemskými vědci, ale i ty, které přivážejí jejich lodě z okolního světa, jak jsem již popsal. Užaslým cizincům (vybraný zástupce jim pochopitelně vše, co je mu řečeno, převypráví), jsou popsány podzemní laboratoře i observatoře. Jsou seznámeni s vědci,

¹⁸² BACON, 1952, s. 41.

¹⁸³ BACON, 1952, s. 39.

¹⁸⁴ BACON, 1952, s. 44.

většinou vynikajícími chemiky, s lékaři, fyziky i inženýry. K vědeckému bádání jsou konány i pokusy na zvířatech.¹⁸⁵ Vědci dovedou využívat síly větru, mají vynikající matematické, optické a mechanické přístroje, dalekohledy a mikroskopy. Znají akustiku čtvrttónové hudby, cestují pod mořem, pracují na rozboru půdy, pěstují nové druhy ovoce a zeleniny a podobně.¹⁸⁶ Všichni vědci v Domě jsou přísně organizováni a je dán jejich přesný počet. Každá skupina má přiděleny konkrétní úkoly. Velmi důležité pro pochopení díla podle mne je ta okolnost, že členové Domu jsou vázáni slibem mlčení a své objevy nemohou zveřejňovat, protože zveřejnění nových objevů a pravd by mohlo ohrozit celý stát. Po poradě občas zveřejní pouze takové objevy, u kterých usoudí, že je všichni obyvatelé mají znát. Bacon tak zjednodušeně vyřešil možnost zneužívání vědeckých objevů, na druhou stranu však takový stát obyvatelům neumožňuje se na pokroku podílet.¹⁸⁷ Některé konspirační teorie dneška se ostatně domnívají, že právě tak to v současnosti je. „*Baconovský scientismus nemá za prvořadý cíl osvobození člověka – to je toliko implicitní důsledek praktického pohodlí, jímž bensalemští vědci zahrnují čas od času prostý lid. Tomu je ovšem znemožněn přístup k informacím a odepřena jakákoliv účast na vědeckých (tj. v daném případě politických) rozhodnutích. Nová Atlantida je utopií o vítězství ducha nad hmotou, nikoli o vítězství člověka nad svým sociálním údělem.*“¹⁸⁸

Na závěr svého monologu Otec zástupci cizinců požehná a povolí mu, aby vše přetlumočil v okolním světě pro dobro jiných národů. Rukopis zde končí, ale podle toho se zdá, že Otec z nějakého důvodu nepředpokládá, že by tito cizinci chtěli v Bensalemu zůstat.

Popis dění v Šalamounově domě je velmi barvitý a zábavný a cele splňuje rysy moderních vědeckofantastických děl. Je to první utopie, která má základ ve víře ve vědecký pokrok. V Šalamounově Domě je zavedena přísná organizace a institucionalizace vědy. Vědci se sice modlí k Bohu a prosí o požehnání, ale zároveň se spoléhají především na vlastní bádání a vědcům, kteří zvláště významně uspějí, věnují oslavné sochy a pějí na ně chválu. Všechny vědecké objevy jsou zde prezentovány jako lidské dílo.¹⁸⁹

¹⁸⁵ V době, kdy Bacon žil, se tím věda ještě chlubila.

¹⁸⁶ BACON, 1952, s. 45-52.

¹⁸⁷ BACON, 1952, s. 53.

¹⁸⁸ OUŘEDNÍK, 2010, s. 78.

¹⁸⁹ OUŘEDNÍK, 2010, s. 76, 77.

Nová Atlantis se řadí k raně novověkým utopiím. Bacon v ní vyjadřuje svůj názor na ideální společenské zřízení. Jeho ideální společnost je řízena vědou a technikou, které metodicky odkrývají postupné poznávání přírodních zákonitostí. Svoji vysoké úrovně tato ideální společnost dosáhla tím, že se podřídila vedení moudrých vědců.¹⁹⁰ Autorovy názory jsou vlastně odrazem třídního kompromisu mezi šlechtou a buržoasií, Bensalem by mohl být někde v konzervativní Anglii, kterou by však rozumná vláda elity změnila v zemi zaslíbenou.¹⁹¹ Bacon se velmi živě věnoval vědeckému bádání, a tak se, co se týká dění v Domě Šalamounově dopracoval k v jeho době pokrokovému, materialistickému pojetí. Nebyl však materialistou důsledným, ale činil ústupky teologii, což bylo dáno jeho původem.¹⁹² „*Nová Atlantida je nejstarším vědeckofantastickým románem a mezi sociální utopie bývá řazena spíše pro svou formu (...).*“¹⁹³

¹⁹⁰ NAXERA, STULÍK, 2012, s. 47.

¹⁹¹ NAXERA, STULÍK, 2012, s. 48.

¹⁹² BACON, 1952, s. 8, 9.

¹⁹³ NAXERA, STULÍK, 2012, s. 48.

3.4 Johann Valentin Andreae. Christianopolis (Popis obce Christianopolis). Republicae Christianopolitanae descripto

Nejdříve opět uvedu stručně několik údajů k životu autora a k době, ve které žil. Johann Valentin Andreae (1586-1654) se narodil v Herrenbergu v rodině, která byla známá reformačním bohoslovectvím. Právě němečtí humanisté, zaměřeni hlavně teologicky, podněcovali snahu o reformaci církve zevnitř.¹⁹⁴ Sám J. V. Andreae, německý protestantský teolog, filosof a básník, je představitelem západní protestantské kultury od renesance až k baroku. Dá se říci, že jeho dílo sjednocuje reformní snahy protestantismu před třicetiletou válkou. Ve svém díle řeší důležitý konflikt mezi starým a novým diskurzem, což je pro renesanční myslitele typické (Bůh není odmítán, ale k vysvětlení různých pozemských věcí a jevů již nestačí samotné božské působení, ale je kladen stále větší důraz na určitá vysvětlení pomocí vědy, tedy různých vědních oborů a vědeckých institucí).¹⁹⁵

J. V. Andreae se po smrti otce odstěhoval s matkou a bratry do Tübingenu, kde začal na místní, prestižní univerzitě studovat teologii. Nesporný vliv na jeho myšlení, potažmo na jeho dílo, měla i „mladistvá“ studentská záliba v návštěvě různých tajných studentských spolků, které, „(...) měly v oblibě paraklesi hermetických tradic (...).“¹⁹⁶ Hermetismus, jako druh esoteriky a jako filosofický směr se vyznačuje náboženskou neutralitou a důraz dává na vysvětlování pomocí vědy. Jeho součástí jsou alchymie, astrologie, magie i např. kabala. Andreae byl dokonce nucen své studium v roce 1607 přerušit, ale po čase se k opětnému studiu teologie na univerzitu v Tübingenu vrací a v roce 1612 ho zde úspěšně zakončuje. V začátku svého akademického života se poprvé setkává s nedostatkem dobových vzdělávacích metod a sepisuje teoretické dílo, které má být návodem k odstranění chyb.¹⁹⁷

V roce 1614 se stal diákonem ve Vaihingenu. V létech své dospělosti se věnuje sebevzdělávání, studiu Písma svatého po vzoru Martina Luthera a zaujímá kritické stanovisko vůči do té doby nejrozšířenější vzdělávací metodě na univerzitách – vůči

¹⁹⁴ STÖRING, 2007, s. 220.

¹⁹⁵ ANDREĀ, 2017, s. 7, 8.

¹⁹⁶ FLEISCHEROVÁ, 2014, [online], 2014, [cit. 18. 12. 2018], Paideia.pedf.cuni.cz: „*Nadčasové pedagogické aspekty v díle Johanna Valentina Andreaeho*“, dostupná z WWW: <http://paideia.pedf.cuni.cz/print.phd?s_id=3&lng=cs&lsn=10&jiid=35&jcid=287>, s. 2.

¹⁹⁷ FLEISCHEROVÁ, 2014, [online], 2014, [cit. 18. 12. 2018], Paideia.pedf.cuni.cz: „*Nadčasové pedagogické aspekty v díle Johanna Valentina Andreaeho*“, dostupná z WWW: <http://paideia.pedf.cuni.cz/print.phd?s_id=3&lng=cs&lsn=10&jiid=35&jcid=287>, s. 2.

aristotelské scholastice. Důraz klade na praktické vyznání víry a zavrhuje scholastické zbytečné lpění na „*Dogmatismu, formalismu a teologických disputacích popírajících samotný princip lex parsimoniae, jež neřeší ani společenské, natož vzdělávací problémy své doby.*“¹⁹⁸ Jako možnou cestu vidí kladení důrazu na praktické vyznání víry a po akademických požaduje, aby přehodnotili výuku historických věd a zahrnuli do ní nové objevy a teorie.

Nechtěl ale ustanovit nový způsob vědění, pouze chtěl poukázat na nedostatky aristotelské scholastiky.¹⁹⁹ V duchu svých myšlenek uvažoval i o možnosti založení Učené společnosti pravých křesťanů (Societas Christiana). Myšlenku na její založení rozšiřoval pomocí četné korespondence s významnými mysliteli své doby, a to i v zahraničí. Dopisoval si i s J. A. Komenským, kterému v té souvislosti objasňoval, že nejde o prázdnou ideu, ale o spolupráci mezi soudobými vzdělanci, kterým nejsou současné poměry lhostejné, a kteří proto hledají klíč k nápravě společnosti, církve a vzdělání. Vzhledem k neklidné situaci v Evropě se však založení takové společnosti nepodařilo.²⁰⁰

V době třicetileté války (od roku 1620) byl Andreae jmenován pastorem města Calw, kde s velkým elánem „sloužil“ farníkům i dalším potřebným, od roku 1638 kázal i na vévodském dvoře ve Stuttgartu (dvorní kazatel) a zároveň byl pověřen obnovou válkou poškozené církve ve Württembergu.²⁰¹

Pro jeho dílo byly, jak vidíme, důležité různorodé myšlenkové vlivy, které lze zhruba rozdělit na čtyři hlavní směry: „(...) *technologicko-reformační, organicko-vědecké, mystické a utopistické (...).*“²⁰² Během celého svého života se stýkal s významnými teology, umělci, filozofy a dalšími přívrženci radikálních křídel reformace té doby, přičemž byl některými z nich pochopitelně ovlivněn.²⁰³ Jmenoval bych například Martina Luthera,

¹⁹⁸ FLEISCHEROVÁ, 2014, [online], 2014, [cit. 18. 12. 2018], Paideia.pedf.cuni.cz: „*Nadčasové pedagogické aspekty v díle Johanna Valentina Andreaeho*“, dostupná z WWW: <<http://paideia.pedf.cuni.cz/print.phd?id=3&lng=cs&lsn=10&jiid=35&jcid=287>>, s. 2.

¹⁹⁹ FLEISCHEROVÁ, 2014, [online], 2014, [cit. 18. 12. 2018], Paideia.pedf.cuni.cz: „*Nadčasové pedagogické aspekty v díle Johanna Valentina Andreaeho*“, dostupná z WWW: <<http://paideia.pedf.cuni.cz/print.phd?id=3&lng=cs&lsn=10&jiid=35&jcid=287>>, s. 3.

²⁰⁰ FLEISCHEROVÁ, 2014, [online], 2014, [cit. 18. 12. 2018], Paideia.pedf.cuni.cz: „*Nadčasové pedagogické aspekty v díle Johanna Valentina Andreaeho*“, dostupná z WWW: <<http://paideia.pedf.cuni.cz/print.phd?id=3&lng=cs&lsn=10&jiid=35&jcid=287>>, s. 4.

²⁰¹ ANDRĚA, 2017, s. 13, 14.

²⁰² FLEISCHEROVÁ, 2014, [online], 2014, [cit. 18. 12. 2018], Paideia.pedf.cuni.cz: „*Nadčasové pedagogické aspekty v díle Johanna Valentina Andreaeho*“, dostupná z WWW: <<http://paideia.pedf.cuni.cz/print.phd?id=3&lng=cs&lsn=10&jiid=35&jcid=287>>, s. 4.

²⁰³ ANDRĚA, 2017, s. 14.

Philippa Aurelia Theophrasta Bombasta Paracelsa z Hohenheimu, Johana Arndta a Jakoba Böhme.²⁰⁴

Zejména jeho pedagogické myšlenky lze označit za nadčasové. Podobně jako Martin Luther apeloval na velký význam vztahu rodiče s dítětem, „(...) *neboť otec má správným vedením a výchovou přivést dítě k víře a Boží milosti. Dítě je tak vedeno k tomu, aby se skrze víru v Boha naučilo vyvarovat hříchů a našlo vztah k Bohu.*“²⁰⁵ Za velmi špatné považoval znevažování a zpochybňování autority školy, protože správné vzdělávání dětí zvyšuje jejich odolnost proti vlivům ďábla, učí děti přemýšlet v historických souvislostech a vede je k poslušnosti Bohu.²⁰⁶ Je opravdu škoda, že se o jeho nadčasových pedagogických myšlenkách a ostatně i o jeho díle všeobecně málo ví.

Pro ucelenost pohledu na osobu J. V. Andreae nezbyvá než zmínit, že roku 1642 byl v Tübingenu jmenován doktorem teologie a v roce 1650 se stal opatem v evangelickém duchovním společenství v Bebenhausenu. Pouze několik posledních měsíců svého života strávil odpočinkem ve Stuttgartu, kde v roce 1654 zemřel.²⁰⁷

J. V. Andreae, ačkoliv jeho Christianopolis vykazuje typické atributy utopie a lze ji zařadit mezi žánrově nejčistší ukázky utopie počátku 17. stol.²⁰⁸, není u nás příliš známý. Například do češtiny byla Christianopolis přeložena teprve nedávno.²⁰⁹ Jako budoucího pedagoga mne však zaujaly jeho pedagogické názory, kterými předběhl svoji dobu, což byl i důvod, proč jsem si pro svoji práci jeho dílo vybral. Ve výchově se snažil o překonání antropo-pesimismu, který „(...) *místo toho, aby člověku otevíral bytí ve světě, mu staví*

²⁰⁴ FLEISCHEROVÁ, 2014, [online], 2014, [cit. 18. 12. 2018], Paideia.pedf.cuni.cz: „*Nadčasové pedagogické aspekty v díle Johanna Valentina Andreaeho*“, dostupná z WWW: <<http://paideia.pedf.cuni.cz/print.phd?id=3&lng=cs&lsn=10&jiid=35&jcid=287>>, s. 6.

²⁰⁵ FLEISCHEROVÁ, 2014, [online], 2014, [cit. 18. 12. 2018], Paideia.pedf.cuni.cz: „*Nadčasové pedagogické aspekty v díle Johanna Valentina Andreaeho*“, dostupná z WWW: <<http://paideia.pedf.cuni.cz/print.phd?id=3&lng=cs&lsn=10&jiid=35&jcid=287>>, s. 5.

²⁰⁶ FLEISCHEROVÁ, 2014, [online], 2014, [cit. 18. 12. 2018], Paideia.pedf.cuni.cz: „*Nadčasové pedagogické aspekty v díle Johanna Valentina Andreaeho*“, dostupná z WWW: <<http://paideia.pedf.cuni.cz/print.phd?id=3&lng=cs&lsn=10&jiid=35&jcid=287>>, s. 5.

²⁰⁷ ANDREĀ, 2017, s. 14.

²⁰⁸ OUŘEDNÍK, 2010, s. 74.

²⁰⁹ V roce 2017 překladem Ruth J. Weiniger z latiny, ve kterém je originál napsán.

akorát překážky.²¹⁰ De facto je i předchůdcem induktivní experimentální výuky. Není bez zajímavosti, že některé jeho názory inspirovaly i J. A. Komenského.²¹¹

Dílo Christianopolis je uvedeno biblickým žalmem 83, který oslavuje Boha. Další strana je věnována „*Ctěnému a nejctihodnějšímu pánu Johannu Arndtovi etc*“,²¹² kterému autor vyjadřuje obdiv a úctu a proklamuje, že ve stavbě své obce se řídí jeho názory.²¹³

Poté je uvedena poměrně obsáhlá autorova předmluva k dílu samému, ve které na pozadí současných problémů v protestantské církvi a společnosti vůbec vyzdvihuje doktora Martina Luthera, jako největšího hrdinu.²¹⁴ Následně uvádí charakteristiku svojí nové obce, kde čtenáři²¹⁵ vysvětluje, že tuto obec vystavěl ne proto, aby se chvátil, ale aby popsal a ukázal zákony, podle nichž by lidé měli žít. Citují: „(...) které k ničemu nenutí ani nepřemlouvají, nýbrž radí a nabízejí se s Božím slovem, ale nepodléhají Satanovi. Kromě toho přijímají každé dobré nabádání.“²¹⁶ V závěru předmluvy vysvětluje, že jeho kniha je hříčkou, sepsanou pro jeho přátele. Již z předmluvy je jasné, že celá kniha bude mít převážně náboženský charakter, a sám autor si je vědom, že jeho Christianopolis je „zemí zatím neobjevenou.“ Připouští však možnost, že taková země by někdy objevena být mohla – zde naráží na rozšíření zámořských plaveb té doby, i na nově učiněné vědecké objevy, jakými byly vynález knihtisku a nové přírodovědné objevy, a rozšířené používání kompasu a střelného prachu.²¹⁷

Samotná kniha je uspořádána do sta krátkých kapitol s výstižnými názvy, je psána „ich“ formou z pozice vypravěče – cizince.²¹⁸ Ten je znechucen z poměrů, panujících v jeho zemi, a tak se vydává na cestu po moři lodí jménem Fantazie. Právě název lodi může signalizovat, že jde o cestu citují: „(...) za duchovním ideálem, jehož sídlem a říší je (řečeno corbinovským jazykem) *mundus imaginalis*.“²¹⁹ Loď však ztroskotá, náš hrdina

²¹⁰ FLEISCHEROVÁ, 2014, [online], 2014, [cit. 18. 12. 2018], Paideia.pedf.cuni.cz: „*Nadčasové pedagogické aspekty v díle Johanna Valentina Andreaeho*“, dostupná z WWW: <<http://paideia.pedf.cuni.cz/print.php?id=3&lng=cs&lsn=10&jiid=35&jcid=287>>, s. 11.

²¹¹ FLEISCHEROVÁ, 2014, [online], 2014, [cit. 18. 12. 2018], Paideia.pedf.cuni.cz: „*Nadčasové pedagogické aspekty v díle Johanna Valentina Andreaeho*“, dostupná z WWW: <<http://paideia.pedf.cuni.cz/print.php?id=3&lng=cs&lsn=10&jiid=35&jcid=287>>, s. 7.

²¹² Farář a filosof (1555-1621), byl jedním z těch, jimiž byl J. V. Andreae ovlivněn a jejich názorů si vážil, jak jsem psal již shora.

²¹³ ANDREĀ, 2017, s. 49.

²¹⁴ ANDREĀ, 2017, s. 52.

²¹⁵ Zde oslovuje všechny křesťanské čtenáře.

²¹⁶ ANDREĀ, 2017, s. 60.

²¹⁷ STÖRING, 2007, s. 216, 217.

²¹⁸ V latině použito Peregrinus, nebo Cosmoxenus Christianus.

²¹⁹ ANDREĀ, 2017, s. 36.

ale přistane na malém ostrově, na kterém se nachází obec Christianopolis. Zde se podle mého názoru přímo nabízí myšlenka, že člověku, který ztratí svoji fantazii a své iluze a má štěstí, se může otevřít brána ideální obce, která není z tohoto světa.²²⁰ Jde o křesťanské „usebrání“, obrácení se člověka k víře, nebo také oslovení člověka Bohem. Tento ostrov se jmenuje „Capharsalama“. Autor, samozřejmě ústy cizince popisuje polohu ostrova. „Leží na jižní polokouli, na desátém stupni od jižního pólu, na dvacátém stupni rovníku, asi na dvanáctém bodě pod souhvězdím Býka. Podrobnosti však uvádět nebudu.“²²¹ Je pravděpodobné, že právě v důsledku zámořských objevů a rozšiřování zeměpisných znalostí se autor snaží situovat svůj ostrov do co možná nejreálnějšího prostoru, který ale zatím není moc prozkoumaný, aby tak vzbudil dojem, že tento ostrov skutečně někde leží a může být objeven.

Pro cizince přijde ostrovan a na cizincův údiv o kráse ostrova odpovídá, že se na něj shromáždili nejvěrnější přívrženci zapuzeného náboženství, kteří zde zbudovali obec Christianopolis, která má být útočištěm pravdy a dobra.²²² Cizinec je odveden k bráně do obce a předán prefektovi na stráž, kde proklamuje svoji víru v Boha a žádá o povolení vstupu. Tím vlastně splní první zkoušku, jednu ze tří, kterou musí každý cizinec absolvovat, aby byl do obce vpuštěn. Poté je převlečen do prostých šatů a odveden „(...) k druhému přezkušovateli (...)“, který cizince pozoruje během rozhovoru, ve kterém se vyptává na jeho vlast, věk a způsob života. Cizinec nabyl dojmu, že téměř vidí do jeho duše. Třetí „přezkušovatel“ byl rovněž velmi milý a laskavý, dotazoval se, zda se cizinec naučil sebeovládání, jaké má vzdělání, jak se zabýval obsahem Písma svatého a pokládal další podobné otázky. Ten po pravdě odpověděl, že nic z toho nezná, protože neměl žádného učitele. I touto zkouškou prošel, bylo mu řečeno, že je vítán, a byl vyzván, aby si po částech celou obec prohlédl, k čemuž mu byli přiděleni 3 průvodci.²²³

Z toho, že se každý cizinec, pokud chce být vpuštěn do obce, musí podrobit třem zkouškám, jasně vidíme, že se obec obává, že by člověk, který nevěří v Boha a je navíc žebrákem, tulákem, kejklířem, milovníkem zahálky, zvědavcem, podvodníkem apod.,²²⁴ mohl být pro občany Christianopolis potencionální hrozbou a mohl by do obce zavléci

²²⁰ ANDREĀ, 2017, s. 43.

²²¹ ANDREĀ, 2017, s. 64.

²²² ANDREĀ, 2017, s. 65.

²²³ ANDREĀ, 2017, s. 70, 71.

²²⁴ ANDREĀ, 2017, s. 66, 67.

něco škodlivého.²²⁵ Na tomto místě jsou tedy s poměrně velkou přesností vyjmenovány vlastnosti, které autor považoval za vysoce negativní, bránící vybudování ideální společnosti, nebo ji ohrožující. Ale i hostu, který neprojde zkouškami a je pro obec „nežádoucí“, jeden až dva dny prokazují skromnou pohostinnost, a pokud je nemocný, ošetřují jej. Do své obce takové lidi nepustí, ale poskytnou jim peníze na cestu.²²⁶ K cizincům, které ovšem velice dobře prověří, se pak ostrované chovají vlídně a přátelsky. Christianopolis je tedy sice ideální obcí, ve které mohou občané vést bezproblémový život, naplněný plodnou prací a v dostatku, ale není pro všechny.

V dalších kapitolách je uveden popis obce. Ten je velmi přesný – v závěru dvanácté kapitoly je dokonce obec vyobrazena. Její uspořádání je přísně geometrické. Zdůrazněno je dobré opevnění a strážní věže. To podle mne ukazuje právě na tu skutečnost, že do obce nemůže nikdo přijít, aniž by nebyl předem prověřen, tedy zdůraznění toho, že autor si je vědom velmi dobře toho, že lidé, kteří nesouhlasí s určitým myšlením, by mohli řád obce vážně narušit.

Obec je ekonomicky soběstačná, má dostatek všeho, ale obyvatelé si nepotrpí na přehnanou okázalost, citují: „*Všechno působí stejně – ani nákladně, ani zanedbaně – a je to dobře uzpůsobeno, aby tu bylo možné volně dýchat a větrat.*“²²⁷ Za dost zarážející považují, že v obci žije pouze čtyři sta lidí. Měl snad autor v době sepsání knihy tak špatné mínění o lidech, že se domníval, že těch, kdo touží žít citují „*(...) ve zbožnosti a nerušeném klidu (...)*“²²⁸, je na světě opravdu velmi málo?

Autor pokračuje popisem hospodářství, kde je vše dokonale uspořádáno a je jasné, že obec je plně soběstačná a všichni mají všeho dostatek, ale ne nadbytek, což považuje za jediné správné, „*Neboť na ostrově se nikdo nepřejídá, není zde žádného opilství ani obžerství*“²²⁹, ale díky Božímu požehnání a velkorysosti Přírody mají všichni dostatek.“²³⁰ Náš cizinec se seznamuje s důležitými osobami, které hospodářství řídí. Zde si nelze nevšimnout, že jejich jména jsou symbolická – např. Uriel (překladem z hebrejštiny Záře – Bůh), který je nezkušenější a nejvýše postavený, podřízen je mu Kabzeel (překladem Bůh shromáždil) a Simea (překladem naslouchající), dále například

²²⁵ ANDREĀ, 2017, s. 200.

²²⁶ ANDREĀ, 2017, s. 200.

²²⁷ ANDREĀ, 2017, s. 71.

²²⁸ ANDREĀ, 2017, s. 71.

²²⁹ V křesťanství tradováno jako jeden ze sedmi smrtelných hříchů, ale i přímo v bibli pod přikázáním nezabiješ.

²³⁰ ANDREĀ, 2017, s. 73.

Neria (mladík Hospodinův) nebo Gadiel (Bůh je mým jménem) a tedy charakterizují přísně teologické zaměření obce a jejích obyvatel.²³¹ Zde odbočím k Moreově Utopii, kde je symbolika jmen rovněž použita, ale k tomu, aby bylo čtenáři – vzdělanci Moerovy doby zřejmé, že jde o popis fiktivní utopijské společnosti, vzhledem k tomu, že se právě vypravěč jmenuje Tlachal, Kecal, či Prášil. V této pasáži knihy již jsou zmínky o společenském uspořádání obce se zdůrazněním, že vše je vykonáváno s úctou k Bohu a jeho darům. „*Lidé určení k práci zde nejsou hrubí ale naopak velmi mírní, ti, kdo jsou určení za strážce, nejsou lidé nenažraní, ale velice uměření, a nepáchnou, nýbrž jsou čistí. Obecně prospěšné záležitosti jsou uspořádány tak, aby se z nich lid mohl těšit, avšak uměřeně.*“²³² Je zřejmé, že i Andreaeho ideální boží obec bude třídně rozdělena, v použitém citátu navíc podle mne zaznívá, že si autor, pokud to zevšeobecním, lidí, kteří manuálně pracují, moc nevážil, když ve své dokonalé obci vyzdvihuje tu okolnost, že nepáchnou, jsou čistě oblečení a nejsou „nenažraní“. Proto se ptám, jaké asi byly jeho zkušenosti s lidmi? Zmíněn je rovněž obchod, ale takový, který se nezaměřuje na výtěžek, ale na rozličné zboží. Neméně zajímavé jsou pasáže o těžbě nerostného bohatství, která je vyhrazena pouze těm, kdo se vyznají v přírodní filosofii, tedy zkoumají to, co je přírodě vlastní.²³³

Obyvatelé obce bydlí v domech, ve kterých není mnoho místa, protože potřebují pouze minimum nábytku. Nehromadí přepych, označovaný autorem nejen jako zbytečnost, ale přímo jako břemeno.²³⁴ To je opravdu nadčasová myšlenka, protože kdo má velký majetek, musí se neustále obávat, že o něj přijde a musí vynakládat nemalé prostředky na jeho ochranu. Dá se tedy říci, že i v dnešní době je velké množství majetku – domů, aut, šperků, oblečení atd. pro jejich majitele starostí, potažmo břemenem, přes to hromadí dál a nedovedou se svého přebytku vzdát, dokonce ho staví na odív a na známé křesťanské upozornění, že „do hrobu si nic ze svého majetku nevezmeš“, určitě nemyslí a nepřipouštějí si ho. Náš cizinec, který prochází Christianopolis, nevychází z údivu nad dokonalostí jejího uspořádání a nad lidmi, kteří ji obývají. Diví se například tomu, že jsou zde vzdělání všichni řemeslníci. Pokrmy občané jedí v soukromí, berou si je ale ze společného, přidělovány jsou podle počtu rodin. Víno se rozděluje většinou 2 x ročně. Každý si však bere a pochopitelně i dostává pouze určené množství. Každý má tedy

²³¹ ANDREĀ, 2017, s. 72, 73.

²³² ANDREĀ, 2017, s. 74.

²³³ ANDREĀ, 2017, s. 76.

²³⁴ ANDREĀ, 2017, s. 80.

všeho dostatek, ale v žádném případě přebytek.²³⁵ Soukromý majetek v obci neexistuje, vše je společné. „*Celé město je totiž jako jedna jediná dílna, ovšem s nejrůznějšími řemesly.*“²³⁶ Ani budovy nevlastní nikdo, jsou jen propůjčeny k užívání.²³⁷ Občané pracují pouze tolik hodin, kolik je přirozené, a i tak odpočívají – zde je opět přímá narážka na odsouzení zahálčivého způsobu života a oslava Boha. Cituji: „*Vždyť kdo by zpochybňoval, že kde je při díle Bůh, je zmnožena síla a všechny práce probíhají snáze a přesněji, než když se proti Boží vůli hromadí pošetilé předpisy?*“²³⁸ Obyvatelé Christianopolis žijí a pracují v souladu s vůlí Boží, protože čím víc je člověk řízen jeho vůlí, tím větší má schopnost vládnout druhým, což je poměřováno podle následujícího pořadí jejich ctností: oddanost Bohu, uměřené mravy, připravený rozum a lidská práce. V obci neexistují dědičné hodnosti, ale určitého postavení občané nabývají pouze na základě svých výjimečných skutků a obecné prospěšnosti. Jejich potomkům je pak toto ocenění připomínáno, a i od nich se očekává mimořádná „náchylnost ke ctnosti.“²³⁹

Společenství obce většinou nepoužívá žádné tresty, právě proto, že je společenstvím vyvolených, žijících v křesťanské Boží svatosti a řídící se Boží vůlí. Autor ale uznává slabost lidského těla, a tak pro různé „prohřešky“ těch, kterým nepomohou domluvy a napomenutí, jsou připraveny různé léky.²⁴⁰ Tato autorova myšlenka však již značně zavání nesvobodou a násilným podřízením se určitému řádu. Pokud člověk podlehne své tělesnosti, přináší mu uspokojení a radost a když tím druhým neublíží, nechce, a nemá důvod se takového potěšení vzdát. Autor zde vůbec nepřipouští, že takový člověk by měl mít svobodnou vůli odmítnout „lék“, případně společnost dobrovolně opustit.²⁴¹ Myšlenka, že v obci žijí pouze občané stoprocentně křesťansky smýšlející a oddaní Bohu, má svoji trhlinu v tom, že autor připouští, že se mezi nimi občas vyskytnou i takoví jedinci, kteří mají tendenci některé Boží pokyny neposlechnout a tím narušit řád obce. Snaží se to vyřešit pomocí léků, ale to by ve skutečnosti znamenalo, že poruší jejich přirozenost, změni násilně jejich povahu a de facto tak omezí jejich svobodu a to, zejména z dnešního pohledu už za ideál považovat rozhodně nelze.

²³⁵ ANDREĀ, 2017, s. 83, 84.

²³⁶ ANDREĀ, 2017, s. 84.

²³⁷ ANDREĀ, 2017, s. 93.

²³⁸ ANDREĀ, 2017, s. 85.

²³⁹ ANDREĀ, 2017, s. 89.

²⁴⁰ ANDREĀ, 2017, s. 88.

²⁴¹ Připouštěna je ve výjimečných případech pouze „exkomunikace“ a ta je násilná.

Obec má samozřejmě i své představené, kteří ale mají otcovskou povahu a druhým přikazují pouze to, co sami dělají, tedy se plně řídí tím, že „nekáže vodu, když sami pijí víno.“ Veškerý život je navíc veřejný, neexistují zde žádné tajné státní záležitosti.²⁴² Uprostřed obce je nedobytný hrad, kde „(...) sídlí náboženství, spravedlnost a vzdělanost.“²⁴³ Obyvatelé Christianopolis upřednostňují ve svém zřízení aristokracii, ale s tím, že jakákoliv pocta náleží jedině a pouze Bohu. V čele obce je proto triumvirát, kdy každý ze tří „otců“²⁴⁴ má sice svůj senát, ale vždy vše řídí a rozhoduje s vědomím ostatních dvou.²⁴⁵ Režim obce je tedy teokratický; 24 volených zástupců tvoří senát, výkonná moc je svěřena triumvirátu.²⁴⁶

Nyní se budu věnovat náboženství v obci, jedné z částí díla, kterou jsem si pro svoji sondu na začátku práce vybral. Celá kapitola dvacet osm je věnována křesťanským zásadám, které jsou zde vyjmenovány formou zápisu zlatým písmem na jedné ze dvou ústředních desek.²⁴⁷ Tyto zásady jsou jasnou prezentací Boha a bible jako nejvyšších náboženských a mravních autorit. O náboženství ale ještě „zavádíme“ v kapitole čtrnáct, pojednávající o veřejné modlitbě. V obci jsou každý den konány tři modlitby, „(...) kdy obyvatelé vzdávají Bohu díky za jeho požehnání a obvyklou modlitbou vkleče a sepjatýma rukama prosí o další pomoc a šťastnou smrt.“²⁴⁸ Ve svátky je modlitbám věnováno více času. Obyvatelé obce se modlí v sálech velkých věží a na modlitbách nesmí bez vážného důvodu nikdo chybět. I v hodinách svého volna se pak v křesťanském hovoru navzájem poučují. Cizinec se také setkává s presbyterem obce, kterého se, jak všichni věří, často dotýká sám Bůh. Celá kapitola třicet je vlastně oslavou tohoto duchovního a prostřednictvím této chvály autor podává ostrou kritiku mravů kněží v jeho době. Jeho oddanost Bohu pak jasně shrnují následující slova: „*Všechn svůj čas věnuje rozjímání a zbožným cvičením, především v šíření křesťanství, nemá jiné radosti nežli nebeského pokrmu.*“²⁴⁹ Nejblížejším přítelem a zároveň podřízeným presbytera je diákon, který vyučuje mládež, udílí svátosti, uzavírá manželství²⁵⁰, a utěšuje nemocné, tedy vykonává stejné

²⁴² ANDREĀ, 2017, s. 91, 92.

²⁴³ ANDREĀ, 2017, s. 98.

²⁴⁴ Pontifikus, soudce, ministr věd.

²⁴⁵ ANDREĀ, 2017, s. 99.

²⁴⁶ ANDREĀ, 2017, s. 194.

²⁴⁷ V podstatě jde o tzv. credo, které při mši farář předřikává a věřící jej doplňují.

²⁴⁸ ANDREĀ, 2017, s. 82.

²⁴⁹ ANDREĀ, 2017, s. 105.

²⁵⁰ Je uznáváno jako posvátný svazek.

povinnosti jako presbyter.²⁵¹ Mezi oběma muži, ač se věkově moc neliší, je obdobný vztah jako mezi otcem a synem. Diákon je spokojen se svým postavením, nechce nic měnit, prosazovat se, či vyvyšovat.

Kapitola šedesát je celá věnována teosofii, které v obci náleží jedna z poslucháren školy. Autor vysvětluje, že teosofie neuznává žádné lidské objevy ani zkoumání, ale za všechno vděčí jen a pouze Bohu. „*Jen málo lidí, a ani ne všichni zbožní, se přiblíží k teosofii, neboť toto dobrodiní prokazuje jedině Bůh, a to buď skrze světlo, nebo skrze kříž.*“²⁵² Teosofie je zde stavěna do kontrastu s filosofií, a vychází jako vítěz, protože nepochybuje, neoponuje, projevuje vděčnost a plně důvěřuje Bohu a Ježíši Kristu. Zde je jasně patrné ovlivnění Lutherovými názory, které jako jedinou možnost lidského vykoupení vidí ve víře v Písmo svaté a ve zjevené slovo Boží, jak je zachyceno v evangeliích.²⁵³

Autor dále vyzdvihuje křesťany před světským člověkem. Opět zde zaznívá ostrá kritika současných mravů a upozornění na Antikrista a falešné proroky. Obyvatelé Christianopolis jsou však chráněni, protože věří duchovním nebesům a nechávají se vést Bohem. „*Své město postavili za nejšťastnějšího znamení nebes a v příznivý den, a proto dokud budou ve městě ctít Boha, nikdy nezakusí nepřízeň nebes.*“²⁵⁴

Na druhé z desek jsou vypsána pravidla života v obci, tedy její ústava. Tato jsou rovněž plně podřízena Bohu, a jak cizinec říká: „*Když jsem si přečetl obsah těchto desek, byl jsem nemálo posílen ve svém přesvědčení, že zde přebývá lid Kristův, jehož náboženství odpovídá náboženství apoštolů a ústava Božímu zákonu.*“²⁵⁵ O uspořádání v obci zde vypovídají zejména tato pravidla: pravidlo 4, které hovoří o projevování úcty k nadřízeným a o uměřenosti k podřízeným. Pravidlo 6, které nabádá k čistotě manželství. Pravidlo 7, které stanoví zásadu co možná nejspravedlivějšího rozdělování z dobrodiní, prokázaného Bohem a pravidlo 8, které nabádá mimo jiné k ochraně nevinných a nutnosti usvědčovat viníky.²⁵⁶ I jen z těchto pravidel lze tedy vyčíst, že jde o společnost, která ctí spravedlnost a uměřenost v životě, o společnost hierarchicky uspořádanou. Z pravidla 9 pak vyčteme, že autor rovněž, jako Platón, považuje pozemský život za pouhý

²⁵¹ ANDREĀ, 2017, s. 186.

²⁵² ANDREĀ, 2017, s. 144, 145.

²⁵³ STÖRING, 2007, s. 220.

²⁵⁴ ANDREĀ, 2017, s. 157, 158.

²⁵⁵ ANDREĀ, 2017, s. 104.

²⁵⁶ ANDREĀ, 2017, s. 103.

předstupeň k životu dalšímu. Cituji: „*Snažíme se neuvádět nikoho ve zmatení, nesměšovat božské s lidským, být spokojeni se svým osudem, pokojně obývat svá obydlí a celý tento svět považovat za poutnický přístřešek.*“²⁵⁷

Cizinec se setkává s dalším z triumvirů, se soudcem. Celému městu se jeví jako otec a dodržuje zásadu, že „*(...) nečiní nic, co nechce, aby bylo činěno jemu, a co chce, to žádá pro všechny.*“²⁵⁸ Do svého úřadu se dostal, protože je klidný a mírumilovný, a ne pro svůj původ nebo bohatství, a své odpovědi „nevynáší“ jako z trojnožky. Tím je autorem podána jasná kritika soudobého soudnictví, a to pomocí přirovnání k Pýthii, sedící na trojnožce v jeskyni a podávající své věštby.²⁵⁹ Autor vyjadřuje víru, že obec Christianopolis je a zůstane nedobytná, dokud budou občané žít čestně, dodržovat zásady dvou desek a nepropadnou vlastním neřestem, tak jako pozemské obce.²⁶⁰

Poslední z triumvirů vykonává vládu nad lidským věděním. Ačkoliv je velice učený a moudrý, není povýšený, ale naopak prohlašuje, že neví nic. Za souhrn veškerého vědění považuje Ježíše Krista, ve kterém se vše spojuje. Naopak všechno, co člověk od Krista vzdaluje, ostře odsuzuje. Všechno uvádí do souvislosti s církví, „*(...) která se již tisíce let plaví oceánem světa. Jí sloužily všechny jazyky, veškeré dějiny, všechny rozumové úsudky, všechny znaky přírody, veškerá zkoumání nebes, aby bylo možno očekávat dar požehnané budoucnosti. Jedině křesťané mají poznání, jež však pochází od Boha. Poznání ostatních pochází od nich samých.*“²⁶¹

Náboženství je tedy v knize věnován poměrně velký prostor, na rozdíl od Ústavy. Popis církevních hodnostářů, náboženských praktik a přístupu k věřícím je zde stavěn do protikladu k stávajícím náboženstvím Andreaeho doby a je jejich ostrou kritikou.

Dále považuji za důležité zmínit kapitolu 40, nazvanou O zbrojnici. Obyvatelé Christianopolis mají místnost, ve které v ohromném množství shromažďují jakékoliv nástroje, které přinášejí smrt, ale ne aby je snad používali, ale aby na ně pohlíželi s hrůzou a uvědomovali si, co takové nástroje mohou v lidských životech způsobit. Pro případ nouze mají někteří občané pečlivě uschované též zbraně soukromé. Napadá mne úvaha, že je s podivem, kde tito mírumilovní lidé takové množství zbraní vlastně vzali, když

²⁵⁷ ANDREĀ, 2017, s. 103.

²⁵⁸ ANDREĀ, 2017, s. 109.

²⁵⁹ ANDREĀ, 2017, s. 109.

²⁶⁰ ANDREĀ, 2017, s. 110.

²⁶¹ ANDREĀ, 2017, s. 113.

za nejhroší nebezpečí, které by jim mohlo hrozit, považují pouze Satana? Můžeme se jen domýšlet, že se sem dostaly snad ze ztroskotaných lodí? Avšak určité množství na svoji ochranu určitě potřebují, aby: „(...) nikdy nezapomínali na bdělost kvůli opilosti či službě vlastnímu hříchu, ale aby byli na svých stanovištích směli a silní, aby vyžráli na nepřítele, čekajícího v záloze, a posílení Božím duchem odráželi nepřátelské útoky.“²⁶²

Obyvatelé obce mají také pokladnici, která je však určena výhradně pro obchodování s cizinci. Pokladnice ukrývá mnoho zlata a stříbra i vlastních mincí. Mince jsou raženy a z jedné strany je cituji: „(...) nápis: *Je-li Bůh s námi, kdo proti nám? A z druhé pak: Slovo Boží potrvá navěky.*“²⁶³ Cennosti se nemusí moc hlídat, protože je nikdo nemůže soukromě využít. Autor zde s lítostí tento stav porovnává se skutečností, panující v jeho vlasti, kdy právě peníze stojí za všemi nepokoji i za „svatokupectvím“²⁶⁴ církve. Lidské pokolení charakterizuje jako prodejné.²⁶⁵

Nyní bych rád věnoval pozornost školství v Andreaeho ideální obci, a to nejen proto, že se nacházíme na půdě právě Pedagogické fakulty, ale i proto, že některými myšlenkami byl inspirován i J. A. Komenský, jak jsem se ve své práci již zmínil. Rovněž pro mé budoucí žáky budou právě tyto kapitoly knihy jistě příjemným zpestřením a námětem k diskuzi.

Náš poutník je při své cestě obcí odveden i do školy, která je velmi pěkná, světlá, čistá a prostorná. Mládež je zde, cituji: „(...) vedena k Bohu, přírodě, rozumu a veřejnému blahu (...)“²⁶⁶ Mládež autor prohlašuje za nejdrahocennější poklad obce, a zdůvodňuje, že je proto nutné ji co nejlépe společnými silami vychovat. Škola má žákům vysvětlit, v čem spočívá zakoušení ducha a žáci jsou i varováni před pokrytectvím a sofistickou, protože by mohli být odvedeni od lásky k Bohu.²⁶⁷ Učitelé (ale i učitelky) jsou nejvybranější občané, kteří mají významné postavení v obci. Mají hluboké vědomostní znalosti, jsou čestní a děti učí svojí přívětivostí, vlídností a laskavostí a ne hrozbami, bitím a hrubým jednáním. Každý učitel musí být dobrým mluvčím a má co nejvíce zlepšovat podmínky pro konkrétní výuku, například přizpůsobit třídu určité výuce. Samozřejmě zde

²⁶² ANDREĀ, 2017, s. 169.

²⁶³ ANDREĀ, 2017, s. 122.

²⁶⁴ Obchodování s odpustky.

²⁶⁵ ANDREĀ, 2017, s. 123.

²⁶⁶ ANDREĀ, 2017, s. 123.

²⁶⁷ FLEISCHEROVÁ, 2014, [online], 2014, [cit. 18. 12. 2018], Paideia.pedf.cuni.cz: „*Nadčasové pedagogické aspekty v díle Johanna Valentina Andreaeho*“, dostupná z WWW: <<http://paideia.pedf.cuni.cz/print.phd?s id=3&lng=cs&lsn=10&jiid=35&jcid=287>>, s. 10.

opět zaznívá kritika, tentokrát kritika školství autorovy současnosti, kdy jsou učitelé najímáni hlavně z hlediska finanční nenáročnosti, než pro jejich kvalifikační a morální vlastnosti.²⁶⁸

Do školy docházejí všechny děti od dovršeného šestého roku věku. Zdůrazněno je, že jsou všichni čistě oblečení a mají dobrou stravu. Je tedy jasné, že škole jde o zdravý vývoj každého z žáků, nejen duševní, ale i tělesný. Děti ve škole pobývají celodenně i přes noc. (Rodiče je mohou kdykoliv vidět, ale děti o tom nevědí.) Důraz je kladen na úctu k Bohu, na mravnost a na rozvoj nadání – učitelé mají povinnost dbát na vrozené dispozice žáků (tedy obdobně jako v Ústavě, kdy každý má vykonávat práci podle svého vrozeného naturelu). Ve volném čase jsou povolena tělesná cvičení, ale pouze umírněná. Ale škola zná v nejnútnejších případech i tresty, kterými jsou např. půst a práce, ale i bití.²⁶⁹ Považuji za nutné zdůraznit fakt, že i tak podle autorova mínění pokroková, ideální škola v ideální obci se neobešla bez fyzických trestů, a dnešní systém výuky si neuměl ve své fantazii představit ani utopista. V dalších kapitolách jsou podrobně představeny různé posluchárny a učební a vědní disciplíny. Vyučuje se například gramatika, cizí řeči, rétorika, aritmetika, astronomie, astrologie, dějiny, přírodní filosofie, ale i hudba.²⁷⁰ Nejdůležitější je ale samozřejmě výuka teologie, již je věnována osmá posluchárna. Právě teologie je podle autora královnou všeho lidského jmění a vladařkou filosofie.²⁷¹ V obci jsou tedy všem otevřeny nekonečné možnosti ve vzdělávání, jsou však omezeny jedinou hranicí a tou je fakt, že vzdělání nesmí ohrozit cudnost vzdělávaných.²⁷²

Náš cizinec mohl poznat celou obec, kterou si zamiloval a přislíbil, že ať se bude nacházet kdekoliv, vždy bude patřit mezi obyvatele obce – bude se řídit mravy, které v obci poznal a neochvějnou vírou v Boha a jeho zákony. Přes to se chce navrátit do své vlasti, aby tam nebyl považován za zběha. Ptá se, zda jej v obci, až po čase opět připluje, přijmou a zda s sebou může přivést své přátele. Je ujistěn, že ano, že dobří lidé budou v obci vždy vítáni.²⁷³

Christianopolis je na rozdíl od Ústavy velmi dobře čtivá, postrádá Platónovy „těžké“, mnohvrstevné filosofické dialogy a jako četbu bych ji mohl doporučit i žákům

²⁶⁸ ANDREĀ, 2017, s. 133, 134.

²⁶⁹ ANDREĀ, 2017, s. 136.

²⁷⁰ ANDREĀ, 2017, s. 137-166.

²⁷¹ ANDREĀ, 2017, s. 167.

²⁷² OUŘEDNÍK, 2010, s. 75.

²⁷³ ANDREĀ, 2017, s. 208, 209.

8. a 9. tříd základní školy. Na konci každé z kapitol je připojena autorova kritika podle tématu kapitoly a porovnání s jeho současností, což by mohlo být pro žáky základních škol těžko pochopitelné a proto nezáživné. Jde o kritiku církve, školství, scholastiky a společenských poměrů vůbec.²⁷⁴ Bylo by proto nutné před zadáním četby podat vysvětlení.

„Christianopolis“ je křesťanská obec, která má sloužit jako vzor reformace života, výchovy a víry. Je otevřenou apelací na následování Krista, bez něhož by náprava společnosti nebyla možná. Poukazuje na nutnost sjednocení morálky a dodržování stanovených zákonitostí, bez kterých by nemohla existovat. „*Pravé křesťanství není jen věcí teologie, ale je symbolem pravého života křesťana, který následuje Krista, čemuž jsou i podřízeny všechny instituce v Christianopolis.*“²⁷⁵ Z dnešního pohledu vyznívá Andreaeho ideální obec jako obec pro askety a puritány, která, kromě „občerstvování“ ducha vlastně nepřipouští jinou zábavu a jiná potěšení, i když přísné zachovávání zákonů a jiných norem je jistě obdivuhodné a pro současnost by bylo velkým přínosem. Tato republika křesťanů je především příbytkem „Trojjediného Boha“, který poskytuje „niterní“ domov obyvatelům obce, kteří svůj čas kromě práce a vzdělávání tráví v modlitbách a v zapuzování hříchů podle ideálů reformace.²⁷⁶ „*Causa causarum myšlenky Christianopolis bylo vyvedení společnosti z úzkosti hříchu a bezbožnosti.*“²⁷⁷

²⁷⁴ FLEISCHEROVÁ, 2014, [online], 2014, [cit. 18. 12. 2018], Paideia.pdf.cuni.cz: „*Nadčasové pedagogické aspekty v díle Johanna Valentina Andreaeho*“, dostupná z WWW: <<http://paideia.pdf.cuni.cz/print.phd?id=3&lng=cs&lsn=10&jiid=35&jcid=287>>, s. 3.

²⁷⁵ FLEISCHEROVÁ, 2014, [online], 2014, [cit. 18. 12. 2018], Paideia.pdf.cuni.cz: „*Nadčasové pedagogické aspekty v díle Johanna Valentina Andreaeho*“, dostupná z WWW: <<http://paideia.pdf.cuni.cz/print.phd?id=3&lng=cs&lsn=10&jiid=35&jcid=287>>, s. 11.

²⁷⁶ OUŘEDNÍK, 2010, s. 75.

²⁷⁷ FLEISCHEROVÁ, 2014, [online], 2014, [cit. 18. 12. 2018], Paideia.pdf.cuni.cz: „*Nadčasové pedagogické aspekty v díle Johanna Valentina Andreaeho*“, dostupná z WWW: <<http://paideia.pdf.cuni.cz/print.phd?id=3&lng=cs&lsn=10&jiid=35&jcid=287>>, s. 7.

3.5 Jan Amos Komenský. Labyrint světa a ráj srdce

Jan Amos Komenský. Labyrint světa a ráj srdce. (Původní název: Labyrint světa a Lusthaus²⁷⁸ srdce, to jest světlé vymalování, kterak v tomto světě a věcech jeho všechněch není než matení a motání, kolotání a lopotování, mámení a šalba, bída a tesknost, a naposledy omrzení všeho a zoufání: ale kdož doma v srdci svém sedě, s jediným Pánem Bohem se uzavírá, ten sám k pravému a plnému mysli uspokojení a radosti že přichází.

Tak jako před rozbořem předchozích spisů považuji za nutné nejdříve stručně představit život J. A. Komenského a charakterizovat dobu, ve které žil. Jan Amos Komenský (Comenius), teolog – poslední českobratrský biskup, filosof a pedagogický reformátor se narodil 28. března 1592 v Nivnici u Uherského Brodu v rodině českobratrského měšťana. V letech 1611–1614 studoval Nassavskou akademii v Herbornu a teologii na univerzitě v Heidelbergu. Po porážce českých evangelických stavů Na Bílé hoře pobýval ve vnitřním exilu ve východních Čechách, potom v Bílé Třemešné (1622–1628). 4. 2. 1628 byl nucen odejít do exilu (Lešno v Polsku).²⁷⁹ V roce 1632 byl ustanoven biskupem Jednoty bratrské. Zemřel 15. 11. 1670 v Amsterdamu, pohřben byl v kostele valonské reformované církve v Naardenu u Amsterdamu.

J. A. Komenský žil v letech 1592–1670, což byla velmi „vzňetlivá“ doba, ve které vznikaly základy novodobé evropské společnosti. Tato doba je i nazývána „vědeckou a myšlenkovou revolucí 16. a 17. století.“ Doznívá renesance a humanismus a nastupuje barokní kultura, ale zejména v západní Evropě se rodí osvícenectví, které upozorňuje na vzrůstající možnosti lidského rozumu a vědy. Začíná se rozmáhat odpor proti scholastickým dogmatům, a to hlavně na základě nových vědeckých objevů v astronomii a medicíně. Komenský, kterého neutěšené poměry ve společnosti velmi trápily, se s nimi snažil vyrovnat a najít východiska z této situace. Jeho filosofické myšlení tedy čerpá ze středověku i novověku.²⁸⁰

Komenský nejdříve usiloval o reformu českých poměrů se snahou o vytvoření projektu Český ráj, jehož jedinou dokončenou částí je Česká didaktika. Ale již v této práci

²⁷⁸ Altán, besídka, letohrádek.

²⁷⁹ V Lešně pak pobýval ještě 2x.

²⁸⁰ KUMPERA, 1999, online [cit. 01. 03. 2019], dostupná z WWW: <<http://www.vialucis.cz/Komensky.htm>>.

zaznává jeho ústřední myšlenka, že celková náprava společnosti musí vycházet z nápravy jednotlivce a to především zajištěním jeho lepšího vzdělání a lepší výchovy. Pouze vzděláním se mohou rozvíjet kvality každého člověka. Jen tato cesta vede k moudrosti. Snaží se tak o smíření rozumu a víry, přičemž nositelem obou je právě člověk, který je nadán svobodnou vůlí a rozumem, ale právě vůlí a rozumem se musí podřídit Bohu, který jediný ví, co člověk potřebuje.²⁸¹ Tím se Komenský odlišuje od jiných renesančních a osvícenských utopií, ve kterých je člověk plně podřízený makrokosmu. Postupem doby však jeho práce zahrnují stále širší lidské společenství i mimo Čechy. V té době píše většinou v latině, v jazyku tehdejších vzdělanců. Dává opět důraz na vzdělání a vědění, jako prostředku k nápravě světa. Základem jeho zájmu se v té době stává pansofie, jako ucelený a přehledně uspořádaný systém vědění. Je přesvědčen, že náprava společnosti musí nastat společným úsilím mezinárodních vědců a vzdělanců. Nakonec se všechna jeho snaha soustřeďuje k sepsání jeho nejvýznamnější práce „Obecné porady o nápravě věcí lidských“ (De emendatione rerum humanarum consultatio catholica). Dílo má několik částí, v poslední, nedokončené části – Všenápravě (Panorthosii) je zakotvena jeho představa o „svobodném společném státu lidského pokolení“, ve kterém by se všechny spory řešily bez válek a násilí mezinárodním mírovým tribunálem.²⁸²

Celým svým dílem Komenský směřoval k dnešnímu ekumenismu²⁸³, ale jeho tolerance nesměřovala pouze ke křesťanským církvím, ale i k islámu a judaismu, které podle něho spojuje společný Bůh. Právě neochvějná víra v Boha, který jediný je zárukou dobra, moudrosti, spravedlnosti i zárukou vesmírné harmonie, vedla Komenského ke snaze o smíření všech vyznání na základě dialogu a společně sdílených nábožensko-morálních zásad.²⁸⁴

Po smrti J. A. Komenského vliv jeho díla postupně upadal. V době osvícenectví byl některými tehdejšími vzdělanci ostře kritizován. Koncem 18. a začátkem 19. století ale zájem o Komenského odkaz vzrůstá, jako českého reformátora jej „objevuje“ například

²⁸¹ Npmk.cz, 2008, online [cit. 02. 01. 2019], dostupná z WWW: <https://www.npmk.cz/sites/default/files/so_ubory/publikace/komeniologie2008.pdf>.

²⁸² KUMPERA, 1999, online [cit. 01. 03. 2019], dostupná z WWW: <<http://www.vialucis.cz/Komensky.htm>>.

²⁸³ Ekumenistické hnutí je snaha o sjednocení křesťanů. Je hnutím za sblížení, spolupráci a sjednocování zejména křesťanských církví.

²⁸⁴ KUMPERA, 1999, online [cit. 01. 03. 2019], dostupná z WWW: <<http://www.vialucis.cz/Komensky.htm>>.

německá klasická filozofie, která ze zásady odsuzuje jednostranný osvícenský racionalismus. Například německý filosof, spisovatel a protestantský kněz Johann Gottfried Herder (1744-1803) označil Komenského za: cituji „(...) *apoštola lidství, u něhož si cenil myšlenky věčného míru, lepšího uspořádání lidstva a svědomité péče o lidstvo.*“²⁸⁵ I v Čechách byl návrat zájmu o Komenského pozvolný. Badatelé 19. a části 20. století chápali dílo J. A. Komenského odděleně, pouze z úhlu svého pohledu, tedy jako filosofa, teologa nebo pedagoga.²⁸⁶ Ostatně v povědomí široké veřejnosti jak české, tak mezinárodní zůstává J. A. Komenský zapsán především jako velký pedagog, „učitel národů“. Jeho didaktika a pedagogika, kde jako vůbec první vzal v úvahu i psychologická hlediska je dodnes považována za nejlépe propracovanou a nejlépe přijímanou součást jeho odkazu.²⁸⁷ Ke studiu Komenského díla jako celku s vypovídající hodnotou o pohledu na svět a vidění člověka v 17. století badatelé přistoupili až ve 2. polovině 20. století.²⁸⁸

Ač bylo dílo J. A. Komenského někdy opomíjeno, či zejména z politických důvodů zatracováno, je možno ho označit za, cituji: „(...) *největší dar starší české kultury do pokladnice světové civilizace a jeho myšlenkový odkaz je i výzvou pro příští tisíciletí.*“²⁸⁹

Labyrint světa a ráj srdce jsem do své práce zařadil po delší úvaze, neboť za čistě utopické dílo ho považovat nelze. Protože však v českých zemích v Komenského současnosti žádná známá utopická díla napsána nebyla (represivní opatření po Bílé hoře to ani neumožňovala) a prvky utopismu v tomto díle jistě jsou²⁹⁰, ale i pro samotnou osobnost J. A. Komenského, jsem do své práce spis Labyrint světa a ráj srdce zařadil. Ostatně i odborníci, které toto dílo zkoumají, nejsou ve svých názorech jednotní. Někteří z nich, například PhDr. Jan Patočka²⁹¹ (1907–1977), označují toto dílo jako alegorii, která je typická pro nastupující baroko, jiní, například PhDr. Antonín Škarka²⁹² (1906–1972) ho mezi utopie řadí.²⁹³ Řada z těchto odborníků navíc přiznává ovlivnění Komenského

²⁸⁵ KUMPERA, 1999, online [cit. 01. 03. 2019], dostupná z WWW:

<<http://www.vialucis.cz/Komensky.htm>>.

²⁸⁶ Mjakub.cz, online [cit. 01. 03. 2019], dostupná z WWW: <<http://www.mjakub.cz/dilo?idm=38>>.

²⁸⁷ KUMPERA, 1999, online [cit. 01. 03. 2019], dostupná z WWW:

<<http://www.vialucis.cz/Komensky.htm>>.

²⁸⁸ Mjakub.cz, online [cit. 01. 03. 2019], dostupná z WWW: <<http://www.mjakub.cz/dilo?idm=38>>.

²⁸⁹ KUMPERA, 1999, online [cit. 01. 03. 2019], dostupná z WWW:

<<http://www.vialucis.cz/Komensky.htm>>.

²⁹⁰ Jaké a zda dílo vykazuje prvky utopismu uvedu pod jeho rozbor.

²⁹¹ Filosof, komeniolog.

²⁹² Filosof, literární historik, editor.

²⁹³ WARTOVÁ, 2011, s. 80.

některými utopickými díly, např. Jaromír Kopecký, Jan Patočka a Jiří Kyrášek v knize J. A. Komenský. Nástin života a díla, cituji: „*Považují za důležité, že Komenský tehdy nestudoval pouze spisy didaktických praktiků a reformátorů (Ratka, Rittera, Glauma, Bodina, Freye a jiných), ale že poznal také nová filosofická díla (Campanellu a Baconu).*“²⁹⁴ Dále budu jmenovat J. V. Andreaeho, jehož názory byl Komenský prokazatelně ovlivněn, jak jsem ve své práci již psal. Zda dílo Labyrint světa a ráj srdce je utopií, vykazuje prvky utopických děl, nebo utopií není, si dovolím shrnout níže, až po provedení jeho rozboru. Rozbor tohoto Komenského díla bude v mojí práci proveden atypicky celkově, a to jednak právě k jeho významu a také proto, že není typickou utopií, kde bych se mohl zaměřit na sondu společenského uspořádání, majetku a náboženství jako v ostatních, ryze utopických spisech.

Labyrint světa a ráj srdce je považován za jedno z nejvýznamnějších děl české starší literatury a je součástí povinné školní četby.²⁹⁵ Dočkalo se už mnoha podob provedení od různých výtvarných počínů, přes divadelní inscenace, filmové zpracování, a dokonce zpracování ve formě komiksu, ve kterém je Zdeňkem Ležákem, autorem scénáře, označeno jako český barokní literární poklad s cílem být srozumitelné pro všechny čtenáře.

Dílo vzniklo počátkem 17. století, když po událostech souvisejících s porážkou českých evangelických stavů na Bílé hoře (8. 11. 1620), císař Ferdinand II. Habsburský nastolil tvrdá represivní opatření proti vzbouřencům, která poznamenala celou tehdejší českou společnost. Komenský se uchýlil do vnitřního exilu ve východních Čechách (1622–1628).²⁹⁶ V této těžké životní situaci²⁹⁷ začal Komenský psát tzv. „útěšné spisy“, mezi nimiž je i právě Labyrint světa a ráj srdce jako alegorická duchovní cesta z „(...) disharmonického světa k božskému bezpečí (...).“²⁹⁸ Pro tuto historickou dobu je podstatné, že se do pozdně humanistické kultury počínají řadit i prvky nového myšlení,

²⁹⁴ NĚMEČKOVÁ, s. 737, online [cit. 17. 12. 2018], dostupná z WWW: <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1l&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwim_-DBiOvfAhUGJVAKHR1fDIUQFjAKegQICBAC&url=http%3A%2F%2Fpages.pedf.cuni.cz%2Fpedagogika%2F%3Fattachment_id%3D9967%26edmc%3D9967&usg=AOvVaw22m1FEyVJYfs9FA79Amby->>.

²⁹⁵ HAVELKA, 2018, s. 5., online cit. 02. 03. 2019, dostupná z WWW: <https://www.kniznice.cz/images/Semin%C3%A1%C5%99e/Komensky-Labyrint_sveta.pdf>.

²⁹⁶ KUMPERA, 1999, online [cit. 01. 03. 2019], dostupná z WWW: <<http://www.vialucis.cz/Komensky.htm>>.

²⁹⁷ Nejen neutěšené poměry v Čechách, ale i tragická osobní ztráta – manželka a synové se stali obětmi moru.

²⁹⁸ HAVELKA, 2018, s. 5., online cit. 02. 03. 2019, dostupná z WWW: <https://www.kniznice.cz/images/Semin%C3%A1%C5%99e/Komensky-Labyrint_sveta.pdf>.

baroka, přičemž právě v „Labyrintu“ jsou zřetelně přítomné obě tyto roviny. „V případě Komenského vytváří tento dojem smíšení až encyklopedické deskripce světa a popisu jeho zkaženosti, od které lze jen utéci, názor, který sdílel s humanistickými mysliteli (jako byl např. Sebastian Franck), na druhé straně svým důrazem na emocionalitu s jejími jazykovými prostředky, prvky osobní religiozity a důvěrou v milosrdenství boží se už přiklání k novému myšlení.“²⁹⁹ Patří mezi díla, která rozpracovávají duchovní únik autorů z reálného světa do světa mystiky, díla, popisující duchovní konverzi, která vede k ataraxii³⁰⁰ a k odvrácení se od současného světa a jeho pomíjejících výhod.

Dílo *Labyrint světa a ráj srdce* Komenský v dedikaci (1623) věnuje Karlovi staršímu ze Žerotína. Toto věnování je v úvodu publikace psáno latinsky.³⁰¹ Citát: „*ILLUSTRISSIMO AC VERÉ GENEROSO DOMINO, DOMINO CAROLO BARONI A ZEROTIN SENIORI ETC., PRO-MARCHIONI MORAVIAE, DOMINO SUO GRATIOSISSIMO*“³⁰² („*Nejjasnějšímu a urozenému pánu, panu Karlovi staršímu ze Žerotína atd., zemskému hejtmanu moravskému, pánu svému nejmilostivějšímu.*“)³⁰³ V tomto věnování svůj spis označuje za takový, jehož cílem je člověka povzbudit a „v Bohu utěšit“. Komenský zde spis dělí na 2 části, z nichž první, cituji: „(...) líčí obrazně hříčky a marnosti tohoto světa, kterak se on ve všem všudy obírá s velikým úsilím věcmi malichernými a jak se žalostně všecko nakonec mění v posměch nebo pláč. Druhá část popisuje zčásti jinotajně, zčásti zjevně pravé a trvalé štěstí synů božích, jak jsou vskutku blaženi ti, kdo odvrátivše se od světa a všech světských věcí, jedině k samému Bohu přilnou, ba do něho velnou.“³⁰⁴

Spis začíná předmluvou autora, ve které poukazuje na to, že pokud člověk své bytí soustředí pouze na světské radosti nebo na hromadění vlastnictví, nenalezne dobro. Pokračuje poukázáním na biblický žalm 73: „*Podobně vyšetřil David, že nejšťastnější je člověk, kterýž svět z očí a myslí pustě, Boha se jen drží, a jej za věčný podíl svůj maje, s ním v srdci svém přebývá.*“ Poté vysvětluje čtenáři, že text spisu není básní, ale že autor do textu promítl své vlastní příhody. Toto dílo tedy sám Komenský označil za „traktát“ s autobiografickými rysy, ve věnování Karlovi staršímu ze Žerotína pak jako drama.

²⁹⁹ HAVELKA, 2018, s. 5, online cit. 02. 03. 2019, dostupná z WWW: <https://www.kniznice.cz/images/Se-min%C3%A1%C5%99e/Komensky-Labyrint_sveta.pdf>.

³⁰⁰ Stav duševního klidu.

³⁰¹ Pro své citáty používám český text v knize „O sobě“.

³⁰² KOMENSKÝ, 1989, s. 57, 58.

³⁰³ KOMENSKÝ, 1984, s. 9.

³⁰⁴ KOMENSKÝ, 1989, s. 57, 58.

V předmluvě ale identifikuje metaforicky i svoje dva průvodce: Všudybud je metaforou lidské nestálosti a roztěkanosti, Mámení pak metaforou lidské lenosti, zvyku a nechutí ke změně. Dá se dovodit, že Poutník, Všudybud i Mámení jsou 3 složky jedné lidské bytosti – Komenského.³⁰⁵ Rovněž jako J. V. Andreae výslovně oslovuje křesťanského čtenáře slovy: „*Mějž se dobře, křesťane milý, a vůdce světa, Duch svatý, ukážiž tobě lépe, než já mohu, i světa marnost, i vyvolených s Bohem spojených srdcí slávu, potěšení a radost.*“³⁰⁶ A opět, jako u Andreaeho je jasné, že půjde o spis náboženského charakteru.

Pro zajímavost uvádím, že toto dílo napsal Komenský ve třech verzích. Nejstarší rukopis nese název Labyrint světa a lusthaus srdce a byl napsán v roce 1623. Poprvé byl dán do tisku v roce 1631, zde však již autor učinil jistá doplnění a úpravy, které vycházely z jeho osobních zážitků. Poslední verze je verze pod upraveným názvem, který se používá dodnes, tedy Labyrint světa a ráj srdce, která je z roku 1663 a opět je poněkud pozměněna.³⁰⁷

Knihla obsahuje 54 kapitol, aniž by byla zřetelně rozdělena do dvou částí, na které upozorňuje název. Ihned mne napadá jistá podobnost s Andreaeho Christianopolis, neboť autor používá „ich“ formou (autor a vypravěč splývají) a kapitoly nejsou dlouhé (i když některé jsou delší než u Andreaeho) a jsou vždy uvozeny výstižným názvem. Každá strana je „obohacena“ o marginálie³⁰⁸, které vysvětlují použité metafory, čímž spadají do výkladové a obsahové složky textu. Jde o charakteristický rys alegorických spisů a možná proto „Labyrint“ někteří komeniologové řadí mezi alegorie.³⁰⁹

Prvních šest kapitol uvádí čtenáře do díla. Poutník se na prahu dospělosti táže, jak by měl vypadat jeho život a jaké si má najít povolání, aby měl v životě co nejméně starostí a měl se dobře. Neví ale, jak se dobrat odpovědi, není tedy ve své mysli jednotný, na což čtenáře upozorní marginálie³¹⁰: vrtkavost mysli. Marginálie provázejí celé dílo, a aby bylo dobře „čteno“ a mohlo být chápáno, je třeba upozornit, že marginálie a skutečný autorův popis děje, tvoří dvě roviny vyprávění, které vytvářejí napětí, na kterém

³⁰⁵ HAVELKA, 2018, s. 17, online cit. 02. 03. 2019, dostupná z WWW: <https://www.kniznice.cz/images/Se min%C3%A1%C5%99e/Komensky-Labyrint_sveta.pdf>.

³⁰⁶ ANDREĀ, 2017, s. 12, 13.

³⁰⁷ HAVELKA, 2018, s. 8, 9, online cit. 02. 03. 2019, dostupná z WWW: <https://www.kniznice.cz/images/Se min%C3%A1%C5%99e/Komensky-Labyrint_sveta.pdf>.

³⁰⁸ Poznámky na okraji stránky na počátku příslušného odstavce.

³⁰⁹ HAVELKA, 2018, s. 10, online cit. 02. 03. 2019, dostupná z WWW: <https://www.kniznice.cz/images/Se min%C3%A1%C5%99e/Komensky-Labyrint_sveta.pdf>.

³¹⁰ Poznámka k textu na okraji stránky, nebo listu.

je vystavěna negativní metaforika. Pro děj jsou tedy marginálie klíčové, výkladové.³¹¹ Posléze nazná, že musí nejdříve všechny „lidské věci“ poznat, aby si mohl správně vybrat. Upadne do jakéhosi „vidění,“ ve kterém započne jeho cesta. Čas, ve kterém se děj odehrává, může být tedy velmi pružný, protože člověk, který je ve stavu jakéhosi mystického vytržení, může prožívat čas neomezeně, může tedy trvat dny, měsíce i roky, je ale jasné, že reálně zachycuje dobu, ve které J. A. Komenský skutečně žil. Poutník dostává na svoji cestu po světě poznání průvodce Všeživěda Všudybuda, který se ujímá role jeho průvodce a upozorňuje jej na královnu světa Moudrost, nebo též Marnost. Upozornil bych zde na to, že Všeživěd je Pansofický termín, který se v pozdějších létech stal součástí Komenského Pansofie.³¹² Dále se k nim přidává Mámení, tlumočnick královny Moudrosti. Všeživěd nasazuje poutníkovi uzdu všetečnosti a od Mámení cituji: „*A já tobě tyto okuláry daruji, skrze něž se na svět dívati budeš.*“³¹³ Marginálie čtenáři opět napovídá, že jde o brýle mámení, které ukazují věci jinak, než jaké jsou doopravdy. Brýle však byly nasazeny špatně a nedoléhaly, a pokud poutník pozvedl hlavu a podíval se dolů, mohl se dívat reálně. „*Ač jste mi usta sevřeli a oči zastřeli, věřím však svému Bohu, že mi rozumu a mysli nesvážete. Půjduť a podívám se, co pak ten svět jest, na nějž paní Marnost chce, aby se hledělo, avšak vlastníma očima aby se nehledělo.*“³¹⁴ Poutník je odveden svými průvodci na velmi vysokou věž z které pak shlíží dolů, na město, které popisuje jako okrouhlé, opatřené zdmi a příkopy. Nad městem bylo světlo, za jeho hranicemi tma. Město, jak vysvětluje Všudybud, je svět, který chce Poutník poznat. Město má bránu východu, tedy Bránu života a bránu západu, Bránu rozchodu. Opět jde o zřejmé metaforické prvky, kdy východ asociuje zrození a západ odchod – smrt. Rovněž předznamenávají i cestu životem, která vede od zrození ke smrti. Město je poměrně přesně popsáno, včetně šesti soustředěně orientovaných ulic, kde nahoře jsou 3 ulice manželů, řemeslníků a vzdělanců, dole 3 ulice nábožníků se čtyřmi různými chrámy, ulice stavu vrchnostenského a ulice stavu vojenského. Podle těchto šesti ulic se lidé dělí na šest řádů - stavů. Blíže brány západu se nachází Hrad Fortůny s Kolem štěstěny, kde bydlí zvláštní lidé, kteří si užívají bohatství rozkoší a slávy. Uprostřed města je okrouhlé náměstí – Rynk světa, které je pro všechny obyvatele. Poutník ještě pozná, jak Osud rozděluje povolání a dostává výjimku,

³¹¹ HAVELKA, 2018, s. 16, 17, online cit. 02. 03. 2019, dostupná z WWW: <https://www.kniznice.cz/image/s/Semin%C3%A1%C5%99e/Komensky-Labyrint_sveta.pdf>.

³¹² HAVELKA, 2018, s. 17, 18, online cit. 02. 03. 2019, dostupná z WWW: <https://www.kniznice.cz/image/s/Semin%C3%A1%C5%99e/Komensky-Labyrint_sveta.pdf>.

³¹³ KOMENSKÝ, 1984, s. 19.

³¹⁴ KOMENSKÝ, 1984, s. 19.

cedulku „Speculare“³¹⁵, aby mohl nejprve všechno poznat a pak si teprve vybrat. Tímto okamžikem začíná Poutníková cesta světem, která je popsána v kapitolách sedmé až dvacáté sedmé.³¹⁶

Nejdříve je veden na náměstí³¹⁷, kde je mnoho různých lidí. Marginálie upozorňují na jejich pokrytectví a „divná potvorství“, že části těla těchto lidí byly zvířecí³¹⁸, že si mnohdy nerozumí (odlišnost jazyků), na to, že se často zaobírají neúčinnými věcmi, na jejich hádky a rvačky, na to, že někteří dávají špatný příklad ostatním, na lidskou nestálost a vrtkavost, na pýchu a povyšování se. Poutník pozoruje dění, aniž by do něho zasahoval – poutník je metaforicky přirovnán k divadelnímu divákovi, který sleduje děj na jevišti, aniž by do něho mohl zasáhnout. Herci hrají jim přidělené role. V tomto porovnání se svět jeví jako divadelní scéna, ve které hrají lidé své životní role, které končí až smrtí člověka.³¹⁹ Poutník pozoruje a zároveň vede dialog se svými průvodci. Vidí i nemoci, smrt a poznává, že právě lidé jsou těmi, kdo sami sobě, a i navzájem si škodí, citují: *„Již vidím, že pravé jest: Et mortis faber est quilibet ipse suae: vidím již, že žádný neumírá, kdo by nestřídmostí, nezdrženlivostí, všetečností aneb naposledy nešetrností hliz, pryskýřů, ran vnitřních i zevnitřních (nebo to jsou šípové Smrti) sám na sebe nepřipravoval.“*³²⁰

Poutník je na své cestě veden bránou Snoubení³²¹ do ulice manželů. Velmi vtipně vyznívá poutníkově zděšení nad uzavřeným manželstvím, které připodobňuje k vězení, pokračuje v úvaze, že z toho vězení může manžele vysvobodit pouze Smrt a diví se, že někteří, kteří se smrtí druhého ze svých pout osvobodí, pláčí a teskní. Poznává, že mnozí v otroctví, které manželství připomíná, byli dobrovolně. Nakonec poutník dochází k názoru, že teskno je člověku samotnému, i tomu, kdo žije v manželství.³²² V této epizodě zasáhne Poutník poprvé do děje tím, že si „manželský stav vyzkouší.“ Citují: *„Ale nic: přeloudili oni mne, že jsem se jako z žertu na váhu a odtud do pout dostal a tudíž*

³¹⁵ Dívej se neb Zpytuj.

³¹⁶ KOMENSKÝ, 1984, s. 14-23.

³¹⁷ Ryňk.

³¹⁸ Použita je zde symbolika, která přenáší označení ze zvířete na člověka na základě jiné souvislosti, než je podoba – zdůrazňuje tedy jeho charakterové rysy, jako hrabivost, vychytralost, špatné chování vůči ostatním apod.

³¹⁹ HAVELKA, 2018, s. 12, online cit. 02. 03. 2019, dostupná z WWW: <https://www.kniznice.cz/images/Se_min%C3%A1%C5%99e/Komensky-Labyrint_sveta.pdf>.

³²⁰ KOMENSKÝ, 1984, s. 30.

³²¹ Opět využití významu slova.

³²² KOMENSKÝ, 1984, s. 32-35.

*sám čtvrtý spjatý chodil (...)*³²³ Pokud popis této kapitoly bereme jako kritiku soudobé Komenského současnosti, nezbyvá než podívat se nad tím, kolik tehdejších manželství bylo nešťastných, pokryteckých, ale přesto zde jasně zaznívá biblická zásada: „*A proto, co Bůh spojil, člověk nerozlučuj.*“³²⁴ Cituji: „*A cožpak jim pomůženo býti nemůže? Nemohou-liž rozvázáni a od sebe propuštěni býti, kteříš tak srovnávati se nemohou?*“ „*Nemůž to býti,*“ řekl on, „*dokud živi, tak býti musejí.*“³²⁵

Poutník putuje po své „pozorovací“ cestě dál a poznává stav řemeslníků. Živě popisuje jejich ulici včetně různých zvuků. Popisuje různá řemesla a snažení lidí přirovnává k přelévání vody. Zaznívá zde kritika marné honby lidí za penězi a snaze o rozmnožení majetku, kritika lidské závisti a nepřejčnosti druhým, kritika odvrácení se od duchovního života.³²⁶ V tomto místě je dost nepochopitelně zařazena cesta lodí po moři – okrouhlý, uzavřený prostor města-světa je tím porušen. Plavba je nebezpečná, náročná, námořníkům – i samotnému poutníkovi je špatně, je tedy přímým účastníkem plavby a ne pouhým pozorovatelem. Loď v bouři dokonce ztroskotá a Poutník se diví, že se námořníci teprve v okamžiku vrcholného nebezpečí a hrůzy ze smrti začali modlit, diví se, že pro majetek se pouštějí do takového nebezpečí. Autor odsuzuje honbu za „mamonem“ a majetkem a upřednostňuje duši, cituji: „*Co jsem hovado, abych pro tělo toliko a tělu naháněje život všanc sázel? Bá, však toho ani hovado nečiní, člověk ovšem, přednější věc v sobě maje, duši, té by zisků a rozkoší hledati měl.*“³²⁷ Následující kapitola je věnována vzdělancům. Alegorické přirovnání názvu brány: „Disciplinam“, která je dlouhá a úzká a značí úsilí, kterého je třeba, aby člověk dosáhl vzdělanosti, i poznání, že pro získání určitého vzdělání se musí trpět a že mnozí nevytrvají, ale odpadnou, uvozuje kritiku vzdělání a učenců Komenského současnosti, z nichž někteří jsou dokonce jmenováni, například Aristoteles, Platon, Cicero, Kopernyk a další.³²⁸ Celá třináctá kapitola je věnována kritice rozenkruciánského hnutí, kde je poměrně podrobně popsáno rozenkruciánské bratrstvo a podstatné principy hnutí. Kritika je vedena z pozice autora zklamání z úpadku rozenkruciánského hnutí, které nesplnilo očekávání obnovy společnosti. Vzhledem k vazbě k Andreaemu zde lze i vysledovat spojitost českého a evropského vývoje. Zde bych rád upozornil na ten fakt, že na rozdíl od kritiky skryté,

³²³ KOMENSKÝ, 1984, s. 35.

³²⁴ Bible, 1998, s. 51, Mk 10:9.

³²⁵ KOMENSKÝ, 1984, s. 34.

³²⁶ KOMENSKÝ, 1984, s. 36-40.

³²⁷ KOMENSKÝ, 1984, s. 44.

³²⁸ KOMENSKÝ, 1984, s. 45-53.

používá Komenský kritiku otevřenou, s reálnými jmény. V knize nemůže samozřejmě chybět ani kritika náboženství, která je obsažena v sedmnácté a osmnácté kapitole.

Kapitoly sedmnáctá a osmnáctá jsou věnovány náboženství. Poutník je veden do různých chrámů a kaplí, kde se setkává s různými církvemi, které satiricky kritizuje a odsuzuje jejich neschopnost vzájemně si porozumět. Prochází chrámy pohanů, židů i mohamedánů. Zde se jasně uplatňuje Komenského názor na nutnost sbližování, spolupráce a sjednocování všech církví, které mají společného Boha, jak jsem již ve své práci zmínil. Satirickými obraty nešetří ani v popisu křesťanského náboženství, kde prostí křesťané činí to, za co jsou v kázání napomínáni a nežijí tak, jak jim víra předepisuje. Cituji: „(...) *že pijí a blíží, vadí se a bijí, lstí i mocí jední druhým berou a derou, bůjností řehcí a skáčí, výskají a pískají, smilní a cizoloží, hůř, než jsem které jiné viděl, sumou, že všecko naopak proti tomu, jakž napomínáni byli a slibovali, činí.*“³²⁹ Poutník je zděšen jejich chamtivostí, nestálostí, rozporem mezi tím, jak žijí a tím, co v kostele přijímají. Ale „neřády“ spatřuje i v životě duchovních, kteří se též v soukromí chovají jinak, než jim káže víra, jsou závistiví, bojují různými prostředky o získání vyššího postu, citát: „*Vidím tedy, řekl jsem, že tuto k službě církve žádného hledati a doháněti netřeba, odháněti spíše. Mezitím, má-li se vždy přízně hledati, tak by se hledati ji mělo, aby každý pokorou, tichostí, pracovitostí církvi milým činiti se hleděl, a ne, jakž já tu vidím a slyším. Necht' je, co chce, neřádové jsou toto.*“³³⁰ Holdují obžerství, opilství a dalším jiným tělesným žádostem, místo toho, aby rozjímal nad biblí a pomáhali bližním. Důležitým momentem je, že se Poutník setká se skutečnými křesťany, kteří vyznávali pravou víru a žili podle ní, ač se jim mnozí za to posmívali. Na popud Mámila ale poutník tuto pravou cestu nepoznal a přehlédl ji a opět se vydává na další pouť po labyrintu.³³¹ Poutníková další cesta je kritikou jednotlivých složek státu – vrchnosti, knížat, soudů, politiků a poukazuje na bídu poddaných a na nemožnost domoci se spravedlnosti, protože jejich páni jsou k bídě a utrpení svých poddaných lhostejní.³³² Velmi emotivní je kapitola dvacátá, ve které je ostré kritice podrobena lidská krutost a násilí. Poutník se ocitne ve zbrojnici, ve které je mnoho zbraní a nástrojů k mučení a dozvídá se, že jde o nástroje, určené k mučení lidí. Cituji: „*Na lidi? Díím já, ach, jáť jsem myslil, že na nějakou vzteklou zvěř a divoké lité šelmy. Ale pro Boha, jakáž to ukrutnost, jestliže lidé na lidi takové tyto hrozné věci*

³²⁹ KOMENSKÝ, 1984, s. 77.

³³⁰ KOMENSKÝ, 1984, s. 81.

³³¹ KOMENSKÝ, 1984, s. 83.

³³² KOMENSKÝ, 1984, s. 85-91.

vymýšlejí.³³³ Poutník je dále veden k hradu Fortůny, do něhož se dá vejít různými branami, jejichž jména vyjadřují, jací lidé se jimi do hradu dostávají - nejužší a trním zarostlá je brána Cti, ostatní nesou názvy jako Pokrytectví, Lež, Pochlebenství, Násilí a další.³³⁴ Komenský zde jasně ukazuje, že světské štěstí, spočívající v hromadění majetku, získávání vysokých funkcí a postů, je pro lidskou duši zátěží, a že většina těchto světských statků je dobývána pomocí různých „protekcí“, podlostí, pochlebováním a v neposlední řadě i násilím, a že po Smrti, která samozřejmě „úraduje“ i uvnitř hradu, stejně všechno zůstává na zemi, nic z toho si nemohou odnést. To koresponduje s českobratrskou vírou, že vše na světě, kromě pevné víry v Boha, je pomíjivé.

Následující kapitoly dvacátá osmá až třicátá šestá vlastně uzavírají první část díla, kterou lze pojmenovat jako světskou.³³⁵ Poutník je zoufalý z toho, co prozatím na své cestě viděl, cituji: „*A protož se trápím tím více, že ne sám já, ale celé pokolení mé bídné jest, a ještě k tomu slepé, bíd svých neznající.*“³³⁶ Jeho průvodci již neví, co s ním, a ještě se rozhodnou provést jej samotným hradem královny světa, Moudrosti. Zde je opět přerušeno vypravěčovo pozorování a Poutník zasahuje do děje - je obžalován, že ač mohl projít celé město-svět, nic si pro sebe nevybral. Královně se nelíbilo, že je velmi vybíravý a o všem velmi přemýšlí, ale povolí mu pobývat na hradě, aby lépe mohl porozumět sám sobě a vládě Moudrosti.³³⁷ Dále je popisován příchod krále Šalamouna, který si chce vzít královnu Moudrost za manželku. Moudrost je ale manželka samotného Boha, Šalamounovi ale bylo povoleno v hradu pobýti. Při svém pobytu ale byl oklamán a sveden a jeho průvod byl bez milosti „rozprašen.“ Poutník je tím zděšen a už se na svět nechce dívat, ze světa utíká a odhazuje brýle mámení a na kraji světa vidí, cituji: „*(...) strašlivých temností mrákotu, již se rozumem lidským ani dna, ani konce najíti nemůže, a v nich nic než červy, žáby, hady, štíry, hnis a smrad, a puch síry a smoly, tělo i duši zarážející, sumou hrůza nevypravitelná.*“³³⁸ Poutník je zděšen, kde končí lidské lopocením se za věcmi pozemskými a celou svojí duší prosí Boha o smilování. Tato kapitola představuje obrat v celém díle tím, že místo rozumového hodnocení situací, kterého Poutník dosud většinou využíval, dominuje v Ráji emocionalita, která zcela podléhá víře.

³³³ KOMENSKÝ, 1984, s. 92.

³³⁴ KOMENSKÝ, 1984, s. 90.

³³⁵ HAVELKA, 2018, s. 10, online cit. 02. 03. 2019, dostupná z WWW: <https://www.kniznice.cz/images/Se_min%C3%A1%C5%99e/Komensky-Labyrint_sveta.pdf>.

³³⁶ KOMENSKÝ, 1984, s. 113.

³³⁷ KOMENSKÝ, 1984, s. 115-117.

³³⁸ KOMENSKÝ, 1984, s. 134-135.

Nyní se dostáváme k druhé části díla (kapitola třicátá sedmá až padesátá třetí). Tato část je na rozdíl od části první, světské, označována jako část sakrální. Odlišuje se ale i použitým jazykem – text je klidný, často využívá biblické pojmy a prostředky kazatelského stylu s dominující náboženskou persvazí.³³⁹ Rozdíl oproti světské části, která hojně používá satiru, karikaturní prvky i velmi expresivní výrazy, sloužící k negativní alegorizaci, je velmi znatelný.³⁴⁰ Další odlišností je, že text první části je výrazně dialogický, ale ve druhé části převládá Kristův monolog, navíc si musíme všimnout i rozdílu v pojetí prostoru. Horizontální prostor první části mizí, neboť Kristus definuje prostor vertikální, mystický.³⁴¹

Poutník ve své hrůze a prosbách k Bohu uslyší hlas, který jej uvede do jeho vlastního srdce, přirovnaného k domu. Již zde spatřuji zřetelné utopické rysy - Poutník neutíká na ostrov, ale krajinou, kde je vše ideální a dokonalé, je jeho srdce. Ocitá se tedy v novém, duchovním prostoru. To, že je jeho prosba vyslyšena opět odpovídá dobovému zvýraznění nekonečného božího milosrdenství, protože podle bratrské teologie Bůh neřádá velké skutky, ale pouze víru a vůli se mu obětovat.³⁴² Za zajímavou považuji kapitulu čtyřicátou třetí, ve které autor použil metaforu převráceného světa. Lidé na světě podléhají různým pokušením a nástrahám a od Boha se odvracejí. Citují: „*Svět, jakož všudy převrácený jest a místo pravdy stín lapá, tak i tuto: svobodu v tom zakládaje, aby kdo sobě volen jest, žádnému se v ničemž nechtěl propůjčovati, buď lenost, neb pýchu, neb vášeň tím provodě. Ale křesťan daleko jinak činí, kterýž ohradě jen srdce dobře, aby se v svobodě své samému Bohu chovalo, jiné všechno k bližního potřebám obrací.*“³⁴³ Zde je použita tzv. antiteze, která proti sobě staví světské a náboženské texty, čímž plasticky vyzdvihuje jejich odlišnost.³⁴⁴ Následující kapitola s názvem Řád vnitřních křesťanů, a i kapitola padesátá s názvem Poutník křesťany podle stavů prohlédá, de fakto vykazují rysy popisu ideální společnosti. „*Mají zajisté od samého Boha sobě vydaná práva, plná spravedlnosti, jimiž nařízeno jest: I. Aby každý Bohu oddaný jej toliko jediného Boha měl a znal (...)*“³⁴⁵

³³⁹ Umění někoho přesvědčit.

³⁴⁰ HAVELKA, 2018, s. 21, 22, online cit. 02. 03. 2019, dostupná z WWW: <https://www.kniznice.cz/images/Semin%C3%A1%C5%99e/Komensky-Labyrint_sveta.pdf>.

³⁴¹ HAVELKA, 2018, s. 15, online cit. 02. 03. 2019, dostupná z WWW: <https://www.kniznice.cz/images/Semin%C3%A1%C5%99e/Komensky-Labyrint_sveta.pdf>.

³⁴² HAVELKA, 2018, s. 19, online cit. 02. 03. 2019, dostupná z WWW: <https://www.kniznice.cz/images/Semin%C3%A1%C5%99e/Komensky-Labyrint_sveta.pdf>.

³⁴³ KOMENSKÝ, 1984, s. 151, 152.

³⁴⁴ HAVELKA, 2018, s. 22, online cit. 02. 03. 2019, dostupná z WWW: <https://www.kniznice.cz/images/Semin%C3%A1%C5%99e/Komensky-Labyrint_sveta.pdf>.

³⁴⁵ KOMENSKÝ, 1984, s. 153.

„*Tuto nic toho, všecko všem společné, i duše, takže se všichni vespolek, jakkoli dary a povoláními od sebe rozdílí, za bratří drží a mají.*“³⁴⁶ Společnost pravých křesťanů se řídí božím řádem, je jednotná a má všechno, co potřebuje. Tito „praví“ křesťané jsou ti, které poutník v první části díla již potkal, ale nepoznal.³⁴⁷

Za mystický vrchol knihy lze považovat kapitoly padesátou první až padesátou třetí, které popisují, že i věrní křesťané zemřou, ale jejich smrt je odlišná, klidná, duši provázejí andělé ke slávě boží, kterou spatří i Poutník. Nakonec je Poutník Bohem přijat: „*Nebojž se, milý můj, já s tebou jsem, tvůj vykupitel, já utěšitel tvůj, neboj se.*“³⁴⁸ Monologem Krista tak končí druhá, sakrální část díla.

Jde o duchovní cestu, kterou pro svá filosofická pojednání používala i antika – život byl popsán jako dočasné místo, ze kterého má vést cesta k duchovní blaženosti.³⁴⁹ I Komenského poutník putuje jednosměrným labyrintem, aby došel do duchovního ráje, k absolutní blaženosti. Pro úplnost je zde třeba uvést, že i pro první část díla, kdy Poutník putuje městem-světlem, který je vyobrazen jako jednocestný labyrint, sáhl Komenský pro inspiraci do antiky. Řecký mýtus o Théseovi popisuje labyrint jako stavbu, v níž byla ukryta zrůda Mínótaurus. Komenského Labyrint je tedy metaforou světa, který člověk porušil vykonáním prvního hříchu a následným vyhnáním z ráje a cestu z tohoto labyrintu může najít pouze pomocí víry v Boha.³⁵⁰

Závěrem knihy je kapitola padesátá čtvrtá, popisující Poutníkovu probrání se z mystického vytržení, a jeho vroucnou modlitbou k Bohu.³⁵¹

Po provedeném rozboru díla se ukazuje, že je vlastně, co se týká jeho kompozice, děleno na tři, a ne pouze na dvě části, jak predikuje jeho název. První část představuje Poutníkovu cestu světem, ve které je podána negativní alegorizace světa. Potom následují kapitoly, které již do putování nepatří, ale ukazují Poutníkovu znechucení světem, jeho usebrání a náboženskou konverzi a teprve poté následuje nadpisem predikovaná druhá část

³⁴⁶ KOMENSKÝ, 1984, s. 156.

³⁴⁷ Některé postavy vystupují v obou částech díla.

³⁴⁸ KOMENSKÝ, 1984, s. 175.

³⁴⁹ HAVELKA, 2018, s. 12, online cit. 02. 03. 2019, dostupná z WWW: <https://www.kniznice.cz/images/Se min%C3%A1%C5%99e/Komensky-Labyrint_sveta.pdf>.

³⁵⁰ HAVELKA, 2018, s. 11, online cit. 02. 03. 2019, dostupná z WWW: <https://www.kniznice.cz/images/Se min%C3%A1%C5%99e/Komensky-Labyrint_sveta.pdf>.

³⁵¹ KOMENSKÝ, 1984, s. 175.

díla: „Ráj srdce“, tedy kapitoly zasvěcení, ve kterých je Poutníkovým průvodcem samotný Ježíš Kristus.³⁵²

Labyrint světa a ráj srdce je dílo jistě velmi pozoruhodné a zejména po jazykové stránce je jakousi „lahůdkou“ pro všechny, kdo se zajímají o český jazyk. Nešetří dobovými, květnatými až expresivními výrazy. Je škoda, že překlady do jiných jazyků nemohou tuto pestrost stoprocentně obsáhnout. První část díla je podle mého názoru velmi zábavná, a jistě bude kladně přijímána i čtenářem II. stupně základních škol. Na rozdíl od Andreaeho Christianopolis, kde kritika společenských poměrů na konci každé kapitoly může být žáky vnímána dost negativně, jako cosi nadbytečného a opakujícího se, u Komenského je to ale právě první část díla a její satirizující kritika tím, co budou jistě vnímat jako velmi zábavné. Druhá část, ona de facto ideální společnost, je však velmi sakrálně laděná. Jde o biblický popis požitků v „životě“ po smrti, do kterého se dostane duše spravedlivého křesťana. Tato část asi většinu současných čtenářů moc bavit nebude a hrozí, že ji ani nepochopí (zvláště v současné české společnosti, která je dle prováděných sociologických výzkumů výrazně ateistická).

Podle mého mínění toto dílo vykazuje rysy, shodné s utopiemi:

1. Hrdina – Poutník, je znechucený svojí současností a společenskými poměry, které v ní panují. Tyto poměry ostře kritizuje a utíká do svojí představy ideální společnosti. To, že neutíká na nějaké konkrétní místo, ale do svého srdce nic nemění na tom, že jde o utopický rys. Ve svém srdci nalézá de facto biblický ráj, který, jak jsem uvedl již shora, vykazuje prvky popisu ideální společnosti, i když chybí popis jejího sociálního zřízení. I podle názoru J. Szackeho lze Labyrint zařadit mezi eskapistické utopie, kam řadí, citují: „(...) všechny sny o lepším světě, jejichž důsledkem není, že by přikazovaly o takový svět bojovat.“³⁵³ Tyto utopie jsou dle něho jakési ostrovy v čase, který není známý, nebo je známý pouze nedostatečně. Jako příklad Szacki mezi jinými uvádí právě biblický ráj, nebo království boží na zemi, které nastane po posledním soudu a druhém příchodu Ježíše Krista na zemi.³⁵⁴

³⁵² HAVELKA, 2018, s. 25, online cit. 02. 03. 2019, dostupná z WWW: <https://www.kniznice.cz/images/Se_min%C3%A1%C5%99e/Komensky-Labyrint_sveta.pdf>.

³⁵³ SZACKI, 1971, s. 28.

³⁵⁴ SZACKI, 1971, s. 30.

2. Srdce, kam se Poutník uchýlí, je představeno jako okrouhlý prostor, obehnaný hradbami, což též koresponduje s prvky utopistických spisů.
3. Spis je psaný v „ich“ formě, často je použit i dialog, jako u „utopii.“

Pokud bych měl dílo charakterizovat, osobně se přikláním k tomu, že ho je určitě možné mezi utopie řadit.

Závěrem uvádím citaci z časopisu Komenologie, kterou svůj názor podpořím: *„Jeho spisy, hodnocené z pohledu dějinného vývoje, jsou velmi kritické ke stavu společnosti v jeho současnosti. Obsahují i návod k jeho nápravě. Jeho Obecná porada zahrnuje plány na zlepšení školství i politické a náboženské nápravné akce. V době, kdy vznikly (Obecná porada, Velká didaktika, Labyrint), musely působit jako utopie, ale nebyly myšleny jako náprava pro „Šťastný ostrov“, ale pro celý svět.“³⁵⁵*

³⁵⁵ Npmk.cz, 2008, online [cit. 02. 01. 2019], dostupná z WWW: <https://www.npmk.cz/sites/default/files/so_ubory/publikace/komeniologie2008.pdf>.

4 Závěr

Po skončení rozboru vybraných utopických spisů musím konstatovat, že podle mého názoru jde o díla, která mají v dějinách významnou roli. Historicky nám přibližují dobu, ve které jejich autoři žili, jsou proto z tohoto hlediska cenným pramenem. Jejich historický význam závisí i na tom, do jaké míry může autor společnost přesvědčit, že existující společenské zřízení je problematické.³⁵⁶ Nezanedbatelná je ale i jejich literární hodnota, potěšily a pobavily již mnoho čtenářů. Vždyť jednou z lidských vlastností je fantazie, a co může být lepší než od svých mnohdy tíživých starostí utéci právě do světa fantazie, kde je všem dobrým a spravedlivým lidem dobře a kde se dá žít bez veškerých starostí. Ano, je pravda, že raná utopická díla napsali vždy lidé dobře zajištění, pocházející hlavně ze šlechtických vrstev, ale byli to autoři vzdělaní, vesměs se silným sociálním cítěním, které stav společnosti tížil a snažili se proto, mnozí právě pouze „na papíře“ o vytvoření ideální společnosti. „*Utopie tedy můžeme na jedné straně považovat za příznak krize dané sociální organizace, na druhé pak za znamení, že se v rámci této organizace nacházejí síly schopné překročit její hranice, jakkoli si ještě neuvědomují, jak by se to dalo provést.*“³⁵⁷ Některé „nápady“ z těchto děl se během doby uskutečnily, některé byly použity a bohužel i zneužity, některé se neuskutečnily nikdy.

Podle mého názoru zatím není možné, aby vzniklo ideální společenské zřízení ve smyslu ideálu pro všechny. Brání tomu sama lidská povaha a její agresivní složky, jak dokazují mnohé studie. Agrese je všudypřítomná jak v přírodě³⁵⁸, tak i mezi lidmi.³⁵⁹ Některým jedincům totiž nestačí mít se dobře, ale potřebují se mít lépe než ostatní a dávat to na odiv. Agresivita mezi lidmi sice může být v důsledku psychické poruchy, která by mohla být léčitelná, ale bohužel existuje i agresivita sociální a vrozená. Agresivní jedinci pak bojují o ženu, o moc, o vliv. K podpoře tohoto svého názoru použiji citát přímo ze spisu Utopie: „*Věřu chtivým a kořistnickým činí buď strach z nouze, to u všech živých tvorů, nebo, a to jenom u člověka, pýcha, která si pokládá za slávu předčít ostatní zbytečnou okázalostí.*“³⁶⁰ Proto ve všech mnou rozebraných spisech, snad s výjimkou „Labyrintu“³⁶¹, existují ideální společnosti vždy pouze s omezeným počtem obyvatel,

³⁵⁶ SZACKI, 1971, s. 109.

³⁵⁷ SZACKI, 1971, s. 109.

³⁵⁸ Leonard Berkovic. Definice zla.

³⁵⁹ MUDr. Cyril Hóshl.

³⁶⁰ MORE, 1978, s. 69, 70.

³⁶¹ Zde se člověk uchýlil do svého srdce, kde může být absolutně spokojený, ale právě jen on sám.

a i mezi nimi se najdou tací, kteří zákony této společnosti porušují a musí být za to trestáni. Dále je ve všech ideálních státech vždy kladen velký důraz na vzdělání, které musí být uměřené a v neposlední řadě na hmotný dostatek – ten musí mít všichni, ale přebytek už je nežádoucí, mohl by svádět k určitému poměrování se a možná i ke snaze po uchopení moci. Všem ideálním společenstvím je též společná izolovanost a ochrana před okolním světem a před cizinci, kteří se dostanou poblíž, protože ideální zřízení je vždy křehké, v nitru nemusí být všichni jeho občané stoprocentně spokojeni, a pokud by často slýchali, jak to chodí jinde ve světě, mohlo by dojít k ohrožení základních principů této společnosti. Člověk prostě není anděl, každý má nějaké city a emoce a velkou roli hraje právě lidská agresivita, jak jsem již psal. Čím více lidí bude vzdělaných a bude se snažit o to, aby se ve společnosti lépe žilo, tím je to pro danou společnost lepší. Své úvahy si dovoluji opřít o učení Konfucia³⁶², největšího čínského myslitele a asi nejvlivnějšího ze všech filosofů všech dob. Jeho učení má humanistický charakter, jehož ideálem je „mudrc“, který zná svět i člověka a ve všem zachovává pravou míru. Neustále se sebevzdělává, je upřímný a jedná vždy mravně. Nepohrdá významným postavením, ani hmotnými statky, ale v rámci svých mravních principů je ochoten se jich vzdát. Snaží se vždy zachovávat rovnováhu mezi vnější a vnitřní stránkou.³⁶³ „*U koho obsah převažuje nad formou, ten je neotesaný, u koho převažuje forma nad obsahem, ten je písař. Urozený je ten, u koho je obsah a forma v rovnováze.*“³⁶⁴ Když byl Konfucius tázán na to, co považuje za dokonalou ctnost, odpověděl výrokem, který je de facto obdobou křesťanské myšlenky lásky k bližnímu: „*Co sám nechceš, nečiň jiným!*“³⁶⁵ Tato zásada se zdá velmi jednoduchá, ale málo kdo se jí bohužel řídí. Pokud by to dokázali bez výjimky všichni lidé, brzy by mohly fungovat ideální obce, kde by se žilo dobře všem. Je jistě zajímavé, že i v jednom z našich základních právních předpisů, v občanském zákoníku³⁶⁶, je tato zásada, samozřejmě s použitím jiných slov, rovněž obsažena: „*Soukromé právo chrání důstojnost a svobodu člověka i jeho přirozené právo brát se o vlastní štěstí a štěstí jeho rodiny nebo lidí jemu blízkých takovým způsobem, jenž nepůsobí bezdůvodně újmu druhým.*“³⁶⁷

Moje plavba po oceánu Utopie, kde jsem navštívil ostrovy s ideálním státním uspořádáním, prisouzeným jim jejich autory, skončila. V závěrečné reflexi jsem se snažil

³⁶² Kchung-fu-č, rok 551 před Kristem.

³⁶³ STÖRING, 2007, s. 71.

³⁶⁴ STÖRING, 2007, s. 71.

³⁶⁵ STÖRING, 2007, s. 71.

³⁶⁶ Účinný od 01. 01. 2014.

³⁶⁷ Zákon č. 89/2012Sb, v pozdějším znění, § 3, odst. (1).

vyjádřit vlastní názor na celou problematiku a svoji „cestu“ zhodnotit. Pevně doufám, že jsem se v oceánu neztratil a nebloudil jako bájný Odysseus, ale odnesl si mnoho důležitých poznatků, logicky uspořádaných, které budu moci využít v mojí následné kariéře učitele. Plavba to byla opravdu výjimečná a náročná, ale mohu říci, že i zábavná, a cíle, které jsem si na začátku stanovil, byly splněny.

5 Seznam použité literatury

Prameny

- ANDREÄ, Johann Valentin. *Popis obce Christianopolis*. Praha: Trigon, 2017. ISBN 978-80-87908-25-9.
- BACON, Francis. *Nová Atlantis*. První vydání. Praha: Rovnost, 1952. 53 s.
- KOMENSKÝ, Jan Amos. *Labyrint světa a ráj srdce*. Třetí vydání. Praha: Odeon, 1984. 195 s. ISBN 01-038-84.
- MORE, Thomas. *Utopie*. Praha: Mladá fronta, 1978. 156 s. ISBN 23-074-78.
- PLATÓN. *Ústava*. Páté opravené vydání. Praha: OIKOYMENH, 2014. ISBN 978-80-7298-504-3.

Literatura

- BECK, Ulrich. *Německá Evropa: nové mocenské krajiny ve znamení krize*. Praha: Filosofia, 2015. Filosofie a sociální vědy. 100 s. ISBN 978-80-7007-436-7.
- BENDL, Stanislav. *Nárys sociální pedagogiky*. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2014. 66 s. ISBN 978-80-7290-668-0.
- *Bible: písmo svaté Starého a Nového zákona: český ekumenický překlad*. Jedenácté vydání. (9. přeprac.). Přeložil Miloš BIČ, přeložil Josef Bohumil SOUČEK. Praha: Česká biblická společnost, 1998. ISBN 80-85810-19-0.
- KOMENSKÝ, Jan Amos. *O sobě*. Praha: Odeon, 1989. 380 s. ISBN 80-207-0016-1.
- KRAUSOVÁ, Anna a WALOSZEK, Tomáš. *Sociální politika I*. První vydání. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2015. 102 s. ISBN 978-80-7464-799-4.
- NAXERA, Vladimír a STULÍK, Ondřej. *Komparace sociálních utopií*. Brno: Václav Klemm – Vydavatelství a nakladatelství, 2012. 144 s. ISBN 978-80-904083-5-7.
- OUŘEDNÍK, Patrik. *Utopus to byl, kdo učinil mě ostrovem*. První vydání. Praha: Torst, 2010. 239 s. ISBN 978-80-7215-395-4.
- PETRUSEK, Miloslav a MAŘÍKOVÁ, Hana a VODÁKOVÁ, Alena. *Velký sociologický slovník II. svazek*. První vydání. Praha: Karolinum, 1996. ISBN 80-7184-310-5.

- STÖRING, Hans Joachim. *Malé dějiny filosofie*. Osmé vydání. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2007. 653 s. ISBN 978-80-7195-206-0.
- SZACKI, Jerzy. *Utopie*. První vydání. Praha: Mladá fronta, 1971. 112 s. ISBN 23-042-71.
- WARTOVÁ, Lenka. *Kontextualizace raně novověkých utopií*. Olomouc, 2011. Diplomová práce. Univerzita Palackého v Olomouci. Filozofická fakulta. Vedoucí práce Jaroslav MILLER.

Internetové zdroje

- Edice prameny, Mladá fronta Praha 1978 ediční rada. Docplayer.cz: „*Utopie Thomas More*.“ [online], [cit. 17. 12. 2018], dostupná z WWW: <<https://docplayer.cz/895472-Utopie-thomas-more-abc-marxismu-leninismu-edice-prameny-mlada-fronta-praha-1978-edicni-rada.html>>.
- EHRENBERGER, Jakub. Topzine.cz: „Utopie v literatuře. Od Platónovy Ústavy po Thomase Morea a zase zpátky.“ [online], 26. 09. 2011, [cit. 15. 02. 2019], dostupná z WWW: <<https://www.topzine.cz/utopie-v-literature-od-platonovy-ustavy-po-thomase-morea-a-zase-zpatky>>.
- FLEISCHEROVÁ, Andrea. Paideia.pedf.cuni.cz: „*Nadčasové pedagogické aspekty v díle Johanna Valentina Andreaeho*.“ [online], 2014, [cit. 18. 12. 2018], dostupná z WWW: <<http://paideia.pedf.cuni.cz/print.php?sid=3&lng=cs&lsn=10&jiid=35&jcid=287>>.
- HAVELKA, Tomáš. Kniznice.cz: „*Jan Amos Komenský: Labyrint světa a ráj srdce (1623)*.“ [online], 2018, [cit. 02. 03. 2019], dostupná z WWW: <https://www.kniznice.cz/images/Semin%C3%A1%C5%99e/Komensky-Labyrint_sveta.pdf>.
- HAVLÍČEK, Aleš. Reflexe.cz: „*Je Morův spis Utopie utopický?*“ [online], 2006, [cit. 07. 01. 2019], dostupná z WWW: <https://www.reflexe.cz/Reflexe_30/Je_Moruv_spis_Utopie_utopicky.html>.
- KLÍČKOVÁ, Eva. Casopis.hostbrno.cz: „*„Utopiana“ se nekoná*.“ [online], 05. 06. 2011, [cit. 05. 01. 2019], dostupná z WWW: <<https://vesmir.cz/cz/casopis/archiv-casopisu/2003/cislo-6/kde-lezi-utopie.html>>.

- KUMPERA, Jan. Vialucis.cz: „Poselství J. A. Komenského pro vzdělanost a humanitu dneška.“ [online], 15. 11. 1999, [cit. 01. 03. 2019], dostupná z WWW: <<http://www.vialucis.cz/Komensky.htm>>.
- Mjakub.cz: „*Literární dílo J. A. Komenského*.“ [online], [cit. 02. 01. 2019], dostupná z WWW: <<http://www.mjakub.cz/dilo?idm=38>>.
- NĚMEČKOVÁ, Jaroslava. Pages.pedf.cuni.cz: „*Utopismus T. Campanelly (ke 400. výročí narození)*.“ [online], [cit. 17. 12. 2018], dostupná z WWW: <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=11&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwim_-DBiOvfAhUGJVAKHR1fDIUQFjAKegQICBAC&url=http%3A%2F%2Fpages.pedf.cuni.cz%2Fpedagogika%2F%3Fattachment_id%3D9967%26edmc%3D9967&usg=AOvVaw22m1FEyVJYfs9FA79Amby->>.
- NEŠPOR, Zdeněk. Encyklopedie.soc.cas.cz: „*utopie*.“ [online], [cit. 04. 01. 2019], dostupná z WWW: <<https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Utopie>>.
- Npmk.cz: „*Komenologie 2008*.“ [online], 2008, [cit. 02. 01. 2019], dostupná z WWW: <<https://www.npmk.cz/sites/default/files/soubory/publikace/komenologie2008.pdf>>.
- PETRŽELKA, Josef. Is.muni.cz: „B. Obec filosofů.“ [online], 2012, [cit. 18. 01. 2019], dostupná z WWW: <https://is.muni.cz/do/rect/el/estud/ff/ps12/platon/web/tema3_B.html>.
- SAVICKÝ, Nikolaj. Vesmir.cz: „*Kde leží utopie? aneb O cestě z Ameriky do Nusquamy*.“ [online], 05. 06. 2003, [cit. 05. 01. 2019], dostupná z WWW: <<http://vesmir.cz/cz/casopis/archiv-casopisu/2003/cislo-6/kde-lezi-utopie.html>>.
- SCHIFFEROVÁ, Věra. Literarky.cz: „*Patočka a Komenský*.“ [online], 25. 04. 2012, [cit. 01. 01. 2019], dostupná z WWW: <<http://literarky.cz/civilizace/89-civilizace/9357-patoka-a-komensky>>.
- TRNKA, Jan. Denikreferendum.cz: „*Chybí nám utopie*.“ [online], 03. 03. 2017, [cit. 14. 12. 2018], dostupná z WWW: <<http://denikreferendum.cz/clanek/24757-chybi-nam-utopie>>.